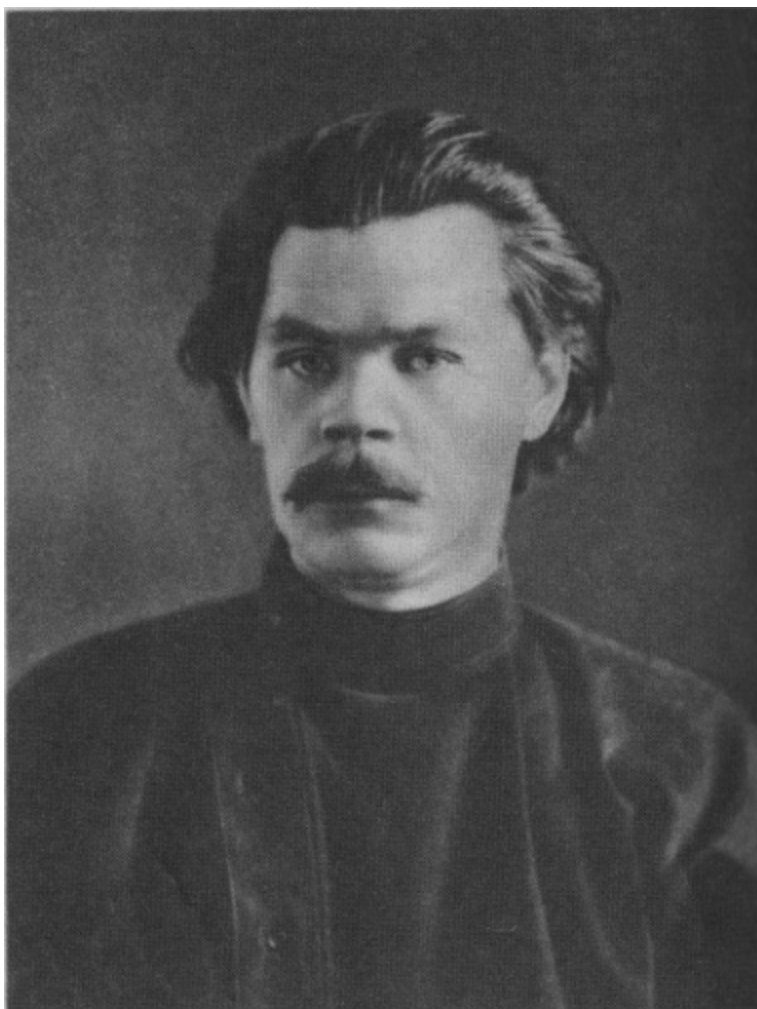

МАКСИМ ГОРКИ МОИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ

Част 3 от „Автобиографична трилогия“

Превод от руски: Филип Гинев, 1978

chitanka.info

Максим Горки

И тъй — аз отивам да следвам в Казанския университет, не помалко.

Мисълта за университета ми внуши гимназистът Н. Евреинов, мил юноша, красавец с ласкави очи на жена. Той живееше в таванското помещение на къщата, в която живеях и аз, често ме виждаше с книга в ръка, това го заинтересува, запознахме се и скоро Евреинов почна да ме убеждава, че имам „изключителни способности за наука“.

— Самата природа ви е създала да служите на науката — казваше той и красиво разтърсваше гривата на дългите си коси.

Тогава аз още не знаех, че в ролята на питомен заек също може да се служи на науката, пък Евреинов така хубаво ми доказваше: университетите се нуждаят тъкмо от такива момчета като мен. Разбира се, не бе оставена в покой сянката на Михаил Ломоносов. Евреинов

казваше, че в Казан ще живеем заедно, през есента и зимата ще премина гимназиалния курс, ще държа „някои и други“ изпити — той така и казваше: „някои и други“, — в университета ще ми ошуснат държавна стипендия и след пет години ще бъда „учен“. Всичко изглеждаше много просто, защото Евреинов бе деветнадесетгодишен и имаше добро сърце.

След като издържа изпитите си, той замина, а след около две седмици го последвах и аз.

На изпращане баба ме съветваше:

— Ти — недей се сърди на хората, все им се сърдиш, строг и горделив си станал. Това в теб иде от дядо ти, а — какво е той, дядото? Живя, живя — и глупак излезе накрая, горкият старец. Ти помни едно: не бог хората съди, това — дяволът го върши! Е, прощавай...

И като бършеше от потъмнелите си сбръчкани бузи оскъдните сълзици, добави:

— Вече няма да се видим, несвъртничко, ти кой те знае къде ще отидеш далеч, а аз — ще умра...

В последно време аз се бях отдалечил от милата старица и дори рядко я виждах, а в този миг изведнаж с болка почувствувах, че никога вече няма да срещна човек така силно, така сърдечно близък.

Стоях на кърмата на парахода и гледах как там, на кея, тя се кръсти с едната ръка, а с другата — с края на вехтичката си забрадка — отрива лицето си, тъмните си очи, пълни със сиянието на неизтощима любов към хората.

И ето аз съм в полутатарския град, в тясна квартирка на едноетажна къща. Къщата стърчи самотна на хълма, в края на малка, бедна улица, една от стените ѝ граничи с пущинака на пожарище, пущинакът е обрасъл с бурени; сред пелина, репея и дивия киселец между бъзовите храсти се подават развалините на тухлено здание, под развалините има просторен зимник; в него живееха и умираха бездомни кучета. Твърде добре съм запомнил тоя зимник, един от моите университети.

Евреинови — майка и двама сина — живееха с мизерна пенсия. Още първите дни забелязах с каква трагична печал дребничката сива вдовица, след като се върне от пазар и разположи покупките на масата в кухнята, решаваше трудната задача: как да приготви от малките

късчета лошо месо достатъчно количество добра храна за трите здрави момчета, без да смята себе си.

Тя беше мълчалива; в сивите ѝ очи бе застинало безнадеждно, кротко упорство на кон, който е дал в работа всичките си сили; влачи кончето колата по нанагорницето и знае — не ще изтегля — и все пак тегли!

Три дни след моето пристигане, една сутрин, когато децата още спяха, а аз ѝ помагах в кухнята да чисти зеленчук, тя тихичко и предпазливо ме попита:

— Вие за какво сте дошли?

— За да се уча в университета.

Нейните вежди пропълзяха нагоре заедно с жълтата кожа на челото, тя си поряза пръста с ножа и изстисквайки кръвта, се отпусна на стола, но веднага скочи и каза:

— О, дявол...

Като обвини с носната си кърпа порязания пръст, тя ме похвали:

— Вие умеете добре да чистите картофи.

Че как да не умея! И аз ѝ разказах за моята служба на парахода.

Тя попита:

— Мислите ли, че това е достатъчно, за да се постъпи в университета?

По онова време слабо разбирах от хумор. Отнесох се към нейния въпрос сериозно и обясних редицата действия, в края на които пред мен следва да се разтворят вратите в храма на науката.

Тя въздъхна:

— Ах, Николай, Николай...

А той в този момент влезе в кухнята да се мие, сънен, разчорлен и както винаги, весел.

— Мамо, добре би било да сготвиш пелмени.

— Да, добре би било — съгласи се майката.

В желанието си да блесна със знанието си в кулинарното изкуство аз казах, че за пелмени месото е лошо, пък и малко е.

Тук Варвара Ивановна се ядоса и произнесе по мой адрес няколко толкова силни думи, че ушите ми пламнаха и започнаха да растат нагоре. Тя излезе от кухнята, като захвърли на масата връзката моркови, а Николай ми намигна и ми обясни нейното поведение с думите:

— Лошо настроение...

Той седна на скамейката и ми съобщи, че жените изобщо са по-нервни от мъжете, такава им е природата, това е доказано неоспоримо от един солиден учен, доколкото си спомня — швейцарец. Англичанинът Джон Стюарт Мил също е казал нещо по този въпрос.

Николай много обичаше да ме учи и използваше всеки удобен случай, за да ми втълпи нещо необходимо, без което е невъзможно да се живее. Аз го слушах жадно, сетне Фуко, Ларошфуко и Ларошжаклен се сливаха за мен в едно лице и аз не можех да си спомня кой кому е отсякъл главата: Лавоазие на Дюмурие или обратно? Славният момък искрено желаше „да ме направи човек“, той

уверено ми обещавахе това, но — нямаше време и всички останали условия, за да се заеме сериозно с мен. Егоизмът и лекомислието на младостта не му позволяваха да види с какво напрежение на силите, с каква изобретателност поддържаше майката домакинството, още по-малко чувствуваше това неговият брат, тежък, мълчалив гимназист. А на мен вече отдавна и изтънко бяха известни сложните фокуси на химията и икономията на кухнята, аз виждах добре находчивостта на жената, принудена всекидневно да залъгва стомасите на своите деца и да хранути чуждото момче с неприятна външност и лоши обноски. Естествено бе, че всяко парче хляб, което ми се падаше, лягаше като камък на душата ми.

Започнах да търся някаква работа. Излизах из къщи от сутринта, за да не обядвам, а в лошо време се настанявах в изоставения зимник. Там, дишайки вонята от труповете на котки и кучета, под шума на пороя и въздишките на вятъра, аз скоро се досетих, че университетът е фантазия, че бих постъпил по-умно, ако заминех за Персия. И аз вече виждах себе си като белобрад вълшебник, който е намерил начин за отглеждане на житни зърна колкото ябълка, картофи, тежки по един пуд, и изобщо е успял да измисли немалко благодеяния за земята, по която не само аз крача толкова дяволски трудно.

Вече се бях научил да мечтая за необикновени приключения и велики подвизи. Това много ми помагаше в трудните дни на живота, а тъй като такива дни имаше много — аз все повече се усъвършенствувах в мечтателството. Не очаквах помощ отвън и не се надявах на щастлив случай, но в мен постепенно се развиваше волево упорство и колкото по-трудни ставаха условията на живота ми — толкова по-устойчив и дори по-умен се чувствувах. Аз твърде рано разбрах, че съпротивата срещу околната среда създава човека.

За да не гладувам, ходех на Волга, на пристанището, където лесно можеха да се изкарат петнадесет-двадесет копейки. Там, между хамалите, босяците, мошениците, аз се чувствувах като къс желязо, пхнато в разжарени въглища — всеки ден ме насищаше с множество остри, парливи впечатления. Там пред мене се въртяха във вихър хора оголено-жадни, хора с груби инстинкти — харесваше ми тяхното озлобление към живота, харесваше ми насмешливо-враждебното им отношение към целия свят и нехайното — към самите себе си. Всичко, което бях преживял непосредствено, ме влечеше към тези хора,

пораждаше в мен желание да се потопя в тяхната наситена с остри преживявания среда. Брет-Гарт и огромното количество „булевардни“ романи, които бях прочел, още повече събуждаха в мен симпатии към тази среда.

Професионалният крадец Башкин, бивш ученик от учителския институт, жестоко бит, охтичав човек, красноречиво ми внушаваше:

— Ти какво се свиваш такъв като момиче! Или те е страх да не изгубиш честта си? Честта за момичето е цялото ѝ богатство, а за теб е само хомот. Честен е волът, но само сено яде!

Червенокос, обръснат като актьор, с ловки, меки движения на малкото си тяло, Башкин напомняше котенце. Той се отнасяше към мене наставнически, покровителствено и аз виждах, че той от сърце ми желае успех, щастие. Много умен, той беше прочел немалко хубави книги и най-много му се харесваше „Граф Моите Кристо“.

— В тази книга има и цел, и сърце — казваше той.

Обичаше жените и говореше за тях с апетит, с възторг, с някаква тръпка в разбитото си тяло; в тази тръпка имаше нещо болезнено, тя възбуждаше в мен чувство на отвращение, но думите му слушах внимателно, чувствувах тяхната красота.

— Жена, жена! — пееше той и по жълтата кожа на лицето му пламваше руменец, тъмните му очи сияеха от възхищение. — За жената съм готов на всичко. За нея като за дявола — няма грях! Живей и люби, нищо по-хубаво от това не е измислено!

Той беше талантлив разказвач и лесно съчиняваше за проститутките трогателни песнички, за тъгите на нещастната любов, неговите песни се пееха във всички градове по Волга и — между другите — негова е широко разпространената песен:

*Ех, не съм красива аз,
бедна, унижена,
затова не ще за мен
никой да се жени...*

Добре се отнасяше с мен тъмната личност Трусов, човек благообразен, контешки облечен, с тънки пръсти на музикант. Той

имаше в Адмиралтейския квартал дюкянче с табела „Часовникар“, но се занимаваше с продажба на крадени вещи.

— Ти, Пешков, не се учи на джебчийските дяволуци! — ми казваше той, като поглаждаше солидно прошарената си брада, присвил хитрите си, дръзки очи. — Виждам: ти имаш друг път, ти си човек духовен.

— Какво значи — духовен?

— А че — в когото няма завист към нищо, само любопитство...

Това не беше вярно по отношение на мен, завиждах аз на много неща и на мнозина; между другото у мен пораждаше завист способността на Башкин да говори на някакъв особен, стихоподобен стил, с неочаквани сравнения и думи. Спомнях си началото на неговия разказ за едно любовно приключение:

„В една мътноока нощ седя аз — като кукумявка в хралупа — в хотела, в мизерния град Свияжск, а навън — есен, октомври, дъждът ръми лениво, вятърът въздиша, също като че ли наскърбен татарин проточва песен — безкрайна песен: о-о-о-у-у-у...

...Идва тя, лека, розова, като облак при изгрев слънце, а в очите й — измамна душевна чистота. «Мили — казва с честен глас, — нямам вина пред теб.» Зная — лъже, а вярвам — истина е! С ума си — твърдо зная, със сърцето си — не вярвам никак!“

Той разказва, като се поклаща ритмично, притваря очи и често докосва с мек жест гърдите си, при сърцето.

Гласът му беше глух, неясен, а думите — ярки и нещо славеево пееше в тях.

Завиждах и на Трусов — този човек поразително интересно разказваше за Сибир, за Хива, Бухара, смешно и много злъчно — за живота на архиереите, а веднаж тайнствено каза за цар Александър III:

— Този цар си знае работата!

Трусов ми се струваше един от онези „злодейци“, които в края на романа — неочаквано за читателя — стават великодушни герои.

Понякога, в задушните нощи, тези хора се прехвърляха оттатък рекичката Казанка, в ливадите, в храсталака, и там пиеха, ядяха, разговаряйки за своите работи, но най-често — за сложността на живота, за странната заплетеност на човешките отношения, особено много за жените. За тях говореха с озлобление, с копнеж, понякога — трогателно и почти винаги с такова чувство, като че се вглеждат в

тъмнина, пълна със страшни изненади. Аз прекарах с тях две-три нощи под тъмното небе с блещукащи звезди, в душната топлина на долчинка, гъсто обрасла с раkitови храсти. В тъмнината, влажна от близостта на Волга, пълзяха на всички страни златните паяци на светлините от мачтовите фенери, черната маса на високия бряг е изпъстрена с огнени буци и жили — това са светещите прозорци на кръчмите и къщите в богатото село Услон. Глухо бият по водата перките на параходните колела, влудяващо, като вълци вият матроси на кервана от шлепове, някъде чук удря върху желязо, тъжно се проточва песен — нечия душа тихичко тлее, — от песента скръб като пепел ляга върху сърцето.

И още по-тъжно е да слушаш тихо леещите се думи на хората — хората са се замислили върху живота и говорят всеки за своето, почти без да се слушат едни други. Те седят или лежат под храстите, пушат цигари, от време на време — не жадно — пият водка, пиво и се връщат някъде назад, по пътя на спомените.

— А с мен знаете ли какво се случи? — говори някой, притиснат към земята от нощната тъмнина.

Изслушали разказа, хората се съгласяват: — Стават и такива работи — всичко се случва...

„Беше“, „случвало се е“, „било е някога“ — слушам и ми се струва, че тази нощ хората са достигнали до последния час на своя живот — всичко вече е било, нищо повече не ще има!

Това ме отдалечаваше от Башкин и Трусов, но все пак — те ми харесваха и според цялата логика на изпитаното от мен би било напълно естествено да тръгна с тях. Оскърбената надежда да се издигна, да започна да се уча, също ме тласкаше към тях. В моменти на глад, озлобление и тъга аз се чувствавах напълно способен да извърша престъпление не само против „свещения институт на собствеността“. Обаче романтизмът на младостта ми попречи да се отклоня от пътя, по който бях обречен да вървя. Освен хуманния Брет-Гарт и булевардни романи аз вече бях чел не малко сериозни книги — те събудиха у мен стремеж към нещо неясно, но по-значително от всичко, което бях виждал.

И в същото време аз завързах нови познанства, у мен се зародиха нови впечатления. На празното място, до къщата на Евреинов, се събираха гимназисти да играят на кегли и аз бях очарован от един от

тях — Гурий Плетньов. Мургав, със синьочерна коса като японец, с лице, покрито с малки черни точки, като че ли натрито с барут, неугасимо весел, ловък в игрите, остроумен в разговора, той беше пълен със зародиши на разнообразни таланти. И както почти всички таланти руски хора, живееше със средствата, дадени му от природата, без да се стреми да ги засили и развие. Той имаше тънък слух и великолепен усет към музиката, обичаше я и свиреше артистично на сантури, балалайка, хармоника, без да се опитва да изучи по-благороден и труден инструмент. Той беше беден, обличаше се лошо, но неговата измачкана, скъсана риза, панталони в кръпки и пробити, смачкани ботуши отговаряха много на неговия смел нрав, на буйните движения на жилестото му тяло, на широките му жестове.

Той приличаше на човек, който току-що се е изправил на крака след продължителна и тежка болест, или на затворник, който вчера е бил пуснат от затвора — всичко в живота беше за него ново, приятно, всичко възбуждаше у него шумна веселост — той скачаше по земята като фойерверк.

Като узна колко труден и опасен е животът ми, той ми предложи да живеем заедно и да се подготвяме за селски учители. И ето аз живея в странно, весело бедняшко свърталище — „Марусовка“, вероятно познато на не едно поколение казански студенти. Това е голяма, полуразрушена къща на улица Рибен пазар, като че ли взета с бой от нейните обитатели: гладни студенти, проститутки и някакви призраци на хора, изживели живота си. Плетньов се помещаваше в коридора под стълбата за тавана, там бе неговото легло, а в края на коридора, до прозореца: маса, стол и — това беше всичко. В коридора извеждаха три врати, зад двете от тях живееха проститутки, зад третата — охтичав математик, семинарист, дълъг, мършав, почти страшен човек, обрасъл с твърди, червеникави косми, едва покрит с мръсни дрипи; през дупките на дрипите страшно прозираше синкавата му кожа и ребрата на скелета му.

Той се хранеше като че ли само със собствените си нокти, които изгриваше до кръв, ден и нощ нещо чертаеше, изчисляваше и непрекъснато кашляше глухо, с бухащи звукове. Проститутките го смятаха за безумен и се страхуваха от него, но, от жалост, подхвърляха към неговата врата хляб, чай и захар, той вдигаше пакетите от пода и ги примъкваше в стаята си, хриптейки като заморен кон. Ако пък те

забравяха или не можеха по някаква причина да му принесат своите дарове, той отваряше вратата и хриптеше в коридора:

— Хляб!

В неговите очи, хлътнали в тъмни ями, светеше гордостта на маниак, щастлив със съзнанието за своето величие. От време на време при него идваше малко гърбато недоносче, с изкривен крак, със силни очила на подпухналия нос, белокосо, с хитра усмивчица на жълтото си лице на скопец. Те затваряха плътно вратата и седяха часове мълчаливо, в странна тишина. Само веднаж, късно през нощта, ме разбуди хрипкавият яростен крясък на математика:

— А аз казвам — затвор! Геометрията — това е клетка, да! Мишеловка, да! Затвор!

Гърбатото изродче пискливо хихикаше, повтаряше многократно някаква странна дума, а математикът изведнаж зарева:

— Върви по дяволите! Вън!

Когато неговият гост се измъкна в коридора, като съскаше, скимтеше и се загръщаше в широкото си наметало — математикът, изправен на прага, дълъг, страшен, заврял пръстите на ръката в степените си коси, хриптеше:

— Евклид е глупак! Глуп-пак... Аз ще докажа, че бог е по-умен от гърка!

И хлопна вратата така силно, че в неговата стая нещо падна с трясък.

Скоро научих, че този човек иска — изхождайки от математиката — да докаже съществуването на бога, но той умря, преди да успее да стори това.

Плетньов работеше в една печатница като нощен коректор на вестник, изкарваше единадесет копейки на нощ и когато аз не успеях да припечеля нищо, ние живеехме, като консумирахме в денонощието четири фунта хляб, за две копейки чай и за три — захар. На мен не ми достигаше време за работа — трябваше да се уча. Аз превъзмогнах науките с грамаден труд, особено ме угнетяваше граматиката с нейните безобразно тесни, закостенели форми, аз съвсем не умеех да натикам в тях живия и труден, капризно гъвкав руски език. Но скоро за мое удоволствие се оказа, че съм започнал да се уча „много рано“ и че дори и да издържа изпитите за селски учител, не ще получа място — поради възрастта си.

Плетньов и аз спяхме на едно и също легло — аз през нощта, той — през деня. Изнурен от безсънната нощ, с лице още повече потъмняло и с възпалени очи, той се връщаше рано сутрин и аз веднага изтичвах в кръчмата за вряла вода за чай — самовар ние, разбира се, нямахме. След това седнали до прозореца, пиехме чай с хляба. Гурий ми разказваше вестникарските новини, четеше ми забавните стихове на алкохолика-фейлетонист Червеното домино и ме учудваше с шеговитото си отношение към живота — струваше ми се, че той се отнася към него така, както и към муцунестата буля Галкина, търговка на стари дамски премени и сводница.

От тази жена той беше наел ъгъла под стълбата, но нямаше с какво да ѝ плаща „квартирата“ и той ѝ плащаше с весели шеги, със свирене на хармоника и с трогателни песни. Когато ги пееше с тенорчето си, в очите му сияеше усмивка. Буля Галкина на младини е била хористка в операта, разбираше от песни и често от нейните нахални очи по подпухналите ѝ, синкави бузи на пияница и чревоугодничка обилно се търкаляха дребни сълзици, тя ги отмахваше от бузите си с дебели пръсти и след това грижливо изтриваше пръстите с мръсна кърпичка.

— Ах, Гурочка — казваше тя с въздишка, — вие сте артист! И да бяхте мъничко по-красив — щях да ви уредя аз на вас живота! Колко млади момчета съм наредила вече при женички, на които сърцето се топи в самотен живот!

Едно от тези „момчета“ живееше в същата къща, над нас. Той беше студент, син на работник кожухар, момък със среден ръст, широкогръд, с грозно тесни бедра, приличен на триъгълник с острия ъгъл надолу и този ъгъл малко отчупен — стъпалата на студента бяха мънички, също като на жена. И неговата глава, дълбоко впита в раменете, също беше малка, украсена с четината на червеникавите му коси, а на бялото му, безкръвно лице навъсено се блещеха изпъкнали, зеленикави очи.

С грамаден труд, гладувайки като бездомно куче, той се бе изхитрил против волята на баща си да завърши гимназия и да постъпи в университета, но се открило, че има дълбок, мек бас, и у него се породило желание да учи пеене.

Галкина използвала това и го нагласила при богатата търговка на около четиридесет години — нейният син бе вече студент в трети курс,

а дъщеря ѝ завършваше гимназия. Търговката беше мършава, плоска жена, права като войник, със сухо лице на монахиня-аскетка, с големи сиви очи, скрити в тъмни ями, облечена с черна рокля, с копринена старомодна забрадка, в ушите ѝ трептяха обици с отровназелени камъни.

От време на време, вечер или рано сутрин, тя идваше при своя студент и аз неведнаж съм наблюдавал как тази жена, като че ли скочила във вратата, вървеше по двора с решителни крачки. Лицето ѝ изглеждаше страшно, устните ѝ са така плътно стиснати, че почти не се виждат, очите ѝ са широко отворени и гледат напред с израз на обреченост, мъка, но струва ти се, че е съня. Не можеше да се каже, че бе много грозна, но в нея ясно се чувствуваше напрежение, което я обезобразяваше, което като че ли разтягаше нейното тяло и свиваше до болка лицето ѝ.

— Гледай — казваше Плетньов, — като безумна е!

Студентът мразеше търговката, криеше се от нея, а тя го преследваше като безжалостен кредитор или шпионин.

— Объркан човек съм аз — окаяваше се той, попиянал малко. — И за какво ми е пеенето? С такава мутра и фигура няма да ме пуснат на сцената, няма да ме пуснат!

— Прекрати тази история! — съветваше го Плетньов.

— Да. Но жал ми е за нея! Не мога да я понасям, а — жал ми е! Ако знаехте как тя — ех...

Ние знаехме, защото слушахме как тази жена, застанала на стълбата нощем, молеше с глух, треперещ глас:

— За господата бога... гълъбче, хайде, за господата бога! Тя беше собственица на голям завод, имаше къщи, коне, даваше хиляди за акушерски курсове и като просякиня измолваше милостинята на ласките.

След чая Плетнъов лягаше да спи, а аз излизах да търся работа и се връщах късно вечерта, когато Гурий трябваше да тръгва за печатницата. Ако донесях хляб, колбаси или варена „карания“, ние деляхме плячката наполовина и той вземаше със себе си своята част.

Останал сам, бродех из коридорите и къошетата на „Марусовка“, вглеждайки се как живеят новите за мен хора. Къщата беше претъпкана с тях и приличаше на мравуняк. Тя беше изпълнена с някакви вкиснати, разяждащи миризми и навсякъде по ъглите се тулеха гъсти, враждебни на хората сенки. От сутрин до късна вечер къщата бръмчеше, непрекъснато тракаха шевни машини, хористки от оперетния театър си пробваха гласовете, студентът басово гукаше гами, гръмко декламираше пропилият се полубезумен артист, истерично ревяха пияните проститутки и у мен се зараждаше естественият, но неразрешим въпрос:

„За какво е всичко това?“

Между гладната младеж безсмислено се мотаеше червенокос, плешив, скулест човек с голям корем на тънки крака, с огромна уста и зъби на кон — за тези зъби го бяха нарекли Рижия кон. Той вече трета година се съдеше с някакви роднини, симбирски търговци, и заявяваше на всекиго:

— Ще пукна, но ще ги съсипя! Просяци ще тръгнат, три години ще живеят от милостиня — после ще им върна всичко, каквото им взема със съд, всичко ще им дам и ще ги попитам: „Как е, дяволи? За урок да ви е!“

— Това ли е целта на живота ти, Кончо? — го питаха.

— Всичко в мен, цялата ми душа за това жадува и нищо друго не мога да правя!

Той по цели дни киснеше в окръжния съд, в палатата, при своя адвокат, често, вечер, докарваше с файтон множество кесийки, пакетчета, бутилки и устройваше в своята мръсна стая с крив под и провиснал таван шумни пирове, като повикваше студентите, шивачките, всекиго, който желаше хубаво да си похапне и пийне. Самият той пиеше само ром, питие, от което по покривката, дрехите и дори на пода оставаха неизмиваеми тъмноръждиви петна — и като си посърбнеше, започваше да вие:

— Милички мои птици! Обичам ви аз вас — честен народ сте вие! А аз съм зъл подлец и кр-рокодил — искам да погубя роднините си — и ще ги погубя! Бога ми! Ще пукна, ама...

Очите на Коня жално мигаха и неговото недодялано, скулесто лице се мокреше от пьянски сълзи, той ги изтриваше с длан и ги размазваше по коленете си — широките му панталони винаги бяха покрити с маслени петна.

— Как живеете вие? — викаше той. — Глад, студ, зле облечени — законно ли е това? Какво може да научи човек при такъв живот? Ех, да знаеше царят как живеете...

И като измъкваше от джоба си пачка разноцветни банкноти, предлагаше:

— Кому са нужни пари? Вземайте, братлета! Хористките и шивачките жадно измъкваха парите от косматата му ръка, той се кикотеше и казваше:

— Ама не на вас! На студентите...

Но студентите не вземаха пари.

— По дяволите парите! — сърдито викаше синът на кожухаря.

Самият той веднаж, пиян, донесе на Плетнъов пачка десетрублеви банкноти, смачкани на твърда топка, и каза, като ги хвърли на масата:

— Ето — трябва ли ти? На мен не ми трябва...

Просна се на нашия креват и зарева, заради така, че трябваше да го отрезвяваме и да го заливаме с вода. Когато заспа, Плетнъов се опита да оправи банкнотите, но това се оказа невъзможно — те бяха така плътно сбити, че трябваше да се накуснат във вода, за да се отделят една от друга.

В мръсната, задимена стая с прозорци към каменната стена на съседната сграда е тясно и задушно, шумно и кошмарно. Конят реве най-силно от всички. Аз го питам:

— Защо живеете тук, а не в хотел?

— Мили мой — за душата! Топло е на душата ми с вас...

Синът на кожухаря потвърждава:

— Вярно, Коньо. И аз така. На друго място бих пропаднал...

Коня моли Плетнъов:

— Изспи нещо! Изпей...

Сложил сантурите на коленете си, Гурий пее:

Ти изгрей ми, изгрей, слънце ясно...

Гласът му е мек, прониква в душата.

В стаята става тихо, всички замислено слушат тъжните думи и лекия звън на струните.

— Хубаво е, дявол да го вземе! — ръмжи нещастният утешител на търговката.

Всред странните обитатели на стария дом Гурий Плетнъов, притежавайки мъдростта, чието име е веселост, играеше ролята на добрия дух от вълшебните приказки. Неговата душа, обогрета с ярките краски на младостта, осветяваше живота с фойерверките на славни шеги, хубави песни, остри присмехи над обичаите и привичките на хората, със смели думи за грубата неправда на живота. Той току-що бе навършил двадесет години, по външен вид изглеждаше юноша, но всички в дома гледаха на него като на човек, който в трудни дни може

да даде умен съвет и всякога е способен да помогне с нещо. Подобрите хора го обичаха, по-лошите се страхуваха от него и дори старият стражар Никифорич винаги поздравяваше Гурий с лисича усмивка.

Дворът на „Марусовка“ беше „проходен“, той се издигаше полегато нагоре и съединяваше две улици: Рибния пазар и Старогрънчарска; на последната, недалеч от вратата на нашето жилище, се е свряла уютно в едно ъгълче будката на Никифорич.

Той е полицейски надзорник в нашия квартал, висок, сух старик, накичен с медали, с умно лице, любезна усмивка и хитри очи.

Той се отнасяше с голямо внимание към шумната колония от бивши и бъдещи хора; няколко пъти на ден неговата грижливо издялана фигура се появяваше на двора, той вървеше, без да бърза, и поглеждаше в прозорците на квартирите с погледа на надзирател в зоологическа градина, който наглежда клетките със зверовете. През зимата в една от квартирите бяха арестувани едноръкият офицер Смирнов и войникът Муратов, кавалери на георгиевски ордени, участници в Ахалтекинската експедиция на Скобелев. Арестуваха тях — а също и Зобнин, Овсянкин, Григориев, Крилов и още някои — за опит да уредят тайна печатница, за която цел Муратов и Смирнов денем, в неделя, отишли да крадат букви от печатницата на Ключников, на една от оживените улици на града. По време на тази работа ги и хванаха. А веднаж през нощта в „Марусовка“ бе арестуван от жандармите един дълъг, мрачен неин обитател, когото аз нарекох „Блуждаеща камбанария“. На сутринта, като узна това, Гурий разроши възбудено черните си коси и ми каза:

— Слушай, Максимич, трийсет и седем дяволи, тичай, брат, бързо...

Като ми обясни къде-трябва да тичам, той добави: — И гледай — по-предпазливо! Там може да има агенти...

Тайнственото поръчение страшно ме зарадва и аз полетях към Адмиралтейския квартал с бързината на лястовица. Там, в една тъмна бакърджийница, видях един млад къдрав човек с необикновено сини очи; той калайдисваше тенджерата, но не приличаше на работник. А в ъгъла, при менгемето, работеше дребен старчок с ремъче на белите коси, пилеше кран.

Попитах медникаря:

— Няма ли у вас работа?

Старчокът ми отговори сърдито:

— За нас — има, за тебе — няма!

Младият хвърли бърз поглед върху мен и отново сведе глава над тенджерата. Аз лекичко побутнах с крака си неговия крак — той учудено и гневно спря върху мен погледа на сините си очи, като държеше тенджерата за дръжката и сякаш се готвеше да я запрати върху мен. Но като видя, че му смигам, каза спокойно:

— Върви си, върви си...

Като му смигнах още веднаж, аз излязох навън и се спрях на улицата; къдравият, протягайки се, също излезе и мълчаливо спря погледа си върху мен, запали цигара.

— Вие ли сте Тихон?

— Е, аз съм!

— Арестуваха Петър.

Той се намръщи сърдито, като ме опипваше с поглед.

— Какъв Петър?

— Един дълъг, прилича на дякон.

— Е?

— Това е всичко.

— А какво общо имам аз с Петър, дякона и всичко друго? — попита медникарят и характерът на неговия въпрос ме убеди напълно; той не е работник. Аз изтичах у дома, горд, че успях да изпълня задачата. Това беше първото ми участие в „конспиративните“ работи.

Гурий Плетньов беше близък с тях, но в отговор на моите молби да ме въведе в кръга на тези работи казваше:

— Рано е за тебе, братко. Ти се учи сега...

Евреинов ме запозна с един тайнствен човек. Това запознаване беше усложнено с предпазни мерки, които ми внушиха предчувствие за нещо много сериозно. Евреинов ме поведе извън града, на Арското поле, като ме предупреждаваше по пътя, че това запознаване изисква от мен най-голяма предпазливост и трябва да се запази в тайна. След това, като ми показва далеч от нас дребна, сива фигурка, която крачеше бавно по безлюдното поле, Евреинов се огледа, като ми говореше тихо:

— Ето го! Вървете след него и когато той се спре, приближете се към него и му кажете: аз съм новодошлият...

Тайнственото винаги е приятно, но тук то ми се стори смешно: зноен, ярък ден, в полето като сиво стръкче се поклаща самотно човече — и това е всичко. Като го настигнах при вратата на гробищата, видях пред себе си юноша с дребно, сухо лице и строг поглед на кръглите като на птица очи. Той беше облечен в сив ученически шинел, но светлите копчета бяха откъснати и заменени с черни, кокалени, на вехтата му фуражка се забелязваше следа от герб и изобщо в него имаше нещо преждевременно проскубано — като че ли е бързал да се покаже на самия себе си като човек напълно зрял.

Ние седяхме сред гробовете, в сянката на гъстите храсти. Човекът говореше сухо, деловито и целият, във всичко, никак не ми се хареса. Като ме разпита строго какво съм чел, той ми предложи да се занимавам в кръжока, организиран от него, аз се съгласих, и ние се разделихме — той си отиде пръв, като оглеждаше предпазливо пустинното поле.

В кръжока, в който влизаха още трима или четирима юноши, аз бях най-младият от всички и съвсем неподготвен за изучаване книгата на Джон Стюарт Мил със забележки от Чернишевски. Ние се събирахме в квартирата на ученика от учителския институт Миловски — впоследствие той пишеше разкази под псевдоним Елеонски и като написа пет тома, завърши със самоубийство — колко много хора, срещнати от мен, напускаха самоволно живота!

Беше мълчалив човек, плах в мислите, предпазлив в думите. Живееше в сутерена на една мръсна сграда и се занимаваше с дърводелска работа за „равновесие на тялото и душата“. С него беше скучно. Четенето на книгата на Мил не ме увличаше, скоро основните положения на икономиката ми се сториха твърде познати, аз ги бях усвоил непосредствено, те бяха написани на кожата ми, и мене ми се стори, че не си е струвало труда да се пише дебела книга с трудни думи за това, което е свършено ясно за всекиго, който изразходва силите си за благополучието и удобствата на „чуждия чичо“. С грамадно усилие проседях аз два, три часа в тази дупка, наситена с миризма на туткал, гледайки как по мръсната стена пълзят мокрици.

Веднаж вероучителят ни закъсня, не дойде в определеното време и ние мислейки, че изобщо няма да дойде, си устройхме малък пир, като купихме бутилка водка, хляб и краставици. Изведнаж край прозореца бързо се мярнаха сивите крака на нашия учител; едва бяхме

успели да скрием водката под масата, и той беше вече между нас и се започна тълкуването на мъдрите изводи на Чернишевски. Всички седяхме неподвижно, като истукани, очаквайки със страх, че някой от нас ще катурне бутилката с крак. Катурна я нашият наставник, катурна я и като погледна под масата, не каза нито дума. Ох, по-добре да беше изругал здравата!

Неговото мълчание, суровото му лице и оскърбено присвистане му очи страшно ме смутиха. Поглеждайки изпод вежди червените от срам лица на своите другари, аз се чувствах престъпник спрямо вероучителя и искрено ми беше жал за него, макар водката да беше купена не по моя инициатива.

На четенията ми беше скучно, искаше ми се да отида в Татарския квартал, където живеят някакъв особен, чистоплътен живот добродушни, приветливи хора; те говорят на смешно изкълчен руски език. Вечер от високите минарета ги призовават в джамиите странните гласове на муезините — на мене ми се струваше, че целият живот на татарите е устроен иначе, по непознат за мен начин, неприличащ на онова, което зная и което не ме радва.

Влечеше ме към Волга, към музиката на трудовия живот; тази музика и до днес приятно опиянява моето сърце; аз помня добре деня, когато за пръв път почувствах героичната поезия на труда.

Под Казан се беше натъкнала на камък и бе пробила дъното си голяма гемия, натоварена с персийски стоки. Една задруга хамали ме взе за претоварване на гемията. Беше през септември, духаше студен вятър, по сивата река подскачаха сърдито вълни, вятърът късаше яростно техните гребени и ръсеше по реката студен дъжд. Групата, около петдесет човека, мрачни, завити с рогозки и брезенти, се бе разположила на палубата на празната гемия. Малък буксирен параход, който се задъхваше и пръскаше в дъжда червени снопове искри, теглеше гемията.

Свечеряваше се. Оловното, мокро небе тъмнееше и се спускаше над реката. Хамалите ръмжаха и псуваха, проклинаха дъжда, вятъра, живота, пълзяха лениво по палубата, като се мъчеха да се приютят от дъжда и влагата. Струваше ми се, че тези полусънни хора не са годни за работа; не ще спасят погиващия товар.

Към полунощ доплувахме до плитчината, прикачиха празната гемия борд до борд със заседналата на камъните; старшият на

задругата, злъчно старче, сипаничав хитрец и сквернодумец, с очи и нос на ястреб, смъкна от плешивия си череп мократа фуражка и кресна с висок, женски глас:

— Моли се, момчета!

В тъмнината хамалите се събраха в черна купчина на палубата на гемията и заръмжаха като мечки; а старшият, свършил молитвата най-рано от всички, запищя:

— Фенерите! Хайде, юнаци, покажете какво можете! Честно, момчетата ми! С бога напред — захващай!

И тежките, лениви, мокри хора започнаха „да показват какво могат“. Те се нахвърлиха, като в бой, на палубата и в трюмовете на затъналата гемия — с боен вик, с рев, с подмятане на шеги. Около мене като леки пухени възглавници, летяха чували с ориз, денкове със стафиди, кожи, астраган, тичаха набити фигури, ободрявайки се един друг с вой, подсвиркване, яки псувни. Трудно беше да се повярва, че така весело, леко и спорно работят същите тези тежки, навъсени хора, които току-що унило се оплакваха от живота, от дъжда и студа. Дъждът ставаше по-гъст, по-студен, вятърът се засили, измъкваше ризите, мятеше полите им върху главите и заголваше коремите. В мократа тъмнина при слабата светлина на шест фенера се мятаха черни хора, глухо тропаха с крака по палубите на гемеите. Работеха като изгладнели за труд, като отдавна очаквали удоволствието да подмятат от ръка на ръка четирипудовите чували, да се носят бегом с денкове на гръб. Работеха, играейки, с веселото увлечение на деца, с онази опияняваща радост на труда, по-сладка от която са само женските обятия.

Едър, брадат човек с кожух без ръкави, мокър, плъзгав — трябва да беше собственикът на стоката или негов пълномощник, — изведнаж зарева възбудено:

— Юначаги — ведро от мен! Разбойници — две давам! Карай!

Няколко гласа ревнаха изведнаж басово от всички страни из тъмнината:

— Три ведра!

— Три станаха! Карай, дръж се!

И вихърът на работата се усили още повече.

Аз също хващах чували, мъкнех, хвърлях, отново тичах и хващах и ми се струваше, че и самият аз, и всичко около мен се е завъртяло в

бурен танц, че тези хора могат да работят все така страшно и весело, без умора, без да жаят себе си, месеци, години, че могат, ако хванат града за камбанариите и минаретата, да го отмъкнат от мястото му, накъдето си поискат.

Тази нощ живях с радост, каквато не бях изпитвал, душата ми се озаряваше от желанието да преживея целия си живот в този полубезумен възторг на работата. Зад бордовете играеха вълните, по палубата плющеше дъждът, вятърът свиреше над реката, в сивата мъгла на утрото стремително и неуморно тичаха полуголи, мокри хора и крещяха, смееха се, любувайки се на своята сила, на своя труд. На всичко отгоре вятърът разкъса тежката маса от облаци и в синьото, ярко петно на небето блесна розовият лъч на слънцето — веселите зверове го посрещнаха с дружен рев, разтърсвайки мократа козина на милите си муцуни. Искаше ми се да прегръщам и целувам тези двуноги зверове, толкова умни и ловки в работата, така силно, до самозабрава увлечени в нея.

Струваше ми се, че нищо не може да противостои на това напрежение на радостно развихрената сила, че тя е способна да сътвори чудеса на земята, че може за една нощ да покрие цялата земя с прекрасни дворци и градове, като във вълшебните приказки. Като погледа минута-две труда на хората, слънчевият лъч не можа да надвие тежките облаци и потъна в сред тях като дете в море, а дъждът се превърна в порой.

— Стига! — викна някой, но му отговориха свирепо:

— Аз ще ти дам едно стига!

И до два часа на обед, докато не прехвърлиха целия товар, полуголите хора работиха без почивка, под проливния дъжд и острия вятър, като ме накараха да разбера благоговейно с какви могъщи сили е богатата човешката земя.

След това се прехвърлиха на парахода и там всички заспаха като пияни, а като пристигнахме в Казан, изсипаха се на крайбрежния пясък като поток сива кал и тръгнаха към кръчмата да изпият трите ведра водка.

Там към мен се приближи крадецът Башкин, огледа ме и попита:

— Какво са направили с теб?

Разказах му с възторг за работата, той ме изслуша, въздъхна и каза презрително:

— Глупак. По-лошо — идиот!

Подсвирквайки си и извивайки тяло като риба, той ошлува между тясно сближените маси — на тях пируваха шумно хамалите, в ъгъла някой запя с тенор неприлична песен:

*В градината излязла
млада дама в късна нощ...*

Десетина гласа ревнаха оглушително, като потропваха в такт с длани по масите:

*Стар пазач там обикалял,
гледа, дамата лежи...*

Смях, свирене, и гърмят думи, които по отчаян цинизъм вероятно нямат равни на земята.

Някой ме запозна с Андрей Деренков, притежател на малко бакалско дюкянче, сгушено в края на бедна, тясна уличка, над един дол, затрупан с боклук.

Деренков, човек със саката ръка, с добро лице със светла брадица и умни очи, притежаваше най-добрата в града библиотека на забранени и редки книги — от нея се ползуваха студентите от многобройните учебни заведения на Казан и различни революционно настроени хора.

Дюкянчето на Деренков се помещаваше в нисичка пристройка до къщата на скопец-сараф, една врата водеше от дюкяна в голяма стая, слабо осветена от един прозорец към двора, зад тази стая, като нейно продължение, се намираше тясна кухня, зад кухнята, в тъмен коридор между пристройката и дома, в ъгъла бе притулено килерче и в него се криеше тайнствената библиотека. Част от нейните книги бяха преписани с мастило в дебели тетрадки — такива бяха „Историческите писма“ на Лавров, „Какво да се прави?“ от Чернишевски, някои статии на Писарев, „Цар-глад“, „Хитрата механика“ — всички тези ръкописи бяха твърде много изтрети от четене, измачкани.

Когато посетих за пръв път дюкянчето, Деренков, зает с купувачи, ми кимна към вратата за стаята; аз влязох там и гледам: в полумрака, в ъгъла, стои на колене и се моли усърдно дребно старче, приличен на портрета на Серафим Саровски. Почувствувах нещо нередно, противоречиво, като гледах старчето.

За Деренков ми бяха говорили като за „народник“; в моята представа народник значеше революционер, а революционерът не трябва да вярва в бога, и богомолното старче ми се видя излишно в този дом.

Като свърши молитвата си, то грижливо пригладя белите косми на главата и брадата си, вгледа се в мен и каза:

— Бащата на Андрей! А вие кой бяхте? Аха! А пък аз помислих, че сте преоблечен студент.

— За какво ще се преоблича един студент? — попитах аз.

— Е, да — тихо отговори старецът, — както и да се преоблечеш — бог ще те познае.

Той отиде в кухнята, а аз седнах до прозореца и се замислих. Изведнаж чух възглас:

— Ето какъв бил той!

На вратата към кухнята стоеше девойка, облечена в бяла рокля, нейните светли коси бяха късо остригани, на бледното ѝ, пълничко лице сияеха усмихнати сини очи. Тя много приличаше на ангел, както ги изобразяват на евтините олеографии.

— От какво се изплашихте? Толкова ли съм страшна? — каза тя с тънък, потръпващ глас и предпазливо, бавно се движеше към мен, държейки се за стената, също като че ли вървеше не по твърд под, а по люлеещо се въже, опънато във въздуха. Това неумение да ходи още повече я оприличаваше на същество от друг свят. Тя цяла потрепваше, като че ли в краката ѝ се вливаха игли, а стената пареше детските ѝ пухкави ръце. И пръстите на ръцете ѝ бяха странно неподвижни.

Аз стоех пред нея мълчалив, с чувство на странно смущение и остра жалост. Всичко е необикновено в тази тъмна стая!

Девойката седна на стола така предпазливо, като че ли се боеше, че столът ще излети изпод нея. Просто, като никой друг, тя ми разказа, че ходи едва от пет дни, а преди това почти три месеца е била на легло — парализирали ѝ се ръцете и краката.

— Това е такава нервна болест — каза тя, усмихвайки се.

Помня, искаше ми се нейното състояние да бъде обяснено някак иначе; нервна болест — това е нещо много обикновено за такава девойка и в такава странна стая, където всички вещи са се притиснали плахо към стените, а в ъгъла, пред иконите, гори тъй ярко пламъкът на кандилото и по бялата покривка на голямата трапезна маса безпричинно пълзи сянката на неговите медни верижки.

— Много са ми говорили за вас, та ми се поиска да видя какъв сте — чувах аз детски-тънкия глас.

Тази девойка ме разглеждаше с някакъв непоносим поглед, в сините ѝ очи виждах нещо пронизателно четящо. С такава девойка аз не можех — не умеех — да говоря. И мълчах, като разглеждах портретите на Херцен, Дарвин, Гарибалди.

От дюкянчето изскочи юноша на моите години, съвсем светлорус, с белезникави вежди и клепачи, с нахални очи. Той изчезна в кухнята, като викна с мутиращ глас:

— Маря, ти защо си излязла?

— Това е по-малкият ми брат, Алексей — каза девойката. — А аз се уча в акушерските курсове, но ето, заболях. Вие защо мълчите? Стеснявате ли се?

Влезе Андрей Деренков, пъхнал в пазвата си своята саката ръка; мълчаливо погали сестра си по меките коси, разроши ги и започна да ме пита каква работа търся.

След това се появи една червенокоса, къдрава, стройна мома със зеленикави очи, погледна ме строго, хвана бялата девойка под ръка и я отведе с думите:

— Стига, Маря!

Името не подходдаше на девойката, беше грубо за нея.

Аз също си отидох, странно развълнуван, а след един ден, вечерта, отново седях в тази стая, като се мъчех да разбера — как и с какво живеят в нея. Живееха странно.

Милият, кротък старец Степан Иванович, беличък и като че ли прозрачен, седеше в ъгълчето и гледаше оттам, мърдайки тъмни устни и тихо усмихнат, като че ли молеше:

— Не ме закачайте!

В него живееше заешки страх, тревожно предчувствие за нещастие — това беше ясно за мене.

Сакатият Андрей, облечен със сива куртка, омазана на гърдите с масло и брашно и станала твърда като дървесна кора, ходеше из стаята някак настрани, виновно усмихнат, като дете, на което току-що са простили някаква лудория. В търговията му помагаше Алексей — лениво, грубо момче. Третият брат — Иван, следваше в учителския институт, където живееше в общежитие и идваше в къщи само в празник; това беше мъничко, чисто облечено, гладко вчесано човече, прилично на стар чиновник. Болната Мария живееше някъде на тавана и рядко слизаше долу, а когато дойдеше, аз се чувствавах неловко, като че ли обвързан с невидими вериги.

Домакинството на Деренкови водеше съжителката на хазяина-скопец, висока мършава жена, с лице на дървена кукла и строги очи на зла монахиня. Тук се въртеше и нейната дъщеря, червенокосата Настя; когато тя гледаше със зелените си очи мъжете — ноздрите на острия ѝ нос потрепваха.

Но истинските господари в квартирата на Деренкови бяха студентите от университета, духовната академия, ветеринарният институт — шумно сборище от хора, които живееха в грижи за руския народ, в непрекъсната тревога за бъдещето на Русия. Винаги възбудени от статии във вестниците, от изводите на току-що прочетени книги, от

събитията в живота на града и университета, те вечер се стичаха в дюкянчето на Деренков от всички улици на Казан, за да водят яростни спорове и да шепнат тихо по ъглите. Донасяха дебели книги и като сочеха с пръст в страниците им, крещяха един срещу друг и всеки твърдеше истини, каквито му се харесваха.

Разбира се, аз слабо проумявах тези спорове, истините се губеха за мене в изобилието от думи, както звездите тлъстина — в рядката чорба на бедните. Някои студенти ми напомняха старците-проповедници от сектантското Поволжие, но аз разбирах, че виждам хора, които се готвят да изменят живота към по-добро и макар тяхната искреност да се задавяше в бурния поток от думи — тя не потъваше в него. Задачите, които те се мъчеха да разрешат, ми бяха ясни и аз се чувствах лично заинтересован от успешното разрешение на тези задачи. Често ми се струваше, че в думите на студентите звучат моите неизказани мисли и аз се отнасях към тези хора почти с възторг, като пленник, на когото обещава свобода.

А те гледаха на мен като дърводелци на парче дърво, от което може да се направи не съвсем обикновена вещ.

— Самоук! — ме препоръчваха те един на друг със същата гордост, с каквато уличните хлапета показват едно на друго медния петак, намерен на улицата. Аз не обичах да ме наричат „самоук“ и „син на народа“ — чувствах живота като мащеха и понякога твърде много усещах тежестта на силата, която ръководеше развитието на моя ум. Така веднаж видях на витрината на една книжарница книга, озаглавена с непознатите за мен думи „Афоризми и максими“, и пламнах от желание да я прочета. Помолих един студент от духовната академия да ми даде тази книга.

— Ето ти добро утро! — иронично възкликна бъдещият архиерей, човек с глава на негър — къдрав, с дебели устни и големи зъби. — Това, братле, е празна работа. Ти чети, което ти дават, а в област, която не е за тебе, не се пъхай!

Грубият тон на учителя ме засегна много. Книгата, разбира се, си купих, като част от парите спечелих на пристанището, а останалите взех назаем от Андрей Деренков. Това беше първата сериозна книга, която купих, и съм я запазил до ден днешен.

Изобщо с мен се отнасяха доста строго: когато прочетох „Азбуката на социалните науки“, стори ми се, че ролята на

пастирските племена в създаването на културен живот е преувеличена от автора, а предприемчивите скитници, ловците, са подценени. Изказах съмненията си пред един филолог, а той, като се стараеше да придаде на своето женско лице внушителен израз, цял час ми говори за „правото на критика“.

— За да има човек право да критикува, трябва да вярва в някаква истина. В какво вярвате вие? — ме попита той.

Той четеше книги дори из улиците — върви по тротоара, закрил лицето си с книга, и се блъска в хората. Търкаляйки се в своята таванска квартира от гладна треска, той крещеше:

— Моралът трябва хармонично да съчетава в себе си елементите на свободата и принудата — хармонично, хар-хар-харм...

Нежен човек, полуболен от хроническо недояждане, изтощен от упорито търсене на здравата истина, той не познаваше никакви радости освен четенето на книги и когато му се струваше, че е примирил противоречията на два силни, ума, неговите мили, тъмни очи се усмихваха детски щастливо. Десет години след Казан отново го срещнах в Харков, той беше прекарал пет години на заточение в Кем и отново следваше в университета. Стори ми се, че живее в мравуняк от противоречиви мисли; загивайки от туберкулоза, той се мъчеше да примири Ницше с Маркс, храчеше кръв и хриптеше, като хващаше ръцете ми със студените си лепкави пръсти:

— Без синтез е невъзможно да се живее!

Той умря на път към университета във вагона на трамвая.

Мнозина такива великомъченици на разума съм виждал и споменът за тях е свят за мен.

В квартирата на Деренков се събираха двадесетина подобни хора, между тях имаше даже един японец, студентът в духовната академия Пантелеймон Сато. Понякога идваше едър, широкоплещест човек, с гъсто и широко брадище и бръсната по татарски глава. Той ми се струваше плътно защит в сивия си казакин, закопчан с кукички до под брадата. Обикновено седеше някъде в ъгъла, смучеше късичката си лула и гледаше всички със сиви, спокойно четящи очи. Неговият поглед се спираше често и внимателно върху моето лице, аз чувствавах, че този сериозен човек мислено ме притегля и, който знае защо, се страхувах от него. Неговата мълчаливост ме удивляваше; всички наоколо говореха на висок глас, много решително и колкото по-

рязко звучаха думите, толкова повече, разбира се, ми се харесваха; аз много дълго не се сещах колко често в резките думи се крият жалки и лицемерни мисли. За какво мълчи този брадат великан?

Наричаха го Хохол^[1], струва ми се, никой освен Андрей не знаеше неговото име. Скоро ми стана известно, че този човек се е върнал неотдавна от заточение, от Якутска област, където е прекарал десет години. Това засили моя интерес към него, но не ми вдъхна смелост да се запозная, макар че не страдах нито от стеснителност, нито от боязливост, а напротив, мъчеше ме някакво тревожно любопитство, жажда да знам всичко и колкото може по-скоро. Това качество през целия живот ми е пречило да се заема сериозно само с едно-единствено нещо.

Когато говорех за народа, аз с изумление и недоверие към себе си чувствах, че на тази тема не мога да мисля така, както мислят тези хора. За тях народът е въплъщение на мъдрост, духовна красота и добросъщност, същество почти богоподобно и единосъщно, вместилище за началата на всичко прекрасно, справедливо, величествено. Аз не познавах такъв народ. Аз бях виждал дърводелци, хамали, зидари, познавах Яков, Осип, Григорий, а тук говорех именно за единосъщния народ и поставяха себе си някъде по-долу от него, в зависимост от неговата воля. На мен пък ми се струваше, че именно тези хора въплъщават в себе си силата и красотата на мисълта, в тях е съсредоточена и гори добра, човеколюбива воля за живот, за свобода да се изгради той по някакви нови канони на човеколюбието.

Именно човеколюбие не бях виждал аз в човечетата, между които бях живял до това време, а тук то звучеше във всяка дума, гореше във всеки поглед.

Речите на народопоклонниците падаха като освежителен дъжд върху моето сърце и много ми помогна наивната литература за мрачния бит на селото, за великомъченика-селяк. Аз почувствах, че само когато се обича много силно, много страстно човекът, може да се почерпи от тази любов необходимата сила, за да се намери и разбере смисълът на живота. Престанах да мисля за себе си и започнах да се отнасям по-внимателно към хората.

Андрей Деренков ми съобщи доверчиво, че скромните доходи от неговата търговия отиват изцяло за подпомагане на хората, които вярват: „щастieto на народа преди всичко“. Той се въртеше между тях,

също като искрено вярващ псалт при архиерейската служба, като не скриваше възторга си от бойката мъдрост на книгоядците: щастливо усмихнат, пхнал сакатата си ръка в пазвата, подръпвайки с другата си ръка на разни страни своята мека брадица, той ме питаше:

— Добре, а? Ето, това е!

И когато ветеринарният лекар Лавров, притежател на странен глас, приличен на гласа на гъска, възразяваше еретически против народниците, Деренков изплашено закриваше очи и шепнеше:

— Какъв неверник!

Неговото отношение към народниците беше сродно на моето, но отношението на студентите към Деренков ми се струваше грубовато и небрежно — отношение на господари към работник, към кръчмарски слуга. Самият той не забелязваше това. Често, след като изпратеше гостите, той ме оставяше да ноцувам, ние почиствахме стаята и след това, легнали на пода върху козяците, дълго беседвахме с приятелски шепот в тъмнината, едва-едва осветена от пламъчето на кандилото. Той ми говореше с тихата радост на верующ:

— Ще се наберат стотици, хиляди такива добри хора, ще заемат в Русия всички важни места и изведнаж ще изменят целия живот!

Той беше десетина години по-стар от мен и аз виждах, че червенокосата Настя му се харесва много, той се мъчеше да не гледа в нейните предизвикателни очи, пред хората ѝ говореше със сухо командващ глас на стопанин, но гледаше след нея с копнеещ поглед, а когато говореше насаме с нея, се усмихваше смутено и плахо, като подръпваше брадицата си.

Неговата малка сестрица наблюдаваше словесните битки също от ъгълчето; нейното детско лице се надуваше смешно от напрегнато внимание, очите ѝ се разтваряха широко, а когато се чуваха особено резки думи, тя въздъхваше шумно, като че ли я пръскаха със студена вода. Около нея се въртеше като солиден петел червенокос медик, той говореше с нея с тайнствен полушепот и внушително въсеше вежди. Всичко това беше удивително интересно.

Но настъпи есен, за мен стана невъзможно да живея без постоянна работа. Увлечен от всичко, което се вършеше около мен, аз работех все по-малко и се хранех с чужд хляб, а той винаги пресяда. Трябваше да си търся „място“ за зимата и аз намерих такова в пекарницата за гевреци и кифли на Василий Семьонов.

Този период от живота си съм описал в разказите „Господарят“, „Коновалов“, „Двадесет и шест и тя“ — тежко време! Обаче — поучително.

Тежко ми беше физически, още по-тежко — морално.

Когато слязох в мазето-пекарница, между мен и хората, които ми бе станало вече необходимост да гледам и да слушам, израсна „стената на забвението“. Никой от тях не идваше да ме посети в пекарницата, а аз, който работех четиринадесет часа в денонощието, не можех да отивам при Деренков в делник, в празнични дни пък или спях, или оставах с другарите си по работа. Част от тях още от първите дни започнаха да гледат на мен като на забавен шут, а някои се отнесоха с наивната обич на деца към човек, който умее да разказва интересни приказки. Дявол знае какво говорех на тези хора, но, разбира се, то беше-все такова, което можеше да им вдъхне надежда за възможността да живеят друг, по-лек и по-смислен живот. Понякога успявах в това и когато видех как подпухналите лица се просветляват от човешка печал, а очите пламват от обида и гняв, аз се чувствавах празнично и с гордост си мислех, че „работя сред народа“, „просвещавам“ го.

Но, разбира се, по-често ми се случваше да изпитвам своето безсилие, недостиг на знания, неумение да отговоря дори на най-простите житейски битови въпроси. Тогава се чувствах хвърлен в тъмна яма, където хората бъкат като слепи червеи, като се стремят само да забравят действителността и намират тази забрава в кръчмите и в студените обятия на проститутките.

Посещението на публичните домове беше задължително всеки месец в деня, когато получавахме заплатата; за това удоволствие мечтаеха гласно една седмица преди щастливия ден, а след като го изживееха, дълго разказваха един на друг за изпитаните наслаждения. В тези разговори се хвалеха цинично с половата си енергия, гавреха се жестоко с жените, говореха за тях, като плюеха гнусливо.

Но странно! — зад всичко това аз долавях — така ми се струваше — печал и срам. Виждах, че в „домовете на утешението“, където за рубли можеше да се купи жена за цяла нощ, моите другари се държаха смутено, виновно — това ми се струваше естествено. А някои от тях се държаха твърде разпасано, бабаитски, в което чувствах преднамереност и фалш. Интересуваше ме страшно отношението между половете и аз наблюдавах това с особена острота. Сам аз още не

се ползувах от женските ласки и това ме поставяше в неприятно положение: подиграваха ми се злобно и жените, и другарите ми. Скоро престанаха да ме канят в „домовете на утешението“, като ми заявиха откровено:

— Ти, братле, не идвай с нас.

— Защо?

— Ей така! Не се прекарва добре с теб.

Аз се хванах здраво за тези думи, чувствавайки в тях нещо важно за мен, но не получих по-ясно обяснение.

— Ех, какъв си такъв! Каза ти се — не идвай! Не е весело с тебе...

И само Артъм каза, като се засмя:

— Също като пред поп или пред баща.

Момичетата отначало се надсмиваха над моята сдържаност, после започнаха да ме питат обидено:

— Гнусиш ли се?

Четиридесетгодишното „момиче“, едрата и красива полякия Тереза Боруа, „икономка“, гледайки ме с умните си очи на породисто куче, каза:

— Оставете го, момичета, той сигурно си има годеница — нали? Такъв здравеняк непременно има годеница, нищо повече!

Алкохоличка, тя пиеше до забрава и пияна беше неописуемо отвратителна, а в трезво състояние ме учудваше със сериозното си отношение към хората и със спокойното търсене на смисъл в техните действия.

— Да ви кажа, най-им се чудя на тия, студентите от академията — разказваше тя на моите другари. — Такива работи правят с момичетата: накарат да се намаже подът със сапун, поставят голото момиче на четири крака, ръцете и краката му в паници, тласкат я по задника и гледат колко далече ще отиде. Така и с една, и с друга. Ей богу. И защо е това?

— Лъжеш! — казах аз.

— Бога ми, не! — отговори Тереза, без да се обижда, спокойно, и в спокойствието ѝ имаше нещо потискащо.

— Измислила си го това!

— Как може едно момиче да измисли такова нещо? Да не съм побъркана? — попита тя, като облещи очи.

Другите се вслушваха в нашия спор с жадно внимание, а Тереза продължаваше да разказва за игрите на гостите с безстрастен тон на човек, комуто е нужно само едно: да разбере — защо е всичко това?

Слушателите плюеха с отвращение, ругаеха диво студентите, а аз, като виждах, че Тереза възбужда вражда към хората, които бях вече обикнал, говорех, че студентите обичат народа, че му желаят доброто.

— Те, онези, са студентите от Воскресенска улица, цивилните, от университета, а аз говоря за духовните от Арско поле! Те, духовните, са всичките сираци, а от сирака излиза непременно крадец или пакостник, лош човек израства, той не е привързан към нищо, сиракът!

Спокойните разкази на „икономката“ и озлобените оплаквания на момичетата от студентите, чиновниците и изобщо от „чистата публика“ предизвикваха у моите другари не само отвращение и враждебност, но почти радост, която се изразяваше в думите:

— Значи, учените са по-лоши от нас!

Беше ми тежко и болно да слушам тези думи. Аз виждах, че в полутъмните, малки стачки се стича като в яма всичката мръсотия на града, кипва на задушливия огън и наситена с вражда, със злоба, отново се излива в града. Аз наблюдавах как в тези дупки, където инстинктът и скуката на живота натикват хората, се създават от нелепи думи трогателни песни за вълненията и мъките на любовта, как възникват чудовищни легенди за живота на „учените хора“, заражда се насмешливо и враждебно отношение към непонятното, и аз виждах, че „домовете на утешението“ са университети, откъдето моите другари извличат твърде отровни знания.

Гледах как по мръсния под се движат, като влачат лениво краката си, „момичетата за радост“, как отвратително се тресат техните увехнали тела под досадното пищене на хармониката или под дразнещото дрънчене на раздрънканото пиано, гледах — и у мен се зараждаха някакви неясни, но тревожни мисли. От всичко наоколо струеше скука и отравяше душата с безсилното желание да избягаш някъде.

Когато в пекарницата започвах да разказвам, че има хора, които безкористно търсят пътищата към свободата, към щастieto на народа, възразяваха ми:

— А момичетата казват друго за тях!

И безпощадно, с цинична злоба ми се присмиваха, а аз бях заядливо пале, чувствувах се не по-глупав и по-смел от възрастните песове и също се зъбех. Започнал да разбирам, че мислите за живота са не по-малко тежки от самия живот аз понякога изпитвах в душата си изблици на ненавист към упорито търпеливите хора, с които работех. Особено ме възмущаваше тяхната способност да търпят, покорната безнадеждност, с която се подчиняваха на полубезумните издевателства на пияния господар.

И — като че ли нарочно! — именно в тези тежки дни ми се случи да се запозная със съвсем нова идея; и макар да ми беше органически враждебна, тя все пак много силно ме смути.

В една от онези виелични нощи, когато ти се струва, че злобно виещият вятър е разпокъсал сивото небе на дребни парцали и те се сипят върху земята, като я погребват под преспите леден прах, и като че ли е настъпил краят на живота на земята, слънцето е угаснало и не ще изгрее вече — в такава нощ, през сирната седмица, аз се връщах в пекарницата от Деренкови. Крачех със затворени очи срещу вятъра, през мътния кипеж на сивия хаос и изведнаж паднах, препънах се в човек, който лежеше напъряко на тротоара. Ние и двамата изругахме: аз по руски, той — по френски.

— О, дявол...

Това възбуди моето любопитство, аз го вдигнах, поставих го на крака — той беше малък на ръст, лек. Като ме блъскаше, той гневно крещеше:

— Шапката ми, дявол ви взел. Дайте ми шапката! Ще замръзна!

Намерих му в снега шапката, изтърсих я, нахлузих я на рошавата му глава, но той смъкна шапката и махайки с нея, ругаеше на два езика и ме гонеше:

— Махай се!

Изведнаж се спусна напред и потъна в кипящия снежен хаос. Като продължих нататък, отново го видях. Стоеше, обгърнал с ръце дървения стълб на загасения фенер, и убедително говореше:

— Лена, аз загивам... о, Лена...

Явно бе, че е пиян и може би щеше да замръзне, ако го оставех на улицата. Попитах го къде живее.

— Коя е тази улица? — закрещя той със сълзи в гласа. — Аз не зная накъде да вървя.

Прегърнах го през кръста и го поведох, като го разпитвах къде живее.

— На Булак! — мърмореше той, като потръпваше. — На Булак... там — бани... дом...

Той крачеше неуверено, плетеше си краката и ми пречеше да вървя; чувах как тракат зъбите му.

— Си тю саве — мърмореше той, като ме тласкаше.

— Какво казвате?

Той се спря, вдигна ръка и каза разбираемо — с гордост, както ми се стори:

— Си тю саве у же те мен...^[2]

И пхна пръстите на ръката в устата си, като се олюляваше и почти се заваляше. Аз приклеках, взех го на гръб и го понесох, а той, опрял брада на черепа ми, брътвеше:

— Си тю саве... Но аз замръзвам, о, боже...

На Булак с мъка можах да разбера от него в коя къща живее, най-после ние влязохме в антрето на малка пристройка, скрита в дълбочината на двора и в снежния вихър. Той напипа вратата, почука предпазливо и зашепна:

— Шш! По-тихо...

Вратата отвори една жена, облечена с червен пеньоар, със запалена свещ в ръка; тя ни направи път, като се отдръпна мълчаливо встрани, измъкна отнякъде лорнет и започна да ме разглежда.

Аз ѝ казах, че на човека, изглежда, са замръзнали ръцете и той трябва да бъде съблечен и поставен в леглото.

— Да? — попита тя звучно и младо.

— Ръцете му трябва да се поставят в студена вода...

Тя мълчаливо ми посочи с лорнета в ъгъла — там на триножник стоеше картина — река, дървета. Аз учудено погледнах жената в лицето, странно неподвижно, а тя отиде в ъгъла на стаята, при масата, на която гореше лампа с розов абажур, седна там, взе от масата една карта за игра, вале купа, и започна да я разглежда.

— Нямате ли водка? — попитах я високо. — Тя не отговори, редеше картите върху масата. Човекът, когото доведох, седеше на стола с ниско ошусната глава и провесени край тялото си червени ръце. Аз го поставих да легне на дивана и започнах да го събличам, без да разбирам нищо, като насън. Стената пред мен над дивана беше цялата

покрита с фотографии, между тях блестеше смътно златен венец с лента на бели фльонги, на края на която беше написано със златни букви:

НА НЕСРАВНИМАТА ДЖИЛДА

— По дяволите, по-полека! — запъшка човекът, когато започнах да му разтривам ръцете.

Жената загрижено и мълчаливо редеше картите. Лицето ѝ беше остроносо, птиче, осветено от големи, неподвижни очи. Ето — тя отметна с ръцете си на малко момиче своите бели коси, буйни като перука, и попита тихо, но звучно:

— Ти видя ли Миша, Жорж?

Жорж ме отблъсна, надигна се и бързо каза: — Но нали той замина за Киев...

— Да, за Киев — повтори жената без да отмести поглед от картите, и аз забелязах, че гласът ѝ звучи еднотонно, неизразително.

— Той скоро ще дойде...

— Да?

— О, да! Скоро.

— Да? — повтори жената.

Полуразсъблеченият Жорж скочи на пода и с два скока се намери на колене в краката на жената, говорейки ѝ нещо на френски.

— Аз съм спокойна — отговори по руски тя.

— Аз сбърках пътя, знаеш. Виелица, страшен вятър, мисля си — ще замръзна — бързо разказваше Жорж, като галеше нейната ръка, лежаща на коляното. Той беше на около четиридесет години, неговото червено лице с дебели устни и черни мустаци изглеждаше изплашено, разтревожено, той търкаше силно прошарената четина на кръглия си череп и говореше все по-трезво.

— Ние утре ще заминем за Киев — каза жената, като полузапитваше, полузаявяваше.

— Да, утре! И ти трябва да си починеш. Защо не си легнеш? Много късно е вече...

— Той няма ли да дойде днес, Миша?

— О, не! Такава виелица... Хайде, легни си...

Той я въведе в малката врата зад шкафа с книги, като взе от масата лампата. Аз дълго седях сам, без да мисля за нищо, слушайки неговия тих, леко пресипнал глас. Космати лапи дращеха по стъклата на прозореца. В локвата разтопен сняг се отразяваше плахо пламъкът на свещта. Стаята беше отрупана с вещи, изпълнена със странна топла миризма, която приспиваше мислите.

Ето че се яви Жорж, клатушкайки се, с лампа в ръка. Абажурът ѝ треперливо потракваше по лампеното шише.

— Легна си.

Той постави лампата на масата, спря се замислен сред стаята и заговори, без да ме гледа:

— Е, какво? Без теб сигурно бих загинал... Благодаря ти! Ти кой си?

Той изви глава настрана, като се вслушваше в шума в съседната стая и потреперваше.

— Ваша жена ли е? — попитах тихичко аз.

— Жена. Всичко. Целият ми живот! — на срички, невисоко каза човекът, като гледаше в пода, и отново започна здраво да разтрива главата си с длани.

— Чай ще пийнем ли?

Той разсеяно тръгна към вратата, но се спря, спомнил си, че слугинята е преяла риба и са я изпратили в болницата.

Аз предложих да приготвя самовара, той кимна с глава в знак на съгласие и очевидно забравил, че е полусъблечен, шляпайки с босите си крака по мокрия под, ме отведе в малката кухничка. Там, облегнат до печката, повтори:

— Без теб бих замръзнал. Благодаря ти!

И изведнаж, като потрепера, втренчи в мен изплашено разширените си очи.

— И какво щеше да стане тогава с нея? О, господи...

Бързо, шепнешком, като гледаше в тъмния отвор на вратата, той каза:

— Нали виждаш, тя е болна. Синът ѝ, музикант, се застреля в Москва, а тя все го чака, ето вече почти две години...

След това, когато пиехме чай, той ми разказа несвързано, с необикновени думи, че жената е помешчица, той е учител по история, преподавал уроци на нейния син, влюбил се в нея, тя напуснала мъжа си — немец, барон, пяла в операта, те живеели много добре, макар първият ѝ мъж да се мъчел с всички средства да развали живота ѝ.

Той разказваше с полупритворени очи, като се вглеждаше напрегнато някъде в полумрака на мръсната кухня с прогnil под при печката. Пареше се при сърбането на чая, лицето му се мръщеше, кръглите му очи изплашено мигаха.

— Ти кой си? — попита ме той още веднаж. — Да, хлебар, работник. Странно. Не приличаш. Какво значи това?

Неговите думи звучаха неспокойно, той ме гледаше недоверчиво, с поглед на преследван.

Аз разказах накратко за себе си.

— Ето как било! — тихо възкликна той. — Да, ето как...

И изведнаж се оживи и ме запита:

— Ти знаеш ли приказката за „Грозното пате“? Чел ли си я?

Неговото лице се изкриви, той започна да говори с гняв, като ме изумяваше с неестествените — до писък — повишавания на дрезгавия си глас.

— Тази приказка съблазнява! На твоите години аз също си помислих — не съм ли лебед? И ето... Трябваше да постъпя в академията — постъпих в университета. Баща ми — свещеник — се отказа от мен. Изучавах в Париж историята на нещастията на човечеството, историята на прогреса. Пиших, да. О, как всичко това...

Той подскочи на стола, послуша се и след това ми каза: — Прогрес — това е измислено за самоутешение! Животът е неразумен, безсмислен. Без робство няма прогрес. Ако мнозинството не се подчинява на малцинството, човечеството ще спре насред път. В желанието си да облекчим нашия живот, нашия труд, ние само усложняваме живота, увеличаваме труда. Фабрики и машини, за да създават още и още машини — това е глупаво! Все повече стават работниците, а е необходим само селянинът, производител на хляба. Хляб — това е всичко, което е необходимо да се вземе с труд от природата. Колкото по-малко е нужно на човека, толкова по-щастлив е той; колкото повече са желанията, толкова по-малко свободата.

Може би не изразени с тези думи, но именно тези оглушаващи мисли, и то в такава рязка оголена форма, аз чувах за пръв път. Човекът, като изпискваше от възбуда, боязливо спираше поглед в отворената врата към вътрешните стаи, вслушваше се за миг в тишината и отново зашепваше почти с ярост:

— Разбери, на всекиго е нужно малко: парче хляб и жена...

Заговорил за жената с тайнствен шепот, с думи, които аз не познавах, в стихове, които не бях чел, той изведнаж заприлича на крадеца Башкин.

— Беатриче, Фиамета, Лаура, Нинон — шепнеше той непознати за мен имена и разказваше за някакви влюбени крале, поети, декламираше френски стихове, като отсичаше ритмите с тънката си, гола до лакътя ръка.

— Любовта и гладът управляват света — слушах аз страстния шепот и си спомних, че тези думи са напечатани под заглавието на революционната брошура „Цар Глад“, това им придаваше в моите мисли особена значителност.

— Хората търсят забрава, утешение, а не знания!

Тази мисъл ме порази окончателно.

Аз излязох от кухнята сутринта — малкият часовник на стената показваше шест и нещо. Крачех в сивата мъгла по преспите, слушах воя на виелицата и спомняйки си яростните крясъци на разбития човек, чувствувах, че неговите думи са се спрели някъде в гърлото ми и ме душат. Не ми се щеше да отида в работилницата, да гледам хора и мъкнейки върху себе си камара сняг, аз скитах по улиците на Татарския квартал, докато не стана светло, и сред снежните вълни, започнаха да се мяркат фигурите на градските жители.

Аз никога вече не срещнах учителя и не исках да го срещам. Но впоследствие неведнаж слушах речи за безсмислието на живота и безполезността на труда — от устата на невежи странници, бездомни скитници, „толстоисти“ и висококултурни хора. Говореха за това йеромонах, магистър по богословие, химик, който работеше с взривни вещества, биолог-неовиталист и много други. Но тези идеи вече не ми действуваха така зашеметяващо, както тогава, когато за пръв път се запознах с тях.

И ето че само преди две години — повече от тридесет години след първия ми разговор на тази тема — неочаквано чух същите мисли

и почти със същите думи от един стар мой познат, работник.

Веднаж между нас се завърза разговор „от душа“ и този човек — „политически главатар“, както той невесело усмихнат наричаше себе си, ми каза с онази безстрашна искреност, която притежават, струва ми се, само русите:

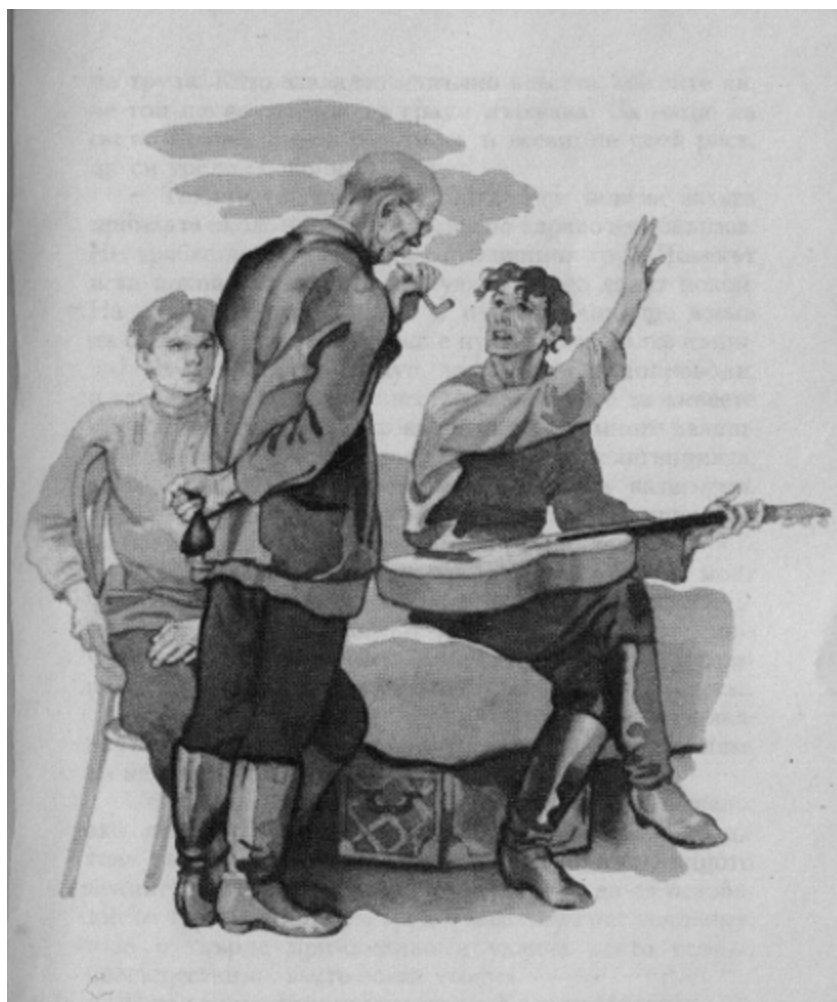
— А. М., мили, нищо не ми трябва на мен, празна работа е всичко това — академии, науки, аероплани — излишно е! Нужно ми е само тихо кътче и жена, за да я целувам, когато искам, а тя да ми отговаря честно — с душа и тяло — ето всичко! Вие разсъждавате по интелегентски, вие вече не сте наш, а отровен човек, за вас идеята е по-горе от хорицата, вие разсъждавате като евреин: човекът е за съботата.

— Евреите не разсъждават така...

— Дявол ги знае как разсъждават, тъмен народец — отговори той, като хвърли угарката от цигарата в реката, следейки я с поглед.

Ние седяхме на крайбрежния булевард на Нева, на гранитна скамейка, в лунна есенна нощ, и двамата изтерзани от ден на безполезни вълнения, на упорито, но безуспешно желание да направим нещо добро, полезно.

— Вие сте с нас, а не сте наш, това ще ви кажа — продължаваше той замислено, тихо. — На интелегентите е приятно неспокойствието, те открай време са се приобцили към бунтовете. Както Христос е бил идеалист и се е бунтувал за свръхземни цели, така и цялата интелигенция се бунтува заради утопия. Бунтува се идеалистът, а с него вървят отрепките, негодниците, мерзавците и всички от злоба, защото виждат, че в живота няма място за тях. Работникът въстава за революцията, нужно му е да постигне правилно разпределение на оръдията и продуктите на труда. Като завладее напълно властта, мислите ли, че той ще се съгласи да гради държава? За нищо на света! Всички ще се разотидат и всеки, на свой риск, ще си уреди спокойно кътче...

— Техниката, казвате? Та тя още повече затяга примката около нашия врат, още по-здраво ни обвързва. Не, трябва да се освободим от излишния труд. Човекът иска покой. Фабриките и науките не ще дадат покой. На отделния човек малко е нужно. Защо ще взема да струпвам град, когато ми е нужна само малка къщица? Където живеят накуп, там има и водопроводи, и канализация, и електричество. А опитайте да живеете без всичко това — колко леко ще бъде! Не, много излишни неща има у нас и всичко това е от интелигенцията, затова казвам: интелигенцията е вредна категория.

Аз казах, че никой не умее така дълбоко и решително да обезсмисля живота, както правим ние, русите.

— Най-свободният народ по дух — усмихна се моят събеседник. — Само че вие не се сърдете, аз разсъждавам правилно, така мислят милиони от нашите, само че не умеят да го кажат... Животът трябва да се уреди по-просто, тогава той ще бъде по-милосърден към хората...

Този човек никога не е бил „толстоист“, не е проявявал склонност към анархизъм — аз знам добре историята на неговото духовно развитие.

След разговора с него неволно си помислих: а какво, ако действително милиони руски хора само заради това търпят жестоките мъки на революцията, защото хранят дълбоко в душата си надеждата да се освободят от труда? Минимум труд — максимум наслаждения, това е твърде примамливо и увлича както всичко неосъществимо, както всяка утопия.

И аз си спомних стиховете на Хенрих Ибсен:

*Аз — консерватор? О, не!
Все същия съм, какъвто цял живот —
не обичам да размествам фигури,
но — бих разбъркал цялата игра.*

*Зная само една революция —
тя беше по-умна от следващите
и можеше всичко да разруши —
имам пред вид, разбира се, Всемирния потоп.*

*Но и тогава измамиха Дявола!
Вие знаете — Ной стана диктатор.*

*О, ако можеше то да се извърши по-честно,
аз не ще се откажа да ви помогна —
вие искате всемирен потоп,
аз пък с радост ще поставя торпедо под ковчега!*

Дюкянчето на Деренков даваше нищожен доход, а числото на хората и „работите“, които се нуждаеха от материална помощ, се увеличаваше постоянно.

— Трябва да се измисли нещо — загрижено подръпвайки брадицата си, казваше Андрей и виновно усмихнат, тежко въздишаше.

Струваше ми се, че този човек се смята осъден на безсрочна каторга да помага на хората и макар да се е примирил с наказанието,

все пак понякога то му тежи.

Неведнаж, при различни разговори, аз го запитвах:

— Защо правите всичко това?

Той, видимо не разбирайки моите въпроси, отговаряше на въпроса — за какво? — говореше книжно и неясно за тежкия живот на народа, за нуждата от просвета, знания.

— А хората искат ли, търсят ли знания?

— Как да не искат? Разбира се! Нали и вие искате?

Да, аз исках. Но аз помнех думите на учителя по история:

„Хората търсят забрава, утешение, а не знания.“

За такива остри идеи срещата с хора на седемнадесет години е вредна, идеите се притъпяват от такива срещи, хората също не спечелват.

На мен започна да ми се струва, че винаги съм забелязвал едно и също: интересните разкази се харесват на хората само затова, защото им позволяват да забравят за малко тежкия, но привичен живот. Колкото повече „измислица“ има в разказа, толкова по-жадно го слушат. Най-интересна е онази книга, в която има много красива „измислица“. Късо казано — „аз плувах в димна мъгла“.

Деренков намисли да открие пекарница за кифли. Помня — беше най-точно изчислено, че това предприятие следва да дава печалба не по-малко от тридесет и пет процента на всяко обръщение на рублата. Аз трябваше да работя като „помощник“ на пекаря и като „свой човек“, да следя същия този пекар да не краде брашно, яйца, масло и готова стока.

И ето, аз се преселих от големия мръсен сутерен в малък, почист — грижата за чистотата лежеше върху мен. Вместо работната група от четиридесет души имах пред себе си един. Той имаше посивели коси на слепите очи, остра брадица, сухо, опушено лице, тъмни, замислени очи и странна уста: малка, като на риба костур, устните пухкави, дебели и присвити така, като че ли мислено целуват. И нещо насмешливо свети в дълбочината на очите му.

Той, разбира се, крадеше — още през първата нощ на работа той отдели настрана десетина яйца, около килограм и половина брашно и солидна буца масло.

— Това за къде е?

— Това е за едно девойче — приятелски ми каза той и като сбърчи горната част на носа си, добави: — Екстра девойче!

Аз се опитах да го убедя, че кражбата се смята за престъпление. Но или не ми достигаше красноречие, или самият аз не бях достатъчно твърдо убеден в това, което се опитвах да доказвам — моята реч нямаше успех.

Легнал на коритото за тесто и загледан през прозореца в звездите, пекарят учудено замърмори:

— Той ще ме учи! Един път видях, и готово — ще учи! А е три пъти по-млад от мен. Смешна работа...

Разгледа звездите и попита:

— Аз май съм те виждал някъде, ти у кого си работил? У Семьонов? Там, дето се бунтуваха? Така. Е, значи, насън съм те виждал...

След няколко дни забелязах, че този човек може да спи колкото искате и във всяко положение, даже прав, опрян на лопатата. Като заспеше, той повдигаше малко вежди и лицето му се изменяше странно, добиваше иронично-учудено изражение. А любимата му тема беше за съкровища и за сънища. Той говореше убедено:

— Аз виждам през цялата земя, и цялата тя е изпълнена със съкровища, както баницата със сирене: котли с жълтици, сандъци, чугунени гърнета са закопани навсякъде. Много пъти е било: виждам насън познато място, да речем, баня, и под нейния тъгъл закопан сандък със сребърни прибори. Събуждам се и тръгвам през нощта да копая, изкопавам аршин и половина — гледам — въглища и кучешки череп. Ето го — намерих го!... Изведнаж — тряс! — някакво стъкло на парчета и някаква жена крещи до бога: полиция, крадци! Разбира се, избягах, иначе ще ме пребият. Смешна работа.

Често слушам тези думи: смешна работа! Но Иван Козмич Лутонин не се смее, а само с усмихнато притворени очи мръщи горната част на носа си и издува ноздри.

Сънищата му са неинтересни, те са така скучни и нелепи, както действителността, и аз не разбирам, защо той разказва сънищата си с увлечение, а за това, което живее около него — не обича да говори.

Целият град е развълнуван: застреляла се веднага след венчавката насилствено омъжена дъщеря на богат търговец на чай. Зад ковчега ѝ вървяла тълпа младежи, няколко хиляди души, над гроба ѝ

студентите държали речи, полицията ги разгонила. В малкия магазин до пекарницата всички крещят за тази драма, стоята зад магазина е натъпкана със студенти, при нас, в сутерена, се чуват възбудени гласове, резки думи.

— Малко са й скубали косите на тази мома — казва Лутонин и веднага след това ми съобщава:

— Ловя уж караси във вира, изведнаж — полицай: стой, как смееш. Нямаше накъде да бягам, гмурнах се във водата — и се събудих...

Но макар действителността да протичаше някъде вън от пределите на неговото внимание, той скоро почувствува, че в пекарницата има нещо необикновено: в магазина продават момичета, неспособни за тази работа, които четат книжки — сестрата на собственика и нейната другарка, едра, червенобузеста, с приветливи очи. Идват студенти, седят дълго в стоята зад магазина и крещят или си шепнат нещо. Стопанинът се вестява рядко, а аз — „помощникът“ — съм като че ли управител на пекарницата.

— Ти роднина ли си на господаря? — пита Лутонин. — А, може за зет да те готви? Не? Смешно. А за какво се въртят студентите? За госпожиците?... Да-а. Е, може... Макар че госпожиците са малко безсолни... Студентчетата сигурно повече ядат кифли, отколкото задирят госпожиците...

Почти всекидневно в пет-шест часа сутринта на улицата до прозореца на пекарницата се появява късокрака мома, тя е съставена от полукълба с различни размери и прилича на чувал с дини. Спуска голите си крака в шахтата пред прозореца и с прозявка се провиква:

— Ваня!

На главата си носи пъстра кърпа, под нея се подават къдрави, светли коси и покриват с дребните си колелца нейните червени, надути като топка бузи, нисичкото чело, гъделичкат полусънните ѝ очи. С малките си ръце тя лениво отмахва косите от лицето си, пръстите ѝ са забавно разперени като у новородено дете. Интересно за какво ли може да се говори с такова момиче. Аз събуждам майстора, той я пита:

— Дойде ли?

— Нали виждаш.

— Спа ли?

— Как да не съм?

— Какво сънува?

— Не помня...

В града е тихо. Впрочем, някъде бръска метла, чуруликът току-що събудилите се врабци. Топличките лъчи на изгряващото слънце докосват стъклата на прозорците. Много приятно е за мен това замислено начало на деня. Пекарят протяга косматата си ръка от прозореца и опипва краката на момичето, то се подчинява на изследването равнодушно, без усмивка, като мига с овчите си очи.

— Пешков, вади кифлите, време е!

Аз измъквам из пещта железните листове, майсторът взема от тях десетина кифли, банички, хлебчета, хвърля ги в полата на момичето, а то, прехвърляйки горещата кифла от ръка на ръка, отхапва с жълтите си овчи зъби, опарва се и сърдито охка, подвиква.

Любуващият ѝ се пекар говори:

— Спусни си полата, безсрамнице...

А когато тя си отиде, той се хвали пред мен: — Видя ли я? Като агънце, цялата къдрава. Аз брат, съм чистоплътен, с женени жени не живея, само с момичета. Тази ми е тринадесетата! Кръщелница на Никифорич.

Слушам възторзите му и си мисля:

„И аз ли така ще живея?“

Като извадя от пещта белия хляб, поставям на дълга дъска десет, дванадесет фразели и бързо ги занасям в дюкянчето на Деренков, а като се върна обратно, натъпквам тридесеткилограмова кошница с бял хляб и кифли и тичам в духовната академия, за да пристигна навреме за сутрешния чай на студентите. Там в обширния стол стоя при вратата и снабдявам студентите с кифли „по сметка“ и „в брой“ — стоя и слушам техните спорове за Толстой; един от професорите на академията — Гусев — е яростен враг на Лев Толстой. Понякога в кошницата ми под кифлите лежат книжки и аз трябва незабелязано да ги пхна в ръцете на един или друг студент, понякога и студентите крият книги и записки в кошницата ми.

Веднаж в седмицата изтичвам още по-далеч — в „Лудницата“, където чете лекции психиатърът Бехтерев, демонстрирайки болни. Веднаж той показваше на студентите един болен от мания за величие: когато на вратата на аудиторията се появи този дълъг човек с бял халат, с шапка, прилична на чорап, аз неволно се засмях, но той, спрял се за

секунда до мен, ме погледна в лицето и аз отскочих — като че ли ме удари в сърцето с черното, но огнено острие на своя поглед. И през всичкото време, докато Бехтерев, подръпвайки брадата си, разговаряше почитателно с болния, аз лекичко гладех с ръка лицето си, като че ли обгорено от горещ прах.

Болният говореше с глух бас, той нещо искаше, като протягаше страшно из ръкава на халата дългата си ръка с дълги пръсти, и мен ми се струваше, че цялото му тяло се проточва неестествено, расте безкрай, че с тази тъмна ръка той, без да мърда от мястото си, ще ме достигне и хване за гърлото. Пронизващият поглед на тъмните му очи блестеше застрашително и властно из тъмните ями на костеливото лице. Двадесетина студенти разглеждат човека с нелепата шапка, малцина от тях — с усмивка, повечето — съсредоточено и печално, техните очи са подчертано обикновени в сравнение с неговите изгарящи очи. Той е страшен и има в него нещо величествено — има!

Сред рибешкото мълчание на студентите звучи отчетливо гласът на професора, всеки негов въпрос предизвиква страшни изблици на глухия глас, той излиза като че ли изпод пода, из мъртвите бели стени, движенията на тялото на болния са архиерейски бавни и тържествени.

През нощта аз писах стихове за маниака, наричайки го „властелин на всички властелини, приятел и съветник на бога“, и дълго неговият образ живя в мен, пречейки ми да живея.

Тъй като работех от шест часа вечерта почти до обед, през деня спях и можех да чета само между работата, след замесването на тестото, очаквайки да втаса друго, и след като метнех хляба в пещта. Колкото повече постигах тайните на занаята, толкова по-малко работеше майсторът, той ме „учеше“, като ми говореше с ласкаво удивление:

— Бива те за работа, след година–две ще станеш майстор. Смешно. Млад си, няма да те слушат, няма да имат страх от теб.

Към увлечението ми по книгите той се отнасяше неодобрително.

— Вместо да четеш, да беше поспал — загрижено ме съветваше той, но никога не питаше какви книги чета.

Сънищата, мечтите за съкровища и кръглото, късичко момиче го поглъщаха напълно. Момичето често идваше нощем и тогава той го завеждаше в килера върху чувалите с брашно или — ако беше студено — ми казваше, смръщил горната част на носа си:

— Мръдни за половин час!

Аз излизах, като си мислех: колко страшно не прилича тази любов на онази, за която пишат в книгите...

В малката стаичка зад магазина живееше сестрата на стопанина, аз ѝ приготвих самовара но се стараех колкото може по-рядко да я виждам — неловко ми беше с нея. Нейните детски очи ме гледаха все със същия непоносим поглед, както при първите срещи, в дълбочината на тези очи аз подозирах усмивка и ми се струваше, че това е насмешлива усмивка.

От излишък на сили аз бях много непохватен и майсторът, като наблюдаваше как премятам и мъкна осемдесеткилограмовите чували, казваше със съжаление:

— Сили имаш за трима, ама ловкост ти липсва! И макар че си дълъг, все пак си вол...

Макар че бях вече прочел доста книги, обичах да чета стихове и сам започвах да ги пиша — говорех със „свои думи“. Чувствувах, че те са тежки, резки, но ми се струваше, че само с тях мога да изразя дълбоката бъркотия на моите мисли. Понякога нарочно говорех грубо, като протест против нещо чуждо и дразнещо ме.

Един от моите учители, студент-математик, ме упрекваше:

— Дявол знае как говорите вие. Не с думи, а с гири! Въобще аз не се харесвах на себе си, както често бива у юношите, изглеждах си смешен, груб. Лицето ми бе скулесто, калмикско, гласът ми не се подчиняваше.

А сестрата на стопанина се движеше бързо, ловко, като ластовичка във въздуха, и на мен ми се струваше, че лекотата на нейните движения не отговаря на кръглата ѝ, мека фигурка. Нещо неистинско имаше в нейните жестове, в походката ѝ, нещо преднамерено. Гласът ѝ звучеше весело, тя често се смееше и слушайки този звънлив смях, аз си мислех: иска да забравя каква я видях за пръв път. Аз не исках да забравя това, на мен ми беше скъпо необикновеното, нужно ми беше да знам, че то е възможно, че съществува.

Понякога тя ме питаше:

— Какво четете?

Отговаря кратко и ми се искаше да я попитам: „А вие защо искате да знаете това?“

Веднъж пекарят, галейки късоногата, ми каза с дрезгав глас:

— Мръдни за малко. Ех, да беше отишъл при сестрата на господаря, какво зяпаш? Че студентите...

Обещах си да му разбия главата с едно желязо, ако каже още нещо такова, и отидох в килера, върху чувалите. В цепнатината на не добре затворената врата чух гласа на Лутонин:

— Какво ще му се сърдя? Налапал се с книжни работи и живее като побъркан...

В килера цвърчат и тичат плъхове, в пекарницата мучи и пъшка момичето. Излязох на двора, там лениво, почти безшумно ръми ситен дъжд, но все пак е задушно, въздухът е наситен с миризма на изгоряло — горят гори. Вече е късно след полунощ. Прозорците на къщата срещу пекарницата са отворени; в стаите, слабо осветени, пеят:

*А свети Варлаам,
златоглав и голям,
ги поглежда отгоре,
подсмива се.*

Аз се мъча да си представя Мария Деренкова лежаща на моите колене — както лежи на коленете на майстора неговото момиче — и с цялото си същество чувствавам, че това е невъзможно, дори страшно.

*Цяла нощ до зори
ние, нее — дори
с туй-онуй — охо-хо!
Позволява си...*

Закачливо се отделя от хора плътно, басово — охо-хо! Навеждам се, опрял ръце на коленете, и поглеждам през прозореца; през дантеленото перде виждам квадратната яма, сивите ѝ стени са осветени от малка лампа със син абажур, пред нея, с лице към прозореца, седи девойка и пише. Ето — вдигна глава и с червената перодръжка поправи кичур коса на сляпото си око. Очите ѝ са

примижали, лицето ѝ се усмихва. Тя бавно сгъва писмото, залепя плика, като прокарва езика си по краищата му, после хвърля плика на масата, заканва му се с малкия си пръст — по-малък от моето кутре. Но — отново взема писмото, мръщейки се, разкъсва плика, чете, залепя го в друг плик, пише адреса, наведена над масата, и размахва писмото във въздуха като бял флаг. Завърта се, плясва с ръце, отива в ъгъла, където е леглото ѝ, след това излиза оттам без блуза — плещите ѝ са закръглени като ябълки, — взема лампата от масата и се скрива в ъгъла. Когато наблюдаваш как се държи човек, когато е сам, струва ти се безумен. Аз ходя по двора и си мисля как странно живее тази девойка, когато е сама в своята яма.

А когато идваше при нея червенокосият студент и с понижен глас, почти шепнешком, ѝ говореше нещо, тя цялата се свиваше, ставаше още по-малка, гледаше го плахо и криеше ръцете си зад гърба или под масата. Не ми харесваше на мене този червенокос. Никак не ми харесваше.

Поклащайки се, загръщайки се с шала си, идва късокраката и измърморва:

— Върви вътре...

Майсторът вади тестото от коритото и ми разказва колко забавна и неуморима е неговата възлюблена, а аз си мисля:

„Какво ли ще стане с мен по-нататък?“

И ми се струва, че някъде близо, зад ъгъла, ме дебне нещастие.

Работите на пекарницата вървят така добре, че Деренков търси вече друга, по-голяма пекарница и е решил да наеме още един помощник. Това е добре, аз имам твърде много работа и се изморявам до отъпяване.

— В новата фурна ти ще бъдеш старши помощник — ми обещава майсторът. — Ще кажа да ти плащат десет рубли на месец. Да.

Аз разбирам, че за него е добре да му бъде старши помощник, той не обича да работи, а аз работя с желание, умората е полезна за мен, тя гаси тревогата в душата ми, съдържа настойчивите искания на половия инстинкт. Но — не ми позволява да чета.

— Добре направи, че захвърли книжките — плъхове да ги ядат! — казва майсторът. — Ами ти не сънуваш ли? Сигурно сънуваш, само

че си потаен. Смешно. Та да се разказват сънища е най-безвредната работа, тук няма от какво да се страхува човек...

Той е много приветлив с мен, струва ми се, че дори ме уважава. Или се страхува от мен, защото съм човек на господаря, макар че това не му пречи редовно да краде от стоката.

Умря баба. Научих за нейната смърт седем седмици след погребението, от едно писмо, изпратено от мой братовчед. В краткото писмо — без запетай — се казваше, че баба ми, като събирала милостиня в преддверието на църквата, паднала и си счупила крака. На осмия ден се „притурил Антонов огън“^[3]. По-късно узнах, че двамата ми братовчеди и сестра им с децата — здрави, млади хора — са живеели на гърба на старицата, хранейки се от милостинята, събрана от нея. Не им стигнал умът да повикат лекар.

В писмото се казваше:

„Погребахме я в Петропавловское където всички наши я изпратихме ние и просяците те я обичаха и плакаха. И дядо плака прогони ни остана сам на гроба ние гледахме от храстите как той плака той също скоро ще умре.“

Аз не плаках, само помня, че сякаш леден вятър ме лъхна. През нощта, седнал на двора, на камарата дърва, аз почувствувах как напират у мен желание да разкажа някому за баба, за това, каква сърдечна и умна беше тя, майка на всички хора. Дълго носих в душата си това тягостно желание, но нямаше на кого да разкажа и то така си прегорят — неизказано.

Спомних си тези дни много години по-късно, когато прочетох чудно правдивия разказ на А. П. Чехов за файтонджията, който разговарял с коня си за смъртта на своя син. И изпитах съжаление, че в онези дни на остра скръб нямаше около мен нито кон, нито куче и че не се досетих да споделя мъката си с плъховете — имаше ги много в пекарницата и аз живеях с тях в приятелски отношения.

Около мен започна да се върти като ястреб полицейският надзорник Никифорич. С представителна, силна фигура, със сребърна четина на главата, с широка, грижливо подстригана брадица, той,

помлясквайки вкусно, гледаше на мен също като на агне пред Гергьовден.

— Обичаш да четеш, чувам? — питаше той. — А какви книги например? Да речем — светите жития или библията?

Аз бях чел и библията, и минеите — това учудваше Никифорич и видимо го объркваше.

— М-да? Четенето — по закон е полезно! А на граф Толстой съчиненията така да си почитвал?

Четях и Толстой, но оказа се, че не онези съчинения, които интересуваха полицейския.

— Това — така да речем — са обикновени съчинения, каквито всички пишат, а казват, че в някои той се опълчил против поповете — тях да беше попрочел.

Тези „някои“, ошечатани на хектограф, аз също бях чел, но те ми се сториха скучни и знаех, че за тях не бива да се разговаря с полицията.

След няколко разговора, пътем, на улицата, старикът започна да ме кани:

— Отбий се при мен в будката, ще пийнем чай.

Аз естествено разбихах какво иска той от мен, но — щеше ми се да отида при него. Посъветвах се с умни хора и решихме, че ако отблъсна любезността на полицейския, това ще засили неговите подозрения спрямо пекарницата.

И ето — аз съм на гости у Никифорич. Една трета от малката стаичка е заета, от руската печка, втората третина — от двоен креват зад басмена завеса, с множество възглавници в червени калъфи, останалото пространство се украсяваше от шкаф за съдове, маса, два стола и скамейка под прозореца. Никифорич, разкопчал мундира си, седи на скамейката, като закрива с тялото си единственото малко прозорче, до мен седи неговата съпруга, гърдеста булка на двадесетина години, червендалеста, с лукави и зли очи със странен, сивосинкав цвят; яркочервените ѝ устни са капризно надути, гласецът ѝ е сърдито-суховат.

— Известно ми е — говори полицейският, — че в пекарницата при вас идва моята кръщелница Секлетей — момиче развратно и долно. И всички жени са долни.

— Всички ли? — пита жена му.

— До една! — решително отсича Никифорич, дрънчайки с медалите си като кон с такъмите си. И като сръбва чай от чинийката, с наслаждение повтаря:

— Долни и развратни от последната уличница... та до цариците! Савската царица била две хиляди километра път през пустинята да иде при цар Соломон за разврат. А също и царица Екатерина, макар че е наречена Велика...

И той подробно разказва история за някакъв огняр, който в една нощ, прекарана с царицата, получил всички чинове от сержант до генерал. Неговата жена, която слуша внимателно, облизва устни и побутва с крака си моя крак под масата. Никифорич говори много плавно, с цветисти думи и някак незабелязано за мене преминава на друга тема:

— Например има тук един студент от първи курс, Плетньов.

Неговата съпруга въздъхва и прибавя:

— Не е красив, ама го бива!

— Кой?

— Господин Плетньов.

— Първо — не е господин, господин ще бъде, когато се изучи, а засега е просто студент, каквито у нас ги има хиляди. Второ — какво значи това бива го?

— Весел. Млад.

— Първо — и палячото в цирка е весел...

— Палячото е весел за пари.

— Млък! Второ — и песът е бил паленце...

— Палячото е нещо като маймуна...

— Млък, казах, впрочем! Чу ли?

— Е, чух.

— Ха така...

И Никифорич, укротил жена си, ме съветва:

— Та ето — позапознай се с Плетньов, много интересен човек!

Тъй като той навярно неведнаж ме е виждал с Плетньов на улицата, аз казвам:

— Ние сме познати.

Тъй ли? Така-а...

В неговите думи звучи яд, той поривисто се помества, дрънка с медалите. А аз наострям вниманието си: известно ми беше, че Плетньов печата на хектограф някакви позиви.

Жената, като ме блъсна с крак, лукаво подбужда стареца, а той, надувайки се като паун, разпуска пищната опашка на своята реч. Лудориите на неговата съпруга ми пречат да слушам и аз пак не забелязвам кога неговият глас се е изменил, станал е по-тих, повнушителен.

— Невидима нишка — разбираш? — пита ме той и гледа в лицето ми с очи, станали кръгли, като че ли се е изплашил от нещо.

— Да речем, че господарят император е паяк...

— Ой, какво приказваш! — извика жената.

— Ти мълчи! Глупачка — това се казва за яснота, а не за оскърбление, кобило! Прибери самовара...

И събрал вежди, присвил очи, той продължава внушително:

— Невидима нишка — като паяжинка — излиза от сърцето на негово императорско величество господаря императора Александър Трети и прочие, минава тя през господа министрите, през негово високопревъзходителство губернатора и всички чинове чак до мен и даже до последния войник. Всичко е свързано, всичко е оплетено с тази нишка и на нейната невидима якост се крепи во веки веков царство господарево. А разни полячета, жидове и руси, подкупени от хитрата английска кралица, се мъчат да скъсат тази нишка където може, уж че са за народа!

Със страшен шепот той ме пита, наклонявайки се към мен през масата:

— Разбра ли? Ей това е. Аз защо ти говоря на тебе? Пекарят ти те хвали, казва, че си момък умен, честен и живееш сам. А около вас, в пекарницата, се въртят студенти, седят вечер у Деренкова. Да е един — разбирам. Но когато са много? А? Аз против студентите не говоря — днес е студент, утре помощник прокурор. Студентите са добър народ, само че бързат да играят роля, а враговете на царя ги подбуждат! Разбираш ли? И ще ти кажа още...

Но той не успя да каже — вратата се разтвори широко, влезе червенонос, дребен старчок с ремъче на къдравата глава, с бутилка ракия в ръка и вече посръбнал.

— Ще играем ли на шашки? — весело попита той и в същия миг цял заблестя с огънчетата на шегите.

— Тъстът ми, баща на жената — с досада, начумерено каза Никифорич.

След няколко минути аз се сбогувах и си тръгнах, лукавата жена, като затваряше вратата на будката след мен, ме ощица и каза:

— Какви са червени облаците — огън!

В небето се разтапяше едно малко, златисто облаче.

Без да желая да обиждам своите учители, ще кажа все пак, че полицейският надзорник по-решително и по-нагледно от тях ми обясни устройството на държавния механизъм. Някъде там седи паяк и от него излиза „невидима нишка“, която привързва, оплита целия живот. Аз скоро се научих навсякъде да усещам здравите възли на тази нишка.

Късно вечерта, като затвори магазина, хазайката ме повика и деловито ми съобщи, че ѝ е поръчано да узнае за какво е говорил с мен полицейският надзорник.

— Ах, боже мой! — тревожно извика тя, като изслуша подробния ми доклад, и затича като мишка от ъгъл в ъгъл из стаята, тръскайки глава — Какво, пекарят не ви ли разпитва за нищо? Та неговата любовница е роднина на Никифорич, а? Трябва да се изгони.

Аз стоях облегнат на рамката на вратата и я гледах изпод вежди. Тя някак твърде просто произнесе думата „любовница“ — това не ми се хареса. И не ми се хареса нейното решение да се изгони пекарят.

— Бъдете много предпазлив — ми говореше тя и както винаги аз се смущавах от изпитателния поглед на нейните очи, струваше ми се, като че ли той ме пита за нещо, което аз не мога да разбера. Тя се спря пред мен с ръце зад гърба.

— Защо сте винаги така мрачен?

— Наскоро умря баба ми.

Това ѝ се стори забавно: усмихвайки се, тя ме попита: — Вие много ли я обичахте?

— Да. Не ви ли трябва нещо друго?

— Не.

Аз си излязох и през нощта написах стихове, в които, помня, се срещаше упоритият стих:

Не сте туй, за което се представяте.

Реши се студентите да посещават пекарницата колкото е възможно по-рядко. Като не ги виждах, аз почти изгубих възможност да питам за онова, което не разбирах в прочетените книги, и започнах да записвам в тетрадка въпросите, които ме интересуваха. Но веднаж, уморен, заспах над нея и пекарят прочете моите записки. Като ме разбуди, той ме попита:

— Какви работи пишеш ти? „Защо Гарибалди не е изгонил краля?“ Какъв е този Гарибалди? И — нима може да се гонят кралете?

Той хвърли сърдито тетрадката на сандъка, завря се в шахтата на прозореца и мърмореше там сърдито:

— Гледай го ти него какво му е скимнало — кралете да гони! Смешно. Ти ги зарежи, тия щуротии. Читател! Преди пет години в Саратов такива читатели стражарите ги ловяха като мишки, да. Никифорич и без това се интересува от теб. Ти се откажи да гониш кралете, това не ти са гълъби!

Той говореше с добро чувство към мен, но аз не можех да му отговоря така, както бих желал — забранили ми бяха да говоря с пекаря на „опасни теми“.

Из града минаваше от ръка на ръка някаква вълнуваща книжка, четяха я и се караха. Аз помолих ветеринаря Лавров да ми я набави, но той безнадежно каза:

— А, не, братко, не й се надявайте! Впрочем — струва ми се, тези дни ще я четат на едно място, може да ви заведе там...

В полунощ на Богородица аз крача по Арското поле, като не изпускам в тъмнината фигурата на Лавров — той върви на стотина метра пред мен. Полето е пусто и все пак аз вървя „с предпазни мерки“ — така ме посъветва Лавров, — свиркам си, пея си, като се преструвам на „пийнал работник“. Над мен плават лениво черните разкъсани облаци, между тях се търкаля като златно кълбо луната, сенки покриват земята, локвите блестят като сребро и стомана. Зад мен сърдито шуми градът.

Моят водач се спира пред стобора на някаква градина зад духовната академия, аз бързо го настигам. Мълчаливо се прехвърляме през стобора, вървим по гъсто обраснала градина, като закачаме

клоните на дърветата, едри капки вода ни обсипват. Спираме се до стената на къща и тихо чукаме по капака на здраво затворения прозорец. Някакъв брадат човек отваря прозореца, аз гледам зад него в тъмнината и не чувам нито звук.

— Кой е?

— От Яков.

— Влизайте.

В непрогледната тъмнина се чувства присъствието на множество хора, чува се шумолене на дрехи и крака, тиха кашлица, шепот. Пламва кибритена клечка, осветява лицето ми и аз виждам край стените на пода няколко тъмни фигури.

— Всички ли са тук?

— Да.

— Спуснете пердетата на прозореца, за да не се вижда светлина през процепите на капаците.

Сърдит глас говори високо:

— Кой умник е измислил да ни събере в необитаема къща?

— По-тихо!

Запалиха в ъгъла малка лампа. Стаята беше празна, без мебели, само с два сандъка, върху тях е поставена дъска, а на дъската — като гарги на стобор — седят петима души. Лампата стои също върху сандък, изправен настрани. На пода край стените има още трима и на рамката на прозореца един — юноша, с дълги коси, много тънък и бледен. Освен него и брадация аз познавам всички. Брадацият казва басово, че ще чете брошурата „Нашите разногласия“, написал я е Георги Плеханов, „бивш народоволец“.

В тъмнината на пода някой ръмжи:

— Знаем!

Тайнствеността на обстановката ме вълнува приятно; поезията на тайната е висша поезия. Чувствувам се като верующ при утринна молитва в храма и си спомням катакомбите, първите християни. Стаята се изпълва от малко глухия бас, който отчетливо произнася думите.

— Бабини деветини — отново ръмжи някой в ъгъла. Там, в тъмнината, загадъчно и смътно блести някаква мед, напомняща шлема на римски воин. Досещам се, че това е отдушникът на стенната печка.

В стаята бръмчат понижени гласове, те са се вчепкали в тъмния хаос на разгорецените думи и не може да се разбере кой какво говори. От прозореца над моята глава насмешливо и гръмко питат:

— Ще четем ли, или не?

Това казва дългокосият и бледен юноша. Всички замлъкват, чува се само басът на четеца. Пламват кибритени клечки, святкат червените огънчета на цигарите, осветяващи замислените хора, присвитите или широко отворени очи.

Четенето продължава уморително дълго, аз се уморявам да слушам, макар че ми се харесват острите и предизвикателни думи — леко и просто, те се оформяват в убедителни мисли.

Някак изведнаж, неочаквано, гласът на четеца пресеква и веднага стаята се изпълва с възмутителни възгласи:

— Ренегат!

— Дрънчаща тенекия!...

— Това е хрчка в кръвта, пролята от героите.

— След екзекуцията на Генералов, Улянов...

И отново от прозореца се раздава гласът на юношата:

— Господа, не може ли да се заменят ругатните със сериозни възражения, по същество?

Аз не обичам споровете, не умея да ги слушам, трудно ми е да следя капризните скокове на възбудената мисъл и винаги ме дразни разголеното самолюбие на спорещите.

Юношата се навежда от прозореца и ме пита:

— Вие Пешков ли сте, фурнаджията? Аз съм Федосеев. Ние трябва да се запознаем. Всъщност тук няма какво да правим, този шум ще продължи дълго, а ползата от него е малка. Да вървим ли?

За Федосеев аз вече бях слушал като за организатор на много сериозен младежки кръжок и неговото бледо, нервно лице с дълбоки очи ми се харесваше.

Като вървеше с мен през полето, той ме питаше имам ли познанства между работниците, какво чета, с много ли свободно време разполагам и между другото каза:

— Чувах аз за тази ваша пекарница — странно е, че вие се занимавате с такава празна работа. За какво ви е всичко това?

От известно време и аз чувствавах, че това ми е ненужно и му го казах. Думите ми го зарадваха; стисна ми здраво ръката, усмихвайки се

ясно, и ми съобщи, че след един ден заминава за около три седмици, а като се върне, ще ми се обади как и къде да се срещнем.

Работите на пекарницата вървяха все по-добре, а лично моите — все по-зле. Пренесохме се в нова пекарница и задълженията ми се увеличиха още повече. Аз трябваше да работя в пекарницата, да разнасям кифлите по квартирите, в академията и в „Института за благородни девици“. Девиците, като избираха от моята кошница хубави кифли, ми пъхаха записчици и често на красивите листчета аз с изумление четях цинични думи, написани с полудетски почерк. Странно се чувствах, когато веселата тълпа чистички, яснооки госпожици наобикаляше кошницата и със забавни гримаси ровеше с малките си розови лапички купчината кифли — аз ги гледах и се мъчех да отгатна — кои ми пишат безсрамните записки, може би без да разбират техния неприличен смисъл. И спомняйки си мръсните „домове на утешението“, мислех си:

„Нима от тези домове чак дотук се простира «невидимата нишка»?“

Едно от момичетата, пълногръда брюнетка с дебела плитка, ме спря в коридора и ми каза бързешком и тихо:

— Ще ти дам десет копейки, ако занесеш тази записка на адреса.

Нейните тъмни, мили очи се наляха със сълзи, тя ме гледаше със силно прехапани устни, а бузите и ушите ѝ се покриха с гъста червенина. Аз благородно отказах да приема десетте копейки, а записката взех и я предадох на сина на един от членовете на съдебната палата, дълъг студент, с охтичава руменина на бузите. Той ми предложи половин рубла. След това мълчаливо и замислено отброи дребните медни монети, а когато му казах, че не ми са нужни — пъкна монетите в джоба на панталоните си, но не улучи и парите се пръснаха по пода.

Като гледаше забъркано как монетите от пет и две копейки се търкалят на всички страни, той триеше ръцете си така силно, че ставите на пръстите му пукаха, и мърмореше под нос, дишайки трудно:

— Какво да правя сега? Е, довиждане! Аз трябва да си помисля...

Не знаейки какво е измислил, но на мен ми стана много жал за госпожицата. Скоро тя изчезна от института, а след петнадесет години

я срещнах като учителка в една кримска гимназия. Тя страдаше от туберкулоза и говореше за всичко в света с безпощадна злоба на човек, оскърбен от живота.

След разнасянето на кифлите аз лягах да спя, вечер работех в пекарницата, за да може към полунощ да се пусне стоката за продажба в магазина — той се намирал близо до градския театър и след представлението публиката се отбиваше при нас да яде топли банички. След това отивах да меся тестото за килограмовия хляб и за френските хлебчета, а да омесиш с ръце двеста — двеста и петдесет килограма не е играчка.

Отново спях два-три часа и отново отивах да разнасям кифли.

Така — ден след ден.

А мен ме обземаше нетърпим сърбеж да сея „разумното, доброто, вечното“. Общителен човек, аз умеех живо да разказвам, фантазията ми беше възбудена от преживяното и прочетеното. Много малко ми беше нужно, за да създам от обикновен факт интересна история, в основата на която капризно се виеше „невидимата нишка“. Аз имах познати работници от фабриките на Крестовников и Алафузов; особено близък ми беше старецът тъкач Никита Рубцов, човек, който беше работил почти във всички тъкачни фабрики на Русия — неспокойна, умна душа.

— Петдесет и седем години ходя по земята, Лексей ти мой Максимич, млади ми скитнико, совалчице новичка — говореше той с придушен глас, усмихвайки се с болните си, сиви очи с тъмни очила, саморъчно вързани с медна тел, от която между веждите и зад ушите му се появяваха зелени петна на окиса. Тъкачите го наричаха „Немеца“, защото си бръснеше брадата, като оставяше тежки мустаци и гъст кичур прошарени косми под долната устна. Със среден ръст, широкогърд, той беше изпълнен със скръбна веселост.

— Обичам да ходя на цирк — казва той, като наклоняваше към лявото си рамо плешивия си, неравен череп. — Това конете — животни са, пък на какво ли не ги учат, а? Интересно. Гледам на животното с уважение — мисля си: е, значи и хората могат да бъдат научени да се ползват от разума. Добичетата циркаджиите ги подкупват със захар, е, ние, разбира се, можем да си купим захар от бакалницата. На нас ни, е нужна захар за душата, а това е ласката!

Значи, момче, трябва да се действа с ласка, а не с цепеница, както е прието между нас — вярно ли е?

Самият той не беше ласкав с хората, говореше с тях полупрезрително и насмешливо, в споровете възразяваше с едносрични възклицания, като явно се стараяше да обиди събеседника си. Аз се запознах с него в една пивница, когато се готвеха да го бият и вече два пъти го бяха ударили — застъпих се и го изведох.

— Силно ли ви удариха? — попитах го аз, вървейки с него в тъмнината под ситния есенен дъжд.

— Хе, това бой ли е? — равнодушно каза той. — Чакай, ти защо ми говориш на „ви“?

С това започна нашето познанство. Отначало той ми се надсмиваше остроумно и ловко, но когато му разказах каква роля играе в нашия живот „невидимата нишка“, той замислено възкликна:

— А ти не си глупав, не! Я гледай?... — и започна да се отнася към мен бащински нежно, даже ме наричаше по име и бащино име.

— Твоите мисли, Алексей ти мой Максимич, мило мое шило, са правилни мисли, само че никой няма да ти повярва, няма сметка...

— Вие вярвате ли?

— Аз съм бездомен пес, късоопашат, а народът се състои от кучета на синджир, по опашката на всекиго има репей: жени, деца, пискала, врекала. И всяко куче обожавя своята колиба. Не ще ти повярват. У нас — във фабриката на Морозов — станаха едни работи! Който върви напред, него бият по челото, а челото не е задник, дълго боли...

Той започна да говори малко по-иначе, когато се запозна с шлосера Шапошников, работник на Крестовников — охтичавият Яков, китарист, познавач на библията, го порази с яростното си отричане на бога. Плюейки на всички страни кървавите сгъстъци на изгнилите си дробове, Яков доказваше със сила и страст:

— Първо: аз съвсем не съм създаден „по образ и подобие божие“ — аз нищо не знам, нищо не мога и при това не съм добър човек, не, не съм добър! Второ: бог не знае колко ми е трудно или знае, но не може да ми помогне, или може да ми помогне, но не иска. Трето: бог не е всезнаещ, не е всемогъщ, не е милостив, а — просто казано — съвсем го няма! Той е измислен, всичко е измислено, целият живот е измислен, обаче мене не могат ме излъга!

Рубцов се изуми до онемяване, после посивя от яд и започна диво да псува, но Яков с тържествен език на цитати от библията го обезоръжи, накара го да млъкне и замислено да се свие.

Когато говореше, Шапошников ставаше почти страшен. Лицето му беше мургаво, тънко, косите къдрави и черни като на циганин, зад синкавите му устни святкаха вълчи зъби. Тъмните му очи се втренчваха право в лицето на противника и трудно беше да се издържи този тежък, огъващ поглед — той ми напомняше очите на болния от мания за величие.

Като се връщаше с мен от Яков, Рубцов говореше начумерено:

— Против бога досега не бяха говорили пред мен. Никога не съм чувал такова нещо. Всякакви работи съм чувал, но такива — не. Разбира се, този човек дълго няма да го бъде... Да, жалко! Нажежил се е до бяло... Интересно, брат, много интересно.

Той бързо се сприятели с Яков и целият някак закипя, завълнува се, като постоянно изтриваше с пръсти болните си очи.

— Така-а — ухилен говореше той, — на бога, значи, дадох пътя? Хм! За царя, умник ти мой, аз си имам свое мнение: мене царят не ми пречи. Не е в царете работата — а в господарите. Аз с който искаш цар мога да се помирят, ако щеш и с Иван Грозни: на, седи си, царувай, щом ти е приятно — само ми дай на мен да оправя господаря, — ето това. Дадеш ли — със златни вериги към престола ще те прикова, като на светец ще ти се моля...

Като прочете „Цар-Глад“, той каза:

— Всичко както си е!

Виждайки за пръв път литографираната брошура, той ме питаше:

— Кой го е написал това? Вярно пише. Ти му кажи благодарят.

Рубцов изпитваше ненаситна жажда да знае. С най-голямо напрежение на вниманието слушаше той унищожителните богохулства на Шапошников, с часове ме слушаше да му разказвам за книгите и радостно се смееше с глас, с отметната глава и издадена адамова ябълка, възхищавайки се:

— Майсторска работа е това човешкият акълец, ей, майсторска!

Самият той четеше трудно — пречеха му болните очи, — но също така много знаеше и често ме учудваше с това:

— У немците има един дърводелец с необикновен ум — него самият крал го вика за съвети.

От моите разпитвания се изясни, че става дума за Бебел.

— Откъде знаете вие тези работи?

— Зная — късо отговаряше той, като се почесваше с кутре по ръбестия череп.

Тежката неразбория на живота не занимаваше Шапошников, той цял беше погълнат с унищожаването на бога, с осмиването на духовенството, като особено много мразеше монасите.

Веднаж Рубцов миролюбиво го попита:

— Ти какво, Яков, все само против бога крещиш? Той зави още по-озлобено:

— А какво друго ми пречи на мене, я кажи? Аз почти двадесет години вярвах, живеях в страх пред него. Търпях. Не можеш да спориш. Отгоре е наредено. Живеех вързан. Зачетох се в библията — гледам: измислено! Измислено, Никита!

И като махаше ръка, сякаш разкъсваше „невидимата нишка“, той почти плачеше:

— Ето — от това умирам преди време!

Аз имах още няколко интересни познанства, често прибягвах до пекарницата на Семьонов при старите си другари, те ме посрещаха радостно, слушаха ме с внимание. Но Рубцов живееше в Адмиралтейския квартал, Шапошников — в Татарския, далеч зад Кабана, на пет километра един от друг, аз много рядко можех да ги видя. А при мен да се идва беше невъзможно, нямаше къде да приемам гости, а освен това новият пекар, запасен войник, поддържаше познанство с жандармеристите; задният двор на жандармерийското управление беше съседен на нашия двор и солидните „сини мундири“ се прехвърляха през стобора, за да вземат кифли за полковник Ганхард и хляб за себе си. И още: беше ми препоръчано много „да не се събирам с хора“, за да не привличам излишно внимание към пекарницата.

Аз виждах, че моята работа губи смисъл. Все по-често се случваше нашите хора, без да се съобразяват с хода на работата, да прибират от касата парите така непредвидливо, че понякога нямаше с какво да се плати брашното. Деренков, като си подръпваше брадицата, унило се усмихваше:

— Ще фалираме.

И той също живееше зле: червенокъдрата Настя беше „непразна“ и фучеше като зла котка, като гледаше на всичко и на всички със зелените си обидени очи.

Тя крачеше право срещу Андрей, като че ли не го виждаше; той ѝ отстъпваше път с виновна усмивка и въздишаше.

Понякога той ми се оплакваше:

— Не е сериозна цялата работа. Всеки взема всичко — без да мисли. Купих си половин дузина чорапи — веднага изчезнаха!

Това беше смешно — за чорапите, — но аз не се смеех, като виждах как се блъска скромният, безкористен човек в старанието си да уреди ползната работа, а всички наоколо се отнасят към тази работа лекомислено, безгрижно и я рушат. Деренков не разчиташе на благодарност от страна на хората, на които служеше, но той имаше право на по-внимателно, дружеско отношение към него и не срещаше такова отношение.

А семейството му бърже се рушеше, баща му заболяваше от тиха лудост на религиозна почва, по-малкият брат започваше да пие и да скита с момичета, сестра му се държеше, като чужда и между нея и червенокосия студент явно се разиграваше тъжен роман: аз често забелязвах, че очите ѝ са подпухнали от сълзи, и студентът ми стана омразен.

Струваше ми се, че съм влюбен в Мария Деренкова. Аз бях влюбен и в продавачката от нашия магазин Надежда Шчербатова, едра, червенобузеста девойка с неизменна приветлива усмивка на алените устни. Аз изобщо бях влюбен. Възрастта, характерът ми и объркаността на моя живот изискваха общуване с жена и това беше по-скоро късно, отколкото преждевременно. Нужна ми бе женска ласка или поне приятелско внимание на жена, нужно ми беше да говоря откровенно за себе си, да се оправя в бъркотията на несвързаните мисли, в хаоса на впечатленията.

Аз нямах приятели. Хората които гледаха на мен като на „материал, подлежащ на обработка“, не възбуждаха моите симпатии, не ме предизвикваха да бъда откровен. Когато започвах да им говоря не за това, което ги интересуваше, те ме съветваха:

— Зарежете това!

Арестуваха Гурий Плетньов и го закараха в Петербург, в затвора „Кръстовете“. Пръв ми каза за това Никифорич, като ме срещна рано

сутринта на улицата. Крачейки срещу мен замислено и тържествено с всичките си медали на гърди — като че ли се връщаше от парад, — той вдигна ръка към фуражката и мълчаливо ме отмина, но веднага се спря и каза със сърдит глас на ухото ми:

— Арестуваха Гурий Александрович тази нощ...

И като махна ръка, добави по-тихо, оглеждайки се:

— Пропадна момчето!

Стори ми се, че в хитрите му очи блестят сълзи.

Аз знаех, че Плетньов очакваше да го арестуват, той сам ме предупреди за това и съветваше да не се срещаме с него нито аз, нито Рубцов, с когото той се сприятели така както и аз.

Никифорич, гледайки в краката си, глухо попита:

— Защо не се отбиваш при мене?...

Вечерта отидох при него. Той току-що се беше събудил и седнал на леглото, пиеше квас, а жена му, наведена до прозореца, му къrpеше панталоните.

— Такива ми ти работи — заговори стражарят, като почесваше гърдите си, обраснали с гъста мечешка козина, и ме гледаше замислено. — Арестуваха го. Намерили у него тенджерата — В нея варил боя за позиви против царя.

И като плю на пода, той викна сърдито на жена си: — Давай панталоните!

— Ей сега — отговори тя, без да дига глава.

— Жали го, плаче — каза старецът, като посочи с очи жена си. — И мене ми е жал. Обаче — какво може да направи един студент против царя?

Той започна да се облича, като говореше: — Аз ще изляза за мъничко... Постави самовара, чуваш ли?

Жена му гледаше неподвижно в прозореца, но когато той се скри зад вратата на будката, тя бързо се обърна и посочи към вратата здраво стиснат юмрук, като каза: със страшна злоба през оголените си зъби!

— У, стар мръсник!

Лицето ѝ беше подпухнало от сълзи, лявото ѝ око беше почти закрито от голяма синявица. Скочи, приближи се до печката и наведена над самовара, засъска:

— Ще го измамя аз, така ще го измамя, че ще завие! Като вълк ще завие. Ти не му вярвай, нито на една дума не му вярвай! Той те

подмамва. Лъже той — за никого не му е жал. Ловец. Той всичко знае за вас. От това живее. Това е неговия лов — хора да лови...

Тя се прилепи до мен и с глас на просякиня каза: — Да беше ме погалил, а?

На мен ми беше неприятна тази жена, но нейното око ме гледаше с такава зла, остра мъка, че аз я прегърнах и започнах да я галя по твърдите коси, разбъркани и мазни.

— Кого следи той сега?

— На Рибния пазар, някого в хотела.

— Знаеш ли му името?...

Усмихвайки се, тя отговори:

— Чакай да му кажа аз за какво ме питаш! Идва... Гурочка, той го проследи...

И отскочи към печката.

Никифорич донесе бутилка водка, сладко, хляб. Седнахме да пием чай. Марина седеше до мен и подчертано любезно ме гощаваше, като ме поглеждаше в лицето със здравото си око, а съпругът ѝ ми внушаваше:

— Тая, невидимата нишка, е в сърцата, в костите — ха разкъсай я де, изскубни я де? Царят за народа е господ!

И неочаквано ме попита:

— Ти си начетен, евангелието си чел. Е, как е според теб, всичко ли е вярно там?

— Не знам.

— Според мен — написани са излишни работи. И то доста. Например за нищите; блажени са нищите — в какво им е блаженството? Малко на едро е казано. И изобщо по отношение на бедните има много неразбрани работи. Трябва да се различават беден от обеднял. Беден — значи калпав! А обеднелият — може да не е имал щастие. Така трябва да се разсъждава. Това е по-добре.

— Защо?

Той помълча, като ме гледаше изпитателно, а след това заговори ясно и тежко, очевидно много добре обмислени думи:

— Много жалост има в евангелието, а жалостта е вредно нещо. Така мисля аз. Жалостта изисква грамадни разходи за ненужни и дори вредни хора. Приюти за инвалиди, затвори, лудници. Трябва да се помага на силните, здрави хора, да не си хаят силите напразно. А ние

помагаме на слабите — нима можеш да направиш слабия силен? От цялата тази работа силните слабеят, а слабите седят на врата им. Ето с какво трябва да се заеме човек — ей с това! Трябва много неща да се премислят. Трябва да се разбере — животът отдавна се е отвърнал от евангелието, той си има свой път. Ето, виждаш ли защо пропадна Плетньов? От жалост. На просяците даваме подаяние, а студентите пропадат. Къде е тук разумът, а?

За пръв път слушах аз тези мисли в такава рязка форма, макар и преди да се бях сблъсквал с тях — те са по-жизнени и по-широко разпространени, отколкото е прието да се мисли. След около седем години, когато четях за Ницше, аз си спомних много ярко философията на казанския стражар. Ще кажа между другото: рядко съм срещал в книгите мисли, които да не съм слушал преди това в живота.

А старият „ловец на човеци“ все говореше, като почукваше с пръсти по края на подноса в такт с думите. Сухото му лице се беше смръщило строго, но той гледаше не в мен, а в медното огледало на ярко лъснатия самовар.

— Време е да вървиш — два пъти напомни жена му. Той не й отговаряше, нижеше като халки дума след дума и изведнаж, неуловимо за мен, мисълта му потече по нов път.

— Ти не си глупаво момче, грамотен си, за какво ти е притрябвало да бъдеш фурнаджия? Ти би могъл да си изкараш не по-малко пари и с друга служба на царството господарево.

Аз го слушах и си мислех как да предупредя непознатите ми хора на Рибния пазар, че Никифорич ги следи. Там, в хотела, живееше неотдавна завърналият се от заточение, от Ялutorовск, Сергей Сомов, човек, за когото ми разказваха много интересни работи.

— Умните хора трябва да живеят накуп, като например пчелите в кошера или осите в гнездата. Царството господарево...

— Погледни — девет часът е — каза жената.

— Тю, дявол да го вземе!

Никифорич стана и започна да си закопчава мундира;

— Е, нищо, ще отида с файтон. Довиждане, братко! Наминавай, не се стеснявай...

На излизане от будката аз си казах твърдо, че никога вече няма да дойда на „гости“ у Никифорич — отблъскваше ме старикът, макар да беше интересен. Неговите думи за вредата от жалостта твърде много

ме развълнуваха и здраво заседнаха в паметта ми. Аз чувствувах в тях някаква истина, но ми беше досадно, че неин източник е полицаят.

Споровете на, тази тема не бяха редки. Един от тях ме развълнува особено жестоко.

В града се появи „толстоист“ — първият, когото срещнах, висок, жилест човек, мургав, с черна брада като на козел и дебели негърски устни. Прегърбен, той гледаше в земята, но понякога с рязко движение отмяташе пооплешивялата си глава и те изгаряше със страстния блясък на тъмните си, влажни очи — нещо ненавиждащо гореше в неговия остър поглед. Беседвахме в квартирата на един професор, имаше много младежи и между тях — едно тъничко, изящно попче, магистър по богословие, с черно, копринено расо; то отиваше много на неговото бледно, красиво лице, осветено от сухичката усмивка на сивите му, студени очи.

Толстоистът дълго говори за вечната непоклатимост на великите евангелски истини; гласът му бе малко глух, фразите къси, но думите му звучаха рязко, в тях се чувствуваха силата, на искрена вяра, той ги придружаваше с еднообразен, като че ли сечащ жест на косматата му лява ръка, а дясната държеше в джоба.

— Артист — шепнеха в ъгъла до мен.

— Много театрален, да...

А аз не много преди това бях прочел книга — струва ми се, от Дрепер — за борбата на католицизма против науката, и ми се стори, че говори един от онези, яростно вярващи в спасението на света чрез силата на любовта, които са готови от милосърдие към хората да ги колят и да ги горят на клади.

Той беше облечен в бяла риза с широки ръкави и някакво сивичко, старо халатче върху нея — това също така го отделяше от всички. В края на своята проповед той извика:

— И така — с Христа ли сте вие или с Дарвин?

Той хвърли този въпрос, сякаш хвърли камък в ъгъла, където тясно един до друг бяха насядали младежите и откъдето със страх и възторг го гледаха очите на юноши и девойки. Неговата реч очевидно беше поразила всички, хората мълчеха, замислено навели глави. Той огледа всички с горящия си поглед и строго добави:

— Само фарисеи могат да се мъчат да съединят тези две непримирими начала и като ги съединяват, лъжат срамотно себе си и

развъртават с лъжа хората...

Стана попчето, акуратно отметна ръкавите на расото си и заговори плавно, с ядовита вежливост и снисходителна усмивка:

— Вие очевидно се придържате към вулгарното мнение за фарисеите, а то е не само грубо, но и напълно погрешно...

За мое велико изумление той започна да доказва, че фарисеите били истински и честни пазители на заветите на юдейския народ и че народът винаги е вървял с тях против своите врагове.

— Четете например Иосиф Флавий...

Толстоистът скочи на крака и като прати по дяволите Флавий с широк, унищожителен жест, закрещя:

— Народите и сега вървят със своите врагове против своите приятели, народите не вървят по своя воля, тях ги гонят, насилват. Какво ме интересува вашият Флавий?

Попчето и другите разпокъсаха основната тема на спора на съвсем дребни частици и тя изчезна.

— Истината — това е любовта — викаше толстоистът, а очите му святкаха от омраза и презрение.

Аз се чувствах опиянен от думите, не можех да доловя мисълта в тях, земята под мен се люлееше в словесния вихър и аз често мислех с отчаяние, че няма на земята по-глупав и по-бездарен човек от мен.

А толстоистът, като изтриваше потта от зачервеното си лице, свирепо закрещя:

— Изхвърлете евангелието, забравете за него, за да не лъжете! Разпънете Христа втори път, това е по-честно!

Пред мен се изправи като стена въпросът: как тогава? Щом животът е непрекъсната борба за щастие на земята — следва, че милосърдието и любовта само ще пречат на успеха на борбата?

Аз научих името на толстоиста — Клопски, научих къде живее и на другия ден вечерта се явих при него. Живееше в дома на две моми-помешчици. Той седеше с тях на масата в градината под сянката на една огромна стара липа. Облечен с бели панталони и също такава риза, разкопчана на тъмните му космати гърди, дълъг, ъгловат, сух — той много добре отговаряше на моята представа за бездомен апостол, проповедник на истината.

Той гребеше със сребърна лъжичка от чинийка малини с мляко, гълташе с апетит, мляскаше с дебелите си устни и след всяка глътка издихваше белите капки от редките си котешки мустаци. Едното от момичетата стоеше при масата и му прислужваше, а другото, прислонено до дънера на липата, скръстило ръце на гърди, гледаше мечтателно в прашното, жарко небе. И двете бяха облечени в леки рокли с люляков цвят и почти неразлично си приличаха.

Той говореше с мен приветливо и охотно за творческата сила на любовта, за това, че трябва да развиваме в душата си това чувство, единствено способно „да свърже човека с мировия дух“ — с любовта, разпръсната навсякъде в живота.

— Само чрез това може да се свърже човекът! Ако не обичаш, невъзможно е да разбереш живота. А онези, които казват: законът на живота е борбата — те са слепи души, обречени на гибел. Както огънят не може да се победи с огън, така и злото е непобедимо със силата на злото!

Но когато момичетата, прегърнати, се отдалечиха в дълбочината на градината, към дома, този човек, като гледаше след тях с присвити очи, попита:

— А ти какъв си?

И като ме изслуша, започна да почуква с пръсти по масата и да говори, че човекът е навсякъде човек и трябва да се стреми не към промяна на мястото си в живота, а към възпитание на духа си в любов към хората.

— Колкото по-ниско стои човекът, толкова по-близо е той до истинската правда на живота, до неговата света мъдрост...

Аз малко се усъмних в неговото познаване на тази „света мъдрост“, но премълчах, като чувствавах, че му е скучно с мен; той ме погледна с отблъскващ поглед, прозина се, отметна ръце зад врата си, опъна крака и като притвори уморено очи, промърмори сякаш в дрямка:

— Покорството пред любовта... е закон на живота...

Трепна, размаха ръце, хващайки се за нещо във въздуха, и се втренчи изплашено в мен:

— А! Какво? Уморен съм, прощавай!

Отново затвори очи и като от болка, здраво стисна зъби и в същото време ги оголи; долната му устна се отпусна, горната се

приповдигна и синкавите косми на редките му мустаци щръкнаха.

Аз си отидох с чувство на неприязън към него и със смътно съмнение в неговата искреност.

След няколко дни аз занесох рано сутринта кифли на един познат доцент, ерген, пияница и още веднаж видях Клопски. Той, изглежда, не беше спал цяла нощ, лицето му беше тъмнокафяво, очите — червени и подпухнали — стори ми се, че е пиян. Тлъстичкият доцент, пиян до сълзи, седеше по долни дрехи и с китара в ръце на пода сред хаоса на разместените мебели, бирените бутилки, захвърлените горни дрехи, клатеше се и ръмжеше:

— Милосър-рдие...

Клопски рязко и сърдито викаше:

— Няма милосърдие! Ние ще загинем от любов или ще бъдем смазани в борба за любов — все едно: съдена ни е гибел...

Той ме хвана за рамото, въведе ме в стаята и каза на доцента:

— Ето — попитай го — какво иска? Питай го: нужна ли му е любов към хората?

Онзи ме погледна през сълзящите очи и се засмя:

— Това е Кифладжията. Аз имам да му плащам.

Полушна се, пхна ръка в джоба, измъкна ключ и ми го подаде:

На, вземи всичко!

Но толстоистът взе от него ключа и ми махна с ръка.

— Отивай си! После ще ти плати.

И Захвърли кифлите взети от мен на дивана в ъгъла.

Той не ме позна и това ми беше приятно. Отивайки си, аз отнесох в паметта си думите му за гибелта от любов и отвращение към него в сърцето си.

Скоро ми казаха, че той се признал в любов на едно от момичетата у които живееше и в същия ден — и на другата. Сестрите споделили радостта помежду си и тя се превърнала в злоба против влюбения; те заповядали на слугата си да каже на проповедника на любовта да се измита веднага от техния дом. Той изчезна от града.

Въпросът за значението на любовта и милосърдието в живота на хората — страшен и сложен въпрос — възникна пред мен рано, отначало — във форма на неопределено, но остро чувство на душевен смут, а след това в завършената форма на определени ясни думи:

„Каква е ролята на любовта?“

Всичко, четено от мен дотогава, беше наситено с идеите на, християнството, на хуманизма, с вопли за състрадание към хората — за съдещото красноречиво и пламенно говореха най-добрите хора, които познавах по онова време.

Всичко, което наблюдавах непосредствено беше почти съвсем чуждо на състрадание към хората. Животът се равгръщаше пред мен като безкрайна верига от вражда и жестокост, като непрестанна, нечиста борба за постигане на незначителни неща. Лично на мен ми бяха нужни само книги — всичко останало нямаше значение в моите очи.

Достатъчно беше да изляза на улицата и да поседя един час пред вратата, за да разбера, че всички тези каруцари, портиери, работници, чиновници, търговци живеят не така, както аз и хората, обичани от мен, не това желаят, не към това се стремят. А онези, които уважавах, на които вярвах, бяха странно самотни, чужди и — излишни сред мнозинството, в мръсничката и хитра работа на мравките, които прилежно градят мравуняка на живота; този живот ми се виждаше съвсем глупав, убийствено скучен. И аз често виждах, че хората са милосърдни и любвеобвилни само на думи, а на дело незабелязано за себе си се подчиняват на общия житейски ред.

Беше ми много трудно.

Веднаж ветеринарният лекар Лавров, жълт и подпухнал от водянка, ми каза, като се задъхваше:

— Жестокостта трябва да се усили толкова, че всички хора да се уморят от нея, да стане противна на всекиго, като ей тази трижди проклета есен!

Есента беше ранна, дъждовита, студена, богата с болести и самоубийства. Лавров също се отрови с цианкалий, като не желаше да дочака да го задуши водянката.

— Животни лекуваше, като животно и пукна! — изпрати трупа на ветеринаря неговият хазяин, шивачът Медников, мършавичък, благочестив човечец, който знаеше наизуст всички богородични акатисти. Той пердашеше децата си — момиченце на седем години и гимназист на единадесет — с плетен кожен камшик с три края, а жена си биеше с бамбукова тояга по прасците на краката и се оплакваше:

— Мировият съдия ме осъди, защото съм бил научил тази системичка от китайците, а аз никога в живота си не съм виждал

китаец освен на табели и на картини.

Един от неговите работници, унил, кривокрак човек с прякор „Дункиния мъж“, казваше за своя господар:

— Мене ме е страх от кротките хора, благочестивите! Буйният човек отдалеч си личи и винаги има време да се скриеш от него, а кроткият пълзи към теб невидим, като коварната змия в тревата, и ненадейно те ухапе в най-откритото място на душата. Страхувам се аз от кротките...

В думите на Дункиния мъж — кротък, хитър доносчик, обичан от Медников — имаше истина.

Понякога ми се струваше, че кротките, като разронват подобно на лишеи каменното сърце на живота, го правят по-меко и плодотворно, но по-често, наблюдавайки изобилието от кротки, тяхната ловка приспособимост към подлото, неуловимата изменчивост и гъвкавост на душите им, тяхното жалко хленчене — чувствувах се като спънат с букаи кон сред рояк стършели.

За това си мислех, като се връщах от полицейския надзорник.

Вятърът въздишаше, светлините на фенерите трептяха, а сякаш трептеше тъмносивото небе и сееше върху земята ситен като прах октомврийски дъжд. Мокра проститутка мъкнеше нагоре по улицата един пиан, като го държеше под ръка и го тласкаше, а той брътвеше нещо, хлипаше. Жената уморено и глухо каза:

— Такава ти е съдбата...

„Ето — помислих си аз, — и мен някой ме мъкне, тика ме в неприятни дупки, показва ми мръсното, тъжното и странното в пъстрата тълпа от хора. Уморен съм от всичко това.“

Може би не с тези думи, но именно тази мисъл блесна в мозъка ми, именно онази печална вечер аз за пръв път почувствувах умора на душата, разяждаща плесен в сърцето. От този час започнах да се чувствувам по-зле, започнах да гледам на себе си някак отстрани, студено, с чужд и враждебен поглед.

Аз виждах, че почти във всеки човек грубо и нехармонично съжителствуват противоречия не само между думите и делата, но и между чувствата — тяхната капризна игра особено тежко ме гнетеше. Аз наблюдавах тази игра и в самия себе си, което беше още по-лошо. Влечеше ме на всички страни — към жените и книгите, към работниците и веселото студентство, но аз никъде не смогвах и живеях

„ни тук, ни там“, въртях се като пумпал, а нечия невидима, но силна ръка ме подшибваше с парещите удари на невидим камшик.

Научих, че Яков Шапошников е на легло в болницата, и отидох да го посетя, но там една кривоуста, дебела жена, с очила и бяла кърпа на главата, изпод която стърчеха червени, варени уши, сухо каза:

— Умря.

И като видя, че не си отивам, а стърча мълчаливо пред нея — разсърди се и викна:

— Е? Какво има още?

Аз също се разсърдих и казах:

— Вие сте глупачка.

— Николай, изгони го!

Николай изтриваше с парцал някакви медни пръчки, подвижна и ме шибна с пръчката по гърба. Тогава аз го обхванах с две ръце, изнесох го на улицата и го поставих в една локва пред вратата на болницата. Той се отнесе към това спокойно, поседя мълчаливо една минута с изпулени в мен очи, после стана и каза:

— Ех ти, куче!

Аз отидох в Державинската градина и седнах там на една пейка при паметника на поета, чувствайки остро желание да направя нещо зло, безобразно, та срещу мен да се нахвърлят купчина хора и да ми дадат с това повод да ги бия. Но макар че беше празничен ден, в градината и наоколо нямаше жива душа, само вятърът се мятеше, гонеше сухите листа и шумолете с отлепилия се афиш на фенерния стълб.

Прозрачносиният, студен здрач се сгъстяваше над градината. Огромният бронзов паметник се издигаше пред мен, аз го гледах и си мислех: живееше на земята самотен човек Яков, унищожаваше бога с всичката сила на дутата си и умря от обикновена смърт. Обикновена. В това имаше нещо тежко, нещо много обидно.

„А Николай е идиот: той трябва да се бие с мен или да повика полицаия и да ме прати в участъка...“

Отидох при Рубцов. Той седеше в своята килия до масата, пред малка лампа, и си кърпеше палтото.

— Яков умря.

Старикът вдигна ръка с иглата, видимо в желание да се прекръсти, но само махна с ръка и като закачи за нещо конеца, тихо

изпсува на майка.

После замърмори:

— То всички ще умрем, такъв глупав навик имаме — да, брат! Ето, той умря, а тук имаше един медникар — и него го отпиши! Миналата неделя жандармите го отмъкнаха. Гурка ме запозна с него. Умен медникар! Нещо между студентите се меша. Ти чувал ли си, студентите се бунтували — вярно ли е? На, заший ми палтото, нищо не виждам...

Той ми предаде своите дрипи и иглата с конеца, а сам сложи ръце отзад и закрачи из стаята, като кашляше и мърмореше:

Ту тук ту там пламне огънче, а дяволът духне — и пак скука! Нещастен е този град. Ще замина оттук, докато още се движат параходите.

Спря се и като си почесваше черепа, попита:

— Но къде да отида? Всякъде съм бивал. Да навсякъде съм обиколил, а само себе си изтърках.

Той плю и прибави:

— Ех, живот — свинщина. Живях, живях — и нищо не събрах ни за душата, ни за тялото...

Той замълча, изправен в ъгъла до вратата, като че ли се вслушваше в нещо, след това решително се приближи до мен, приседна на края на масата.

— Аз ще ти кажа, Алексей, ти, мой Максимич — напразно си изхаби Яков голямото сърце срещу бога. Нито бог, нито царят ще станат по-добри, ако аз се отрека от тях, а трябва хората сами на себе си да се разсърдят, да скъсат с подлия си живот — ето това! Ех, стар съм аз, закъснял съм, скоро съвсем ще ослепея — беда, брат! Заши ли го? Благодаря... Хайде да идем в кръчмата, да пийнем чай...

По пътя към кръчмата той се препъваше в тъмнината, хващаше ме за рамото, мърмореше:

— Помни ми думата: няма, да изтраят хората, ще се разлютят някога и ще почнат всичко да трошат — ще направят на пух и прах всички свои глупости! Няма да изтраят...

Не можахме да стигнем до кръчмата — натъкнахме се на матроси, които бяха обсадили публичния дом, чиято врата защитаваха алфузовите работници.

— Тук всеки празник става бой! — одобрително каза Рубцов, снемайки очилата си, и познал между защитниците на дома свои другари, незабавно се намеси в боя, като предизвикваше, насъскваше:

— Дръж се, фабрико! Мачкай жабите! Млати моруните! Бря-бря-бря!

Странно и забавно беше да се гледа с какво увлечение и ловкост действуваше умният старик, как се провираше през тълпата речни моряци, отбиваше техните юмруци, поваляше с тласъци на рамото си. Биеха се беззлобно, весело, заради самото юначество, от излишък на сили; тъмната купчина тела се сби до вратата, като притисна до нея фабричните; дъските пращяха, раздаваха се закачливи викове:

— Бий плешивия войвода!

Двама се бяха покатерили на покрива на дома и дружно, бойко пееха:

*Не сме крадци, мошеници, ни разбойници,
корабни сме ний моряци, момци-риболовци!*

Свиреше полицай, в тъмнината блестяха медни копчета, под краката шляпаше кал, а от покрива се носеше:

*Мрежи мятате на сухо, в складове, хамбари,
по търговските чаршии и където сварим...*

— Стой! Падналият не се бие...

— Дядка, дръж си ченето по-здраво!

След това Рубцов, мен и още петима души, врагове или приятели, ни поведоха към участъка и успокоеният мрак на есенната нощ ни изпращаше с бойката песен:

*Ех, нали е пуста скука,
пипнахме цял кош с шуки!*

— Славен е народът на Волга! — с възхищение говореше Рубцов, като се секнеше често, плюеше и ми шепнеше: — Ти бягай! Издебни момент и — бягай! Защо ти трябва да влизаш в участъка?

Аз и след мен някакъв дълъг моряк се щукнахме в една странична уличка, прескочихме един стобор, после друг и от тази нощ вече не срещнах милия умен Никита Рубцов.

Около мен ставаше пусто. Започвах студентски вълнения — за мен техният смисъл беше непонятен, мотивите им — неясни. Аз виждах весело суетене, без да чувствавам в него драма, и си мислех, че заради щастието да се учи в университета могат да се търпят дори и изтезания. Ако бяха ми предложили:

„Иди, учи се, но за това всяка неделя ще те бием с тояги на Николаевски площад!“ — аз навярно бих приел това условие.

Отбих се в пекарницата на Семьонов и научих, че работниците се канят да отидат към университета да бият студентите.

— Ще ги бием с железни топузи! — казваха те с весела злоба.

Аз започнах да споря, да се карам с тях, но изведнаж почти с ужас почувствах, че нямам нито желание, нито думи да защитавам студентите.

Помня, излязох от сутерена като осакатен, с някаква необорима, унищожаваша до смърт мъка в сърцето.

През нощта седях на брега на Кабан, хвърлях камъни в черната вода и мислех с три думи, повтарях ги безкрай:

— Какво да правя?

От мъка започнах да се уча да свиря на цигулка, стържех нощем в магазина и смущавах нощния пазач и мишките. Аз обичах музиката и започнах да се занимавам с нея с грамадно увлечение, но моят учител, цигулар от театралния оркестър, през време на урок — когато бях излязъл от магазина — намерил незаклучено от мен чекмеджето на касата и като се върнах, заварих го да си тъпче джобовите с пари. Като ме видя на вратата, той изпъна шия, подложи ми досадното си, бръснато лице и тихо каза:

— Хайде — бий!

Устните му трепереха, от безцветните му очи се търкаляха някакви маслени сълзи, странно едри.

Искаше ми се да ударя цигуларя; за да не направя това, седнах на пода, като подложих юмруци под себе си, и му заповядах да постави

парите в касата. Той разтовари джобовете си, тръгна към вратата, но се спря и каза с идиотски висок и страшен глас:

— Дай десет рубли.

Дадох му пари, но цигулката заряха.

През декември реших да се самоубия. Опитах се да опиша мотива на това решение в разказа „Случай из живота на Макар“. Но това не ми се удаде — разказът излезе тромав, неприятен и лишен от вътрешна правда. Към неговите достойнства следва да се отнесе — както ми се струва — именно това, че в него липсва напълно тази правда. Фактите са истински, а тяхното осветление е дадено като че ли не от мен и се разказва не за мен. Ако не се говори за литературната ценност на разказа, в него има за мен нещо приятно — като че ли съм прекрачил през себе си.

Купих си от пазара барабанлия револвер, зареден с четири патрона, и стрелях в гърдите си, с оглед да улуча сърцето, но само пробих дроба си и след един месец, силно сконфузен, чувствайки се глупав до невъзможност, отново работех във фурната.

Обаче — не за дълго. В края на март, една вечер, отидох от пекарницата в магазина и видях в стаята на продавачката Хохола. Той седеше на един стол до прозореца, смучеше замислено дебела папироса и гледаше внимателно в облака дим.

— Вие свободен ли сте? — попита той, без да поздрави.

— Двадесет минути.

— Седнете да поговорим.

Като винаги, той беше стегнато закопчан в казакин от „чортова кожа“, на широките му гърди се разстилаше светлата му брада, над упоритото му чело стърчеше четина от твърди, късо остригани коси, на краката си носеше тежки, селяшки ботуши, от тях лъхаше силно на катран.

— Я слушайте — заговори той спокойно и невисоко, — не искате ли да дойдете при мен? Аз живея в с. Красновидово, на 45 км надолу по Волга, там имам дюкян, вие ще ми помагате в търговията, това няма да ви отнеме много време, аз имам хубави книги, ще ви помогна да се учите — съгласен ли сте?

— Да.

— Елате в петък в шест часа сутринта на скелята на Курбатов, питайте за платноходката от Красновидово на Василий Панков.

Впрочем — аз ще бъда там и ще ви видя. Довиждане!

Стана, протегна ми широката си ръка, а с другата измъкна от пазвата си тежката, сребърна луковица-часовник и каза:

— Свършихме за шест минути! Да — името ми е Михайло Антонов, а фамилията Ромас. Така-а.

Той си отиде, без да се оглежда, като стъпваше твърдо и носеше леко тежкото си, юнашко излято тяло.

След два дни отплувах за Красновидово.

Волга току-що се е размръзнала, отгоре, по мътната вода, се носят, поклащайки се, сиви, разронени ледове, платноходката ги изпреварва и те се търкат о бордовете, скриптят и се разсипват от ударите на остри кристали. Горнякът играе, гони вълни към брега, слънцето блести ослепително и се отразява на яркобели снопчета от синкаво-стъклените странични стени на ледените блокове. Платноходката, тежко натоварена с бъчви, чували, сандъци, плува с вдигнато платно — на кормилото ѝ стои млад селянин, Панков, облечен спретнато с кожухче от щавена овча кожа, обшито на гърдите с разноцветни ширитчета.

Лицето му е спокойно, очите — студени, той е мълчалив и не прилича много на селянин. На носа на платноходката стои разкراчен, с прът в ръка, работникът на Панков, Кукушкин, раздърпан дребничък селяк с дрипава дреха, препасан с въже, със смачкана попска шапка, лицето му е покрито със синявици и подутини. Като разблъсква ледовете с дългия прът, той презрително ругае:

— Настрана... Къде се вреш...

Аз седя до Ромас под платното на сандъците, той тихо ми говори:

— Селяните не ме обичат, особено богатите! И вие ще имате случай да изпитате върху себе си тази неприязън.

Кукушкин е положил пръта напреки на бордовете, под краката си, и говори с възхищение, обърнал към нас обезобразеното си лице:

— Особено тебе, Антонич, попът не те обича...

— Това е вярно — потвърждава Панков.

— Ти си му трън в очите на кучето краставо!

— Но аз имам и приятели — ще бъдат и ваши — слушам гласа на Хохола.

Студено. Мартенското слънце още слабо топли. На брега се клатят тъмните клони на голите дървета, тук-таме в гънките и под

храстите на високия бряг лежи сняг като парчета кадифе! Навсякъде по реката — ледове, като пасящо стадо овци. Аз се чувствам като насън.

Кукушкин тъпче лулата с тютюн и философствува:

— Да речем, ти на попа не си му жена, но по служба той се е задължил да обича всяка твар, както е писано в книгите.

— Тебе кой те е пердашил? — пита Ромас, усмихвайки се.

— Така, някакви хора с тъмни занаяти, трябва да са мошеници — презрително говори Кукушкин. И — с гордост:

— Не, мене веднаж антилериисти ме биха, това беше бой! И досега не мога да разбера как останах жив.

— За какво те биха? — пита Панков.

— Вчера ли? Или антилериистите?

— Е — вчера?

— Че можеш ли ги разбра за какво бият? Нашите хора са като козел — за щяло-нещяло готов да се боде! За своя длъжност го смятат това — да се бият!

— Аз мисля — говори Ромас, — за езика ти те бият тебе, говориш малко непредпазливо...

— Може и така да е! Аз съм човек с бамбашка характер, имам навик за всичко да питам. За мене е радост да чуя някаква новинка.

Носът на платноходката силно се блъсна в леден блок, по борда нещо злобно изскриптя. Кукушкин се олюля, хвана пръта, Панков с укор говори:

— Внимавай, Степан!

— А пък ти не ме заговаряй — мърмори Кукушкин, като отблъсква ледовете. — Не мога наведнаж и длъжността си да изпълнявам, и разговор да водя с тебе...

Те беззлобно спорят, а Ромас ми говори:

— Земята тук е по-лоша от нашата, в Украйна, а хората — по-добри. Много способен народ!

Аз слушам внимателно и му вярвам. Харесва ми се неговото спокойствие и равна реч, проста, силна. Чувства се, че този човек знае много и че си има своя мярка за хората. На мен ми е много приятно, че той не пита — за какво съм се стрелял? Всеки друг на негово място отдавна би попитал, а мен така ми е омръзнал този въпрос. И — трудно е да се отговори. Дявол знае защо реших да се

самоубия. На Хохола аз навярно бих отговарял надълго и глупаво. Пък и изобщо не ми се ще да си спомням за това — на Волга е така хубаво, свободно, светло.

Платноходката плува край брега, вляво реката се е ширнала, нахлувайки върху пясъчната ивица на ниския бряг. Виждаш как водата приижда, плиска и люлее крайбрежните храсти, а насреща ѝ по гънките и земните пукнатини шумно се струят светли потоци пролетни води. Усмивва се слънцето, жълтоклюните гарвани блестят в неговите лъчи с черната стомана на перата си, загрижено грачат — строят си гнезда. На припек трогателно си пробива път от земята към слънцето яркозелена четина от трева. На тялото е хладно, а в душата — тиха радост и също покарват нежни кълнове на светли надежди. Много уютно е напролет на земята.

Към пладне доплувахме до Красновидово; на високия, стръмно отсечен хълм се издига синьоглава църква, от нея, като върволица, се точат по края на възвишението хубави, здрави къщи, блестящи с жълтите бичени дъски на покривите си и с брукатовите си сламени стрехи. Просто и красиво.

Колко пъти съм се любувал на това село, минавайки край него с параходите.

Когато започнах заедно с Кукушкин да разтоварвам платноходката, Ромас, подавайки ми от борда чували, каза:

— Як сте, няма що!

И без да ме гледа, попита:

— А гърдите — не ви ли болят?

— Никак.

Аз бях силно трогнат от деликатността на този въпрос — особено не ми се щеше селяните да знаят за моя опит да се самоубия.

— За силица — има си в излишък — дрънка Кукушкин. — От коя си губерния, юначе? Нижегородска? Водохлебци ви викат. И още една приказка има за вас: „Чай, примечай, отколе чайки летят“. *

От височината, по нанадолнището, по размекналата се глина, сред множеството блестящи като сребро ручей, крачеше широко, като се подхлъзваше и поклащаше, дълъг, сух селянин, бос, само по риза и платнени панталони, с къдрава брада и гъста шапка от червеникави коси.

Като наближи брега, той каза звучно и приветливо:

— Добре дошли.

Огледа се, вдигна една дебела върлина, после втора, постави краищата им на борда и като скочи леко в платноходката, изкомандува:

— Опри се с крака в краищата на върлините да не се свлекат от борда и поемай бъчвите. Момче, ела тук, помагай.

Той беше картинно красив и очевидно много силен. На руменото му лице с прав, голям нос строго светеха сини очи.

— Ще протинеш, Изот — каза Ромас.

— Аз ли? Не бой се.

Изтърколиха на брега варела с газ. Изот, като ме измери с поглед, попита:

— Момче за дюкяна?

— Я се пребори с него — предложи Кукушкин.

— А на теб пак ли са ти изкривили муцуната?

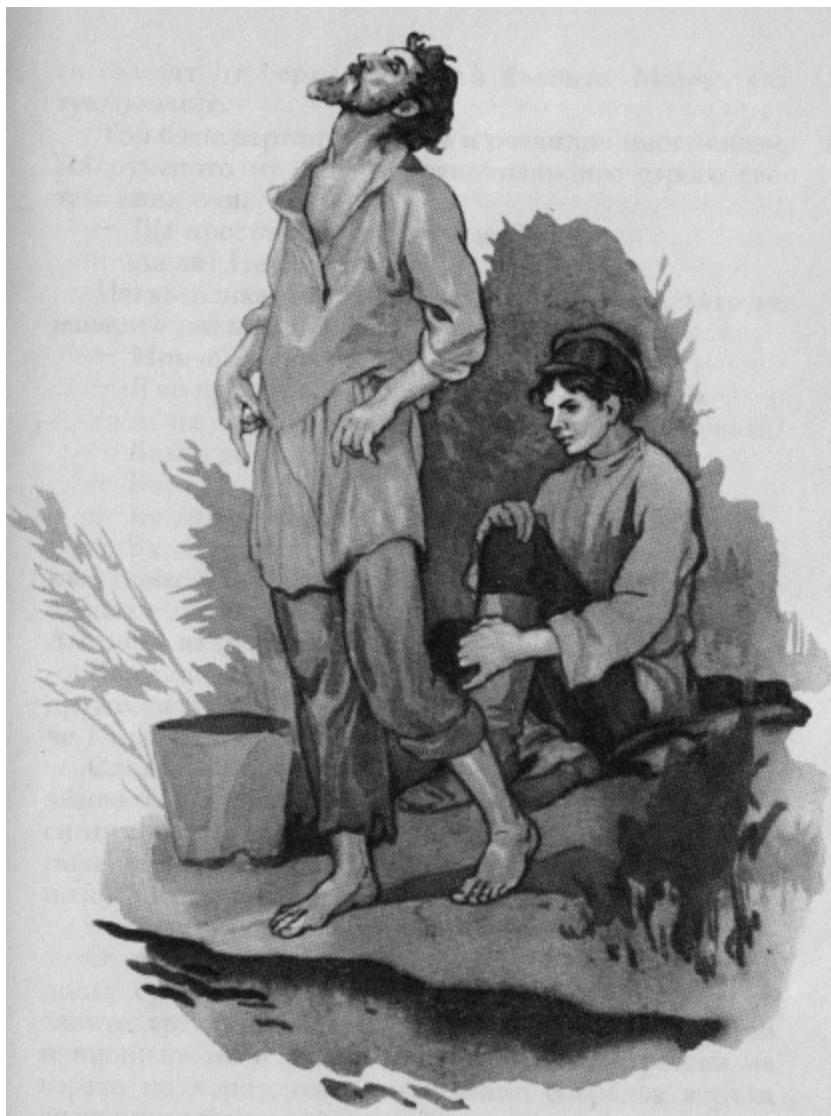
— Какво да ги правиш?

— Кого?

— Че тия, дето бият...

— Ех, ти! — каза Изот, като въздъхна и се обърна към Ромас. — Каруците ей сега ще слязат. Отдалеч ви зърнах — плуват, си рекох. Хубаво плувахте. Ти върви, Антонич, аз ще наглеждам тук.

Виждаше се, че този човек се отнася към Ромас дружески и грижовно, даже покровителствено, макар че Ромас беше десетина години по-възрастен от него.

След половин час аз седях в чиста и уютна стая в нова къща, чиито стени още не бяха загубили дъха си на смола и кълчища. Чевръста, остроока жена слагаше масата за обед, Хохолът вадеше книги от куфара и ги поставяше на полицата до печката.

— Вашата стая е на тавана — каза той.

От прозореца на тавана се виждаше част от селото, долът срещу нашата къща и в него — покривите на баните, сред храстите. Зад дола се виждаха градини и ниви: на меки гънки те се губеха към гребена на гората по хоризонта. Син селянин с брадва в ръка беше яхнал билото на един бански покрив, а с другата ръка си беше заслонил очите и гледаше надолу по Волга. Скърцаше каруца, някаква крава не

преставаше да мучи, шуртяха ручей. От вратата на една къща излезе бабичка, цялата в черно, и като се обърна към вратата, изруга:

— Да пукнете дано!

Две деца, които усърдно заграждаха един ручей с камъни и кал, като чува гласа на бабата, стремглаво побягнаха далеч от нея, а тя вдигна от земята тресчица, плю на нея и я хвърли в ручей. След това с крака си, обут в мъжки ботуш, разруши постройката на децата и пое надолу, към реката.

Как ли ще живея тук?

Повикаха ме да обядвам. Долу на масата седеше Изот, изпънал дълги крака със зачервени стъпала, и нещо говореше, но като ме видя — замълча.

— Защо спря? — намръщен попита Ромас. — Говори.

— То няма и какво, всичко казах. Значи — така решихме: сами ще се оправим. Ти ходи с пистолет, па и с по-дебеличка тояга. Пред Баринов всичко не може да се говори, той и Кукушкин имат женски езици. Ти, момко, обичаш ли да ловиш риба?

— Не.

Ромас заговори за нуждата да се организират селяните — дребни овощари, да се изтръгнат от ръцете на закупчиците. Изот го изслуша внимателно и каза:

— Бял ден вече няма да видиш от чорбаджиите.

— Ще видим.

— Да, комай че е тъй!

Аз гледах Изот и си мислех:

„Навярно ей за такива селяци пишат разказите си Каронин и Златовратски...“

Нима най-после съм достигнал до нещо сериозно и сега ще работя с хора, които вършат истинска работа?

Като похапна, Изот каза:

— Ти, Михайло Антонов, не бързай, доброто бързо не идва. Полека-лека трябва!

Когато той си отиде, Ромас каза замислено:

— Умен човек, честен. Жалко, че е слабограмотен, едвам чете. Но упорито се учи. Ето на — помогнете му в това!

До вечерта той ми показваше цените на стоките в дюкяна и ми разказваше:

— Аз продавам по-евтино от другите двама бакали в селото и разбира се, това не им се харесва. Правят ми пакости, канят се да ме пребият. Аз живея тук не защото ми е приятно или изгодно да търгувам, а — по други причини. Това е начинание подобно на вашата пекарница.

Казах му, че се досещам за това.

— Да-а... Трябва да се учат хората на ум и разум — не е ли така?

Дюкянът беше заключен, ние ходехме из него с лампа в ръка и на улицата също ходеше някой, като шляпаше предпазливо из калта и от време на време тежко се качваше на входните стъпала.

— Чувате ли? — Ходи. Това е Мигун, бездомен ратай, зло животно — обича да прави зло, както красивото момиче обича да кокетничи. Вие бъдете внимателен в разговора с него, пък и изобщо...

После, в стаята, запалил лулата си, опрян с широкия си гръб на стенната печка и примижал, той пущаше струйки дим в брадата си и като редеше бавно думите в проста, ясна реч, говореше, че отдавна е забелязал как безполезно си хабя аз младите години.

— Вие сте способен човек, упорит по природа и очевидно с добри желания. Вие трябва да се учите, но така че книгата да не закрива хората от очите ви. Един сектант, старчок, много вярно е казал: „Всяка наука зависи от човека.“ Някои учат по-мъчно — грубо учат — но наученото по-здраво прониква в тях.

Той говореше познати за мен неща — че преди всичко трябва да се буди съзнанието на селото. Но и в познатите думи долавях по-дълбок, нов за мен смисъл.

— Там, при вас, студентите много дрънкат за любов към народа, но аз им казвам: народът не трябва да се обича. Това са приказки — любов към народа...

Усмихна се в брадата си, като ме гледаше изпитателно, и почна да крачи из стаята, продължавайки твърдо, внушително:

— Да обичаш — значи: да се съгласяваш, да бъдеш снизходителен, да не забелязваш, да прощаваш. Това е нужно по отношение на жената. А нима може да не забелязваш невежеството на народа, да се съгласяваш със заблудите на неговия ум, да бъдеш снизходителен към всяка негова долна проява, да му прощаваш зверството? Не, нали?

— Не.

— Ето, виждате ли! При вас там все Некрасов четат и пеят, а пък с Некрасов, знаете, далеч не можеш отиде! На селяка трябва да се внушава — ти, братко, макар и да не си лош човек сам по себе си, живееш лошо и не умееш да направиш нищо, за да стане животът ти по-лек, по-добър. Звярът, може да се каже, по-разумно се грижи за себе си, отколкото ти, звярът се защитава по-добре. А от теб, селяка, е израснало всичко — дворянството, духовенството, учените, царете, всичко това са бивши селяци. Виждаш ли? Разбра ли? Ха — учи се да живееш, за да не те бият по муцуната...

Той отиде в кухнята, каза на готвачката да възвари самовара, а след това започна да ми показва своите книги — почти всички от научен характер: Бокл, Лейел, Харшул, Леки, Лебок, Тейлър, Мил, Спенсер, Дарвин, а от руските — Писарев, Добролюбов, Чернишевски, Пушкин, „Фрегатата «Палада» от Гончаров, Некрасов.

Той ги гладеше с широката си длан, ласкаво, като котета, и мърмореше почти умилено:

— Хубави книги! А тази е съвсем рядка: цензурата я е изгорила. Ако искате да знаете какво е държавата — четете тази!

Той ми подаде книгата на Хобс «Левиатан».

— И тази е за държавата, но е по-лека, по-весела! Веселата книга се оказа «Владетелят» от Макиавели.

През време на чая той ми разказа накратко за себе си: син на черниговски ковач, той работил като смазвач на влаковете на киевската гара, запознал се там с революционери, организиран работнически кръжок за самообразование, арестували го, лежал две години в затвора, а след това го заточили в Якутска област за десет години.

— В началото живеел там с якутите, в чергарското село, мислел си — ще пропадна. Там зимата, дявол да я вземе, е такава, знаете, че мозъкът ти замръзва. Пък и излишен е там разумът. После, гледам: ту тук, ту там стърчи русин, не са нагъсто, но все пак — има! И за да не скучаят — грижливо прибавят нови към тях. Добри хора бяха. Имаше един студент Владимир Короленко — той сега също се е върнал. Аз живеел добре с него, после се разделихме. В много неща се оказахме сходни един на друг, а на сходство дружба не се гради. Но той е сериозен, упорит човек, способен за всякаква работа. Даже и икони рисува, това не ми се харесваше. Сега, казват, пишел добре в списанията.

Дълго, до полунощ разговаря той, като очевидно искаше изведнаж да ме постави здраво до себе си. За пръв път ми беше така истински добре с човек. След опита за самоубийство аз паднах силно в собствените си очи, чувствувах се нищожен, виновен пред някого, и ми беше срамно да живея. Ромас, изглежда, разбираше това и като отвори пред мен човечно и просто вратата към своя живот — изправи ме на крака. Незабравим ден.

В неделя ние отворихме дюкяна след литургията и веднага на нашата врата започнаха да се събират селяни. Пръв дойде Матвей Баринов, мръсен, раздърпан човек, с дълги ръце като на маймуна и с разсеян поглед на красивите си, женски очи.

— Какво се чува из града? — попита той, като поздрави, и без да чака отговор, викна срещу Кукушкин:

— Степан! Твоите котки пак са изяли един петел!

И веднага разказа, че губернаторът си заминал от Казан в Петербург при царя, да ходатайствува всички татари да бъдат изселени в Кавказ и Туркестан. Похвали губернатора:

— Умен човек! Разбира си работата...

— Ти сам си измислил всичко това — спокойно забеляза Ромас.

— Аз? Кога?

— Не знам...

— Колко малко вярваш на хората, Антонич — каза Баринов с упрек, като поклати съжалително глава. — А мен ми е жал за татарите. Кавказ иска навик.

Приближи се предпазливо дребничък, мършав човек, с окъсана салтамарка не за ръста му; сивото му лице се кривеше от конвулсия, която разпъваше тъмните му устни в болезнена усмивка; остро му ляво око непрестанно мигаше, над него потрепваше посивялата вежда, разкъсана от белег на заздравяла рана.

— За почест на Мигун! — насмешливо каза Баринов. — Какво открадна тая нощ?

— Твоите пари — отговори със звучен тенор Мигун, като свали шапка на Ромас.

От двора излезе собственикът на нашата къща и наш съсед Панков, облечен с късо палто, с червена кърпа на шията си, с галоши и дълга като юзда сребърна верижка на гърдите. Той измери Мигун със сърдит поглед:

— Слушай, дърти дяволе, ако продължаваш да се промъкваш в градината ми, ще взема един кол и ще ти строша краката.

— Пак започва старата песен — спокойно забеляза Мигун и добави с въздишка: — Някои хора не могат да живеят, ако не бият!

Панков започна да го псува, а той прибави:

— И какъв ти дърт съм аз? На четиридесет и шест години...

— А на Коледа беше на петдесет и три — викна Баринов. — Сам казваше — петдесет и три! Защо лъжеш?

Дойде един солиден, брадат старец, Суслов *, и рибарят Изот, та се събраха десетина души. Хохолът седеше на входа, при вратата на дюкяна, смучеше си лулата и мълчаливо слушаше разговора на селяните; те бяха насядали по стъпалата на входа и на пейките от двете му страни.

Денят беше студен, пъстър, по синьото, изцъклено от студа небе бързо плуваха облаци, петната от светлини и сенки се къпеха в ручейките и локвите, като ту ослепяваха очите с яркия си блясък, ту галеха погледа с кадифена мекота. Нагиздени моми плуваха като пауни надолу по улицата, към Волга, прекрачваха локвите, като подхващаха полите на сукманите си и показваха чугунените си калеври. Момченца тичаха с дълги въдици на рамо, минаваха солидни селяни, като оглеждаха косо групата при нашия дюкян и мълчаливо вдигаха фуражки и плъстени калпаци.

Мигун и Кукушкин миролюбиво разискваха неясния въпрос: кой бие по-лошо — търговецът или помещикът? Кукушкин доказваше — търговецът, Мигун защитава помещика и неговото звучно тенорче надвишаваше нестройната реч на Кукушкин.

— Бащата на господин Фингеров е скубал брадата на Наполеон Бонапарт. А господин Фингеров, случвало се е, хване двамина за руното на тила, раздалечи си ръчичките, па ги тресне чело в чело — и готово! Проснат се и двамата като умрели.

— Виж, така — лягваш! — съгласи се Кукушкин, но добави: — Е, затова пък търговецът яде повече от помещика...

Благообразният Суслов, който седеше на горното стъпало на входа, се оплакваше:

— Не стои вече здраво мужикът на земята, Михайло Антонов! При помещиците не се позволяваше да се живее бадява, за всеки човек се намираше работа...

— Че ти подай заявление пак да върнат крепостното право — му отговори Изот. Ромас го погледна мълчаливо и започна да изтупва лулата си о перилата на входа.

Аз очаквах: кога най-после ще заговори и той? И като слушах внимателно несвързания разговор на селяните, мъчех се да си представя — какво именно ще каже Хохолът? Струваше ми се, че вече е пропуснал цяла редица удобни моменти да се намеси в разговора на селяните. Но той мълчеше равнодушно и седеше неподвижно като истукан, следейки как вятърът бърчи водата в локвите, гони облаците и ги събира, в тъмносива маса. На реката свиреше параход, отдолу долиташе пискливата песен на момичетата, пригласяше им хармоника. Надолу по улицата крачеше един пиян, като хълцаше и ръмжеше, размахваше ръце и краката му неестествено се подгъваха, когато попаднеше в локва. Селяните разговаряха все по-бавно, в думите им звучеше униние и мене също тихичко ме докосваше печал, защото студеното небе застрашаваше с дъжд, и аз си спомнях непрестанния шум на града, разнообразните му звуци, бързата суетня на хората из улиците, техния жив говор, изобилието от думи, които раздразват ума.

Вечерта, по време на чая, попитах Хохола:

— Кога говори със селяните?

— За какво?

— Аха — каза той, като ме изслуша внимателно, — вижте какво, ако аз говорех за това с тях, и то на улицата — отново щяха да ме изпратят при якутите...

Той натъпка лулата с тютюн, разпали я, веднага се обгърна с дим и спокойно, вразумително заговори, че селякът е човек предпазлив, недоверчив. Той се бои от самия себе си, бои се от съседа си, а особено — от всеки чужд. Не са минали още и тридесет години, откак са му дали свобода, всеки четиридесетгодишен селянин се е родил роб и помни това. Трудно му е да разбере — какво е това свобода. Като се разсъждава просто — свобода значи: живея както си искам. Но — навсякъде началства, и всички пречат да се живее. Царят отне селяните от помещиците, ще рече, сега царят е единствен господар над цялото селячество. И отново: а какво е това свободата? Виж, че дошъл ден, когато царят ще обясни какво значи това. Селякът вярва много на царя, единствения господар на всичката земя и на всичките богатства. Той е отнел селяните от помещиците — може да отнеме параходите и

дюкяните от търговците. Селякът е монархист, той разбира така: много господари — лошо, един — по-добре. Той чака да настане денят, когато царят ще му обяви смисъла на свободата. Тогава — влачи кой що може. Всички желаят този ден и всеки се бои, всеки живее нащрек вътре в себе си: да не би да прозяпа решителния ден на всеобщия дележ. И от самия себе си се бои: иска му се много и има какво да се вземе, ама — как да го вземеш? Всички точат зъби за едно и също. И отгоре на това навсякъде — безброй началства, явно враждебни на селяка, па и на царя. Но — и без началство не може, всички ще се сбият, ще се изпотрепят един други.

Вятърът сърдито плискаше в стъклата на прозорците изобилния пролетен дъжд. По улицата се стелеше сива мъгла; в душата ми също стана сивичко и скучно. Спокойният, невисок глас говореше замислено:

— Внушавайте на мужика да се научи постепенно да измъква властта от царя и да я взема в свои ръце, говорете му, че народът трябва да има право да избира началствата из своята среда — и кмета, и губернатора, и царя...

— За това трябва стотина години!

— А вие мислите, че всичко може да се направи до Петдесетница? — сериозно попита Хохолът.

Вечерта той отиде някъде, а към единадесет часа чух на улицата изстрел — той тресна някъде наблизо. Изскочих в тъмнината под дъжда и видях, че Михаил Антонович се приближава към портата, като заобикаля внимателно и без да бърза дъждовните ручей — голям, черен.

— Вие — какво? Аз гръмнах...

— В кого?

— Че ей тук някакви се нахвърлиха върху мен с колове. Казвам им — махайте се, ще стрелям — не слушат. Тогава стрелях в небето — на него не можеш навреди...

Той стоеше в пруста и се събличаше, като изцеждаше с ръката мократа си брада и пръхтеше като кон.

— А тези дяволски ботуши изглежда, че пропускат! Трябва да се преобуя. Вие умеете ли да чистите револвер? Моля ви се — иначе ще ръждяса. Смажете го с газ...

Възхищаваше ме неговото непоколебимо спокойствие, тихата упоритост в погледа на сивите му очи. В стаята, като си разчесваше брадата пред огледалото, той ме предупреди:

— Ходете по-предпазливо из селото, особено в празник, вечер навярно ще поискат и вас да бият. Но тояга не носете със себе си, това дразни побойниците и може да помислят, че се боите. А пък няма защо да се бои човек от тях. Самите те са страхливичък народ.

Аз започнах да живея много добре, всеки ден ми донасяше нещо ново и важно. Започнах да чета жадно книги по естествознание. Ромас ме учеше:

— Това, Максимич, преди всичко и най-добре трябва да се знае, в тази наука е вложен най-добрият човешки разум.

Вечер, три пъти в седмицата, идваше Изот, аз го учех да чете и пише. Отначало той се отнесе към мен недоверчиво, с лека насмешка, но след няколко урока добродушно каза:

— Добре обясняваш! Ти, момче, си за учител...

И изведнаж предложи:

— Виждаш ми се силен, хайде да се теглим на тояга? Взехме от кухнята една тояга, седнахме на пода и опрели пети в пети, дълго се мъчехме да се вдигнем един друг от пода, а Хохолът, подсмивайки се весело, ни подбуждаше:

— А де? Дръж се!

Изот ме издигна и това, изглежда, още повече го разположи в моя полза.

— Нищо, ти си як! — утеши ме той. — Жалко, че не обичаш да ловиш риба — щеше да ходиш с мен на Волга. Нощем на Волга е царство небесно!

Той се учеше усърдно, доста успешно и — много хубаво се учудваше; понякога, през време на урока, изведнаж стане, вземе от полицата книга, вдигнал високо вежди, прочете с напъване два-три реда и почервениял, гледа ме изумено и каже:

— Чета, майка му стара!

И повтаря, затворил очи:

*И както майка над гроба синовен склонена,
тъжно бекас над полетата стене.*

— Видя ли?

Няколко пъти той, полугласно, ме попита предпазливо:

— Обясни ми ти на мене, братко, как така става все пак? Гледа човек тия чертички, а те се събират в думи, и аз ги знам — живи, наши думи! Как зная това? Никой не ми ги нашепва. Да бяха картинки, виж, тогава разбирам. А тука като че ли самите мисли са напечатани — как става тая работа?

Какво можех да му отговоря? И моето «не знам» огорчаваше човека.

— Магия! — казваше той, въздъхваше и разглеждаше страниците на книгата срещу светлината.

У него имаше приятна и трогателна наивност, нещо прозрачно, детско; той все повече ми напомняше онези славни мъжици, за които пишат в книжките. Като почти всички рибари, той беше поет, обичаше Волга, тихите нощи, самотата, съзерцателния живот.

Гледаше звездите и питаше:

— Хохолът казва, че и там може да има някакви жители като нас — как мислиш, вярно ли е това? Да можеше някак знак да им дадем, да ги попитаме — как живеят! Току-виж, че по-добре от нас, по-весело...

Всъщност — той беше доволен от живота си, беше сирак, ерген и не зависеше от никого в своята тиха, любима работа на рибар. Но към селяните се отнасяше неприязнено и ме предупреждаваше:

— Ти не гледай, че са любезни, те са хитър народ, фалшив, не им вярвай! Днеска с тебе така, утре — иначе. Всеки гледа само себе си, а обществената работа я смятат за каторга.

И с ненавист, странна за човек с такава мека душа, той говореше за «кърлежите».

— Те защо са по-богати от другите? Защото са по-умни. Но тогава ти, негоднико, помни, щом си умен: селячеството трябва да живее като стадо, дружно, тогава то е сила! А те цепят селото като цепеница на трески, ей това правят! Сами на себе си са врагове. Това е злодейски народ. Виж как се мъчи Хохолът с тях...

Красив, силен, той много се харесваше на жените и те не го оставяха на мира.

— Е, да, разглезен съм в това — добродушно си признаваше той. — За мъжете това е обидно, аз сам бих се обиждал на тяхно място. Но жените не можеш да не ги съжалиш, жената — тя е нещо като втора

твоя душа. Тя живее без радости, без милувки: работи като кон — и повече нищо. Мъжете им нямат време да любят, а пък аз съм свободен човек. Много от тях, още в първата година след сватбата, мъжете им ги гощават с юмруци. Да, имам тоя грях, галя се с тях. Само за едно ги моля: вие, жени, само не се сърдете една на друга, аз стигам за всички! Не си завиждайте една на друга, всички сте еднакви за мен, всички ви жаля...

И като се усмихваше смутено в брадата си, той разказа:

— Аз даже веднаж едва не съгреших с една благородна госпожа — пристигна на курорт от града една госпожа. Красавица, бяла като мляко, а косите ѝ — лен. Очичките ѝ възсини, добри. Аз ѝ продавах риба и все я гледам. Ти — какво? — пита. Сами знаете — казвам. Добре — казва, — аз ще дойда при тебе тази нощ, чакай ме! И — вярно! Дойде. Само че от комарите се страхуваше, изпохапах я комарите и нищо не излезе. Не мога, казва, много хапят, а пък самата едва не плаче. На другата вечер пристигна мъжът ѝ, някакъв съдия. Та ето какви са те, благородните госпожи — с тъга и упрек свърши той. — Комарите им пречат да живеят...

Изот много хвалеше Кукушкин:

— Ето, вгледай се в човека — този е с добра душа! Не го обичат, ама напразно! Вярно, приказва много, та нали всеки си има кусур.

Кукушкин беше безимотен, ратай, женен за пияна жена ратайкиня, мъничка, но извънредно ловка, силна и зла. Той беше дал къщата си под наем на ковача, а сам живееше в банята и работеше при Панков. Обичаше много новините, а когато нямаше такива — сам измисляше разни истории, като все на една връв ги нижеше.

— Михайло Антонов — ти чу ли? Тинковският старши се покалугерил, заради длъжността си, не искам, каже, да блъскам мужиците по муцуните — стига толкова!

Хохолът казва сериозно:

— Че то от вас всичките началства ще избягат.

Кукушкин измъква от невчесаните си руси коси сламки, сено, кокоши перушинки и разсъждава гласно:

— Всички няма да избягат, а които имат съвест — на тях, не ще и дума, длъжностите им тежат. Не вярваш ти в съвестта, Антонич, виждам аз. А пък без съвест — и с голям ум да си — не можеш живя. Ето на, чуй един случай...

И разказва за някаква «много умна» помещчица:

— Такава злодейка била, че дори губернаторът, без да гледа високата си длъжност, отишъл при нея. Госпожо, казва, бъдете по-предпазлива за всеки случай, слухове, казва, за вашата злодейска подлост дори в Петербург са стигнали! Тя, разбира се, с напитки го почерпила и му казва: вървете си сбогом, не мога да си пречупя характера! Минали три години и един месец и изведнаж тя събира селяците — ето ви, каже, цялата моя земя и сбогом, простете ми, а аз...

— В манастир — подсказва Хохолът.

Кукушкин го поглежда внимателно и потвърждава: — Вярно, игуменка! Значи, и ти си чувал за нея?

— Никога не съм чувал.

— А откъде знаеш?

— Аз тебе зная.

Фантазьорът мърмори, като поклаща глава:

— Съвсем не вярваш ти на хората...

И така винаги: лошите, зли хора в неговите разкази се уморяват да правят зло и «пропадат без вест», но най-често Кукушкин ги отправя в манастир, като боклук на «буницето».

У него се раждат неочаквани и странни мисли — изведнаж се навъсва и заявява:

— Напразно сме победили ние татарите — татарите са по-добри от нас!

А за татарите никой не е говорил, в това време се е говорило за организиране сдружение на овощарите.

Ромас разказва за Сибир, за богатия сибирски селянин, но изведнаж Кукушкин замислено мърмори:

— Ако селдата не я ловят две, три години, тя може толкова да се развъди, че морето да изскочи от бреговете си и да настане потоп за хората. Забележително плодовита риба!

Селото смята Кукушкин за непрокопсаник, а неговите разкази и странни мисли дразнят селяците, предизвикват у тях псувни и насмешки, но те го слушат винаги с интерес, внимателно, като че очакват да съзрат правдата сред неговите измислици.

— Дрънкало — го наричат солидните хора и само контето Панков казва сериозно:

— Степан е загадъчен човек...

Кукушкин е извънредно способен в работата, той е бъчвар, печкаджия, разбира от пчеларство, учи жените да развъждат птици, сръчен е в дърводелството и всичко му се удава, макар да работи бавно, без желание. Обича котките и държи при себе си, в банята, десетина котки и котета, храни ги с врани, гарги и с това, че е научил котките да ядат птици, засилва отрицателното отношение към себе си: неговите котки душат пилетата, кокошките, а жените преследват животните на Степан, безжалостно ги избиват. При банята на Кукушкин често се чува яростният крясък на огорчените стопанки, но това не го смущава:

— Глупачки, котката е ловно животно, тя е по-пъргава от кучето. Почакайте, ще ги науча да ловят птици, ще развъдим стотици котки — ще продаваме, доход ще имаме, глупачки!

Той е бил грамотен, но забравил и не иска да си припомни. Умен по природа, той по-бързо от всички схваща същественото в разказите на Хохола.

— Така, така — казва той и се мръщи като дете, което гълта горчиво лекарство, — значи — тоя Иван Грозни не е правил зло на дребния народ...

Той, Изот и Панков идват у нас вечер и често седят до полунощ, като слушат разказите на Хохола за устройството на света, за живота на чуждите държави, за революционните пориви на народите. На Панков се харесва Френската революция.

— Ето — това е истински поврат в живота — одобрява той.

Преди две години той се отделил от баща си, богат селяк с огромна гуша и страшно изпулени очи, оженил се «по любов» за племенницата на Изот, сираче, държи я строго, но я облича в градски дрехи. Баща му го проклетел за непокорството му и когато минава покрай новичката къща на сина си, ожесточено я заплюва. Панков е дал на Ромас под наем къщата си и е пристроил към нея бакалница против желанието на селските богаташи и те го мразят за това, а той се отнася към тях външно равнодушно, говори за тях пренебрежително, а с тях — грубо и насмешливо. Селският живот му тежи:

— Ако знаех занаят, щях да живея в града...

Снажен, всякога чисто облечен, той се държи солидно и е много самолюбив: умът му е предпазлив, недоверчив.

— Ти от сърце ли или по сметка си се заловил за такава работа?
— пита той Ромас.

— А ти как мислиш?

— Не — ти кажи.

— Според теб — кое е по-добре?

— Не знам! А според теб?

Хохолът е упорит и в края на краищата застава селяка да се изкаже.

— По-добре е — от ум, разбира се! Умът не живее без полза, а където има полза — работата е сигурна. Сърцето ни е лош съветник. Ако слушам сърцето си, такива работи бих забъркал — беда! На попа къщата непременно щях да подпаля — не се пъхай там, където не ти е работа!

Попът, зъл старчок, с муцунка на къртица, е причинил много неприятности на Панков, като се намесил в кавгите му с бащата.

Отначало Панков се отнасяше към мен неприязнено и почти враждебно, дори господарски ме понавикваше, но скоро тези неща изчезнаха, макар и да чувствавах у него скрито недоверие към мен, пък и той от своя страна ми беше неприятен...

Силно са се врязали в паметта ми вечерите в мъничката, чиста стаичка с дървени неизмазани стени. Прозорците са добре затворени с капаци, на масата, в ъгъла, гори лампа, пред нея стои човек с упорито чело, гладко остриган и с голяма брада, той говори:

— Същността на живота е в това — човек все повече да се отдалечава от животното...

Тримата селяци го слушат внимателно, всички те имат добри очи, умни лица. Изот седи винаги неподвижно, сякаш се вслушва в нещо далечно, което чува само той. Кукушкин се върти, като че го хапят комари, а Панков пощипва светлите си руси мустачки и тихо разсъждава:

— Значи — все пак нужно е било народът да се раздели на съсловия.

На мен много ми се харесва това, че Панков никога не говори грубо с Кукушкин, своя ратай, и внимателно слуша забавните измислици на мечтателя.

Свърши ли беседата — аз отивам в своята стаичка, на тавана и седя там пред отворения прозорец, гледам заспалото село и полето,

където непоколебимо властвува мълчанието. Нощната мъгла е пронизана от блясъка на звездите, толкова по-близки на земята, колкото са по-далечни за мен. Безмълвието внушително свива сърцето, а мисълта потича в безкрая на пространството и аз виждам хиляди селца, също така мълчаливо притиснати към плоската земя, както е притиснато към нея нашето село. Неподвижност, тишина.

Мъгливата пустота ме обгръща топло и се влива в душата ми като хиляди невидими пиявици и постепенно аз чувствавам сънлива слабост, смътна тревога ме вълнува. Малък и нищожен съм аз на земята...

Животът на селото се изправя пред мен нерадостен. Аз много пъти съм слушал и чел, че в село хората живеят по-здравео и сърдечно, отколкото в града. Но — аз виждам селяните да живеят в непрестанен, каторжен труд, между тях има много нездравео, съсипани от работа и почти няма весели хора. Занаятчиите и работниците в града работят не по-малко, но живеят по-весело и не се оплакват така неприятно, дотегливо от живота, както тези мрачни хора. Животът на селянина не ми се вижда прост, той изисква напрегнато внимание към земята и много тънко хитруване по отношение на хората. Не е и сърдечен този беден на разум живот — всички хора в селото като че ли живеят пипнешком, като слепи, все се боят от нещо, не си вярват един на друг, нещо вълче има в тях.

Трудно ми е да разбера защо те така упорито не обичат Хохола, Панков и всички «наши» — хора, които искат да живеят разумно.

Аз ясно виждам предимствата на града, неговата жажда за щастие, дръзката любознателност на разума, разнообразието на неговите цели и задачи. И винаги, в такива нощи, си спомням двама граждани:

«Ф. КАЛУГИН И З. НЕБЕЙ

ЧАСОВНИКАРИ, ПРИЕМАТ ЗА ПОПРАВКА И РАЗНИ АПАРАТИ, ХИРУРГИЧЕСКИ
ИНСТРУМЕНТИ, ШЕВНИ МАШИНИ, МУЗИКАЛНИ КУТИЙКИ ОТ ВСИЧКИ СИСТЕМИ И
ПРОЧИЕ.»

Тази табелка е окачена над тесничка вратичка на малко магазинче, от двете страни на вратата има прашни прозорци, при единия седи Ф. Калугин, плешив, с буца на жълтия череп и с лупа на окото; кръглолик, набит, той почти непрестанно се усмихва, като човърка с тънки щипци в механизма на часовниците, или нещо си пее, разтворил кръгла уста, скрита под побелелите мустаци, прилични на сива четка. При другия прозорец — З. Небей, къдрав, черен, с голям, крив нос, с едри, като сливи очи и остричка брадица; сух, мършав, той прилича на дявол. Той също разглобява и сглобява някакви деликатни работи и от време на време неочаквано извиква басово:

— Тра-та-там, там, там!

Зад гърбовете им са натрупани хаотично сандъци, машини, някакви колела, аристони^[4], глобуси, навсякъде по полиците има метални предмети с разни форми и множество часовници люлеят махалата си по стените. Аз съм готов цял ден да гледам как работят тези хора, но моето дълго тяло им закрива светлината, те правят страшни муцуни, махат ми с ръце — да се пръждосвам. Аз си отивам и си мисля със завист:

«Какво щастие е да умееш всичко да правиш!»

Уважавам тези хора и вярвам, че знаят тайните на всички машини, инструменти и могат да поправят всичко на света. Това са хора!

А селото не ми се харесва, селяните са неразбираеми. Жените особено често се оплакват от болести, нещо ги «свива сърце», «тежи им в гърдите» и постоянно имат «болки в корема» — за това те говорят най-много и най-охотно, когато седят в празник пред къщите си или на брега на Волга. Всички те страшно лесно се раздражат и се ругаят яростно. За една счупена стомна за дванадесет копейки три семейства се биха с колове, счупиха ръката на една баба и пукнаха главата на едно момче. Такива сбивания стават почти всяка седмица.

Момците се отнасят към момите откровено цинично и им устройват груби шеги: хващат момите в полето, вдигат им сукманите и здраво завързват полите им с лико над главата. Това се казва да направиш момата да «цъфне». Разголените от кръста надолу моми пицят, ругаят, но, изглежда, тази игра им е приятна, личи си, че развързват полите си по-бавно, отколкото биха могли. На вечерня в

черква момците щипят момите по кълките — изглежда, че само за това и ходят в черква. В неделя попът каза от амвона:

— Скотове! Няма ли друго място на вашите безобразия?

— В Украйна народът като че ли е повече поет в религията — разказва Ромас, — а тук под вярата в бога аз виждам само най-груби инстинкти — страх и алчност. У тукашните няма такава, знаете, искрена любов към бога, възхищение от неговата сила и красота. Това може би е по-добре: по-лесно ще се освободят от религията, а тя, ще ви кажа, е много вреден предразсъдък.

Момците са самохвалци, но страхливи. Три пъти вече се опитвах да ме бият, като ме настигаха нощем на улицата; това не им се удаде и само веднаж ме удариха с тояга по крака. Разбира се, аз не казвах на Ромас за, тези сблъсквания, но като забеляза, че понакуцвам, той сам се досети каква е работата.

— Ехе, значи, все пак получихте подарък? Аз ви казвах!

Макар той да ме съветва да не скитам нощем, аз все пак понякога отивам през градините до брега на Волга и седя там, под върбите, загледан през прозрачната завеса на нощта надолу, оттатък реката, в ливадите. Величествено бавно тече Волга, богато позлатена от лъчите на невидимото слънце, отразени от мъртвата луна. Аз не обичам луната, в нея има нещо зловещо и като у кучетата тя възбужда в мен печал, желание унило да завия. Зарадвах се много, когато узнах, че тя не свети със своя светлина, че е мъртва и на нея няма и не може да има живот. Дотогава си я представях населена с медни хора, те се състоят от триъгълници, движат се като пергели и унищожително, великопостно звънят. Всичко на нея е от мед; растенията, животните, всичко непрестанно, глухо звъни враждебно към земята, замисля зло против нея. Приятно ми беше да узная, че тя е пусто място в небесата, но все пак ми се искаше на луната да падне голям метеор, със сила, достатъчна, за да я накара да пламне от удара и да засияе над земята със собствена светлина.

Като гледам как течението на Волга люлее брокатовата ивица светлина и родено някъде далеч в тъмата, изчезва в черната сянка на високия бряг — аз чувствавам, че мисълта ми става по-бодра и по-остра. Леко тече мисълта за нещо неуловимо в думи, чуждо на всичко преживяно през деня. Властното движение на водната маса е почти безмълвно. По тъмния, широк път се плъзга параход като чудовищна

птица с огнени пера, мекият шум тече след него, като трепет на тежки крила. Край ниския бряг плава светлинка, от нея по водата се проточва остър червен лъч — това е рибар, излязъл на нощен риболов, а ще речеш, че в реката се е спуснала от небето една от неговите бездомни звезди и се носи над водата като огнен цветец.

Прочетеното в книгите се развива в странни фантазии, въображението неуморно тъче картини с безподобна красота и като че ли плуваш в мекия нощен въздух след реката.

Намира ме Изот. Нощем той изглежда още по-едър, още по-приятен.

— Ти пак ли си тук? — пита той, сяда до мен, дълго и съсредоточено мълчи — гледа реката и небето и глади тънката коприна на златистата си брада.

После — мечтае.

— Ще се изуча, ще изчета много книги — ще тръгна покрай всички реки и всичко ще разбирам! Ще уча хората! Да, добре е, братко, да споделиш от душа с човека! Даже жените — някои — ако говориш с тях от душа — и те разбират. Неотдавна една седи в моята лодка и пита: какво ще стане с нас, като умрем? Не вярвам — казва, — нито в ада, нито в оня свят. Виждаш ли? И те, брат, са...

Ненамерил думи, той помълча и после добави:

— Живи души...

Изот беше нощен човек. Той чувствуваше добре красотата, добре говореше за нея, с тихи думи на мечтаещо дете. В бога вярваше без страх; макар и църковно, като си го представяше голям, благообразен старец, добър и умен господар на света, който не може да надвие злото само защото «не смогва, страшно много народ се е навъдил. Но нищо — той ще смогне, ще видиш! А виж — Христа не мога да разбера — никак! За мен той е излишен. Има бог — добре. И.изведнаж — още един! Син, казват. Голяма работа — син? Че нали бог не е умрял...».

Но по-често Изот седи мълчаливо, мисли за нещо и само понякога ще каже с въздишка:

— Да, виж как било...

— Какво?

— Нищо, аз така — за себе си...

И отново въздъхва, загледан в мътната далечина — Хубаво нещо е това — животът!

Аз се съгласявам:

— Да, хубаво!

Каdifената ивица тъмна вода се движи могъщо, над нея се е извила сребърната ивица на Млечния път, едрите звезди блестят, прилични на златни чучулиги, и сърцето тихо пее своите неразумни мисли за тайните на живота.

Далеч над ливадите от порозовелите облаци се изтръгват лъчите на слънцето и — ето го разперило в небесата паунова опашка.

— Чудно нещо е това — слънцето! — мърмори Изот, щастливо усмихнат.

Ябълките цъфтят, селото е потънало в розови преспи и горчив аромат, който прониква навсякъде и надвива миризмата на катран и гюбре. Стотиците цъфнали дървета, облечени празнично в розовия атлаз на цветните листенца, в правилни редове водят от селото в полето. В лунни нощи, при лек ветреца, цветните пеперудки се движат, едва чуто шумят и сякаш златистогълбови, тежки вълни заливат селото. Славеите пеят страстно и неуморно, а денем скорците се дразнят закачливо и невидимите чучулиги изливат върху земята своя непрестанен нежен звън.

В празник, вечер, момите и невестите се разхождаха по улицата и пееха песни, разтворили уста като птичета, и в усмивките им имаше нежа и опиянение. Изот също се усмихваше като пиан, той отслабна, очите му хлътнаха в тъмни ями, лицето му стана още по-строга, по-красива и — по-сваго. Той спеше по цял ден и се явяваше на улицата едва привечер, загрижен, тихо замислен. Кукушкин грубо, но ласкаво се подиграваше над него, а той, смутено усмихнат, казваше:

— Млъкни най-после. Какво да правя?

И — с възхищение:

— А-ах, сладък е животът! И как ласкаво само може да се живее, какви думи има за сърцето! Някои неща — до смъртта си няма да ги забравиш, а ако възкръснеш — тях ще си спомниш!

— Ти внимавай, ще те пребият мъжете — предупреждаваше го Хохолът също така ласкаво усмихнат.

— И има за какво — съгласяваше се Изот.

Почти всяка нощ, заедно с песните на славеите, се разливаше в градините, в полето, край брега на реката високият, вълнуващ глас на

Мигун — той изумително красиво пееше хубави песни, за тях дори и селяните му прощаваха много неща.

В събота вечер при нашия дюкян се събираше все повече народ и — неизбежно — старецът Суслов, Баринов, ковачът Кротов, Мигун. Седят и замислено разговарят. Отидат си едни, дойдат други и така — почти до полунощ. Понякога пияни правят скандали, по-често от другите — войникът Костин, човек едноок и без два пръста на лявата ръка. Засукал ръкави, размахвайки юмруци, той се приближава до дюкяна с походката на петел-боец и крещи пресилено хрипкаво:

— Хохол, вредна нацио, турска вярo! Отговаряй — защo не ходиш на черква, а? Еретична душо! Смутител човешки! Отговаряй — какъв си ти такъв?

Дразнят го:

— Мишка, ти защo си прострелял пръстите си? От турчина ли се изплаши?

Той налита да се бие, но го хващат и със смях, с викове го изблъскват в дола — търкаляйки се като пумпал по наклона, той врещи непоносимо:

— Помощ! Убиха ме...

След това изпълзява, целият в прах, и иска от Хохола ракия.

— По какъв случай?

— За веселбата — оттоваря Костин. Селяните дружно се кикотят.

[1] Украинец — разг. остар. (Б. р.) ↑

[2] Ако знаеше къде те водят... (Б. р.) ↑

[3] Гангрена. (Б. р.) ↑

[3] Непреводима игра на думи — шега с честата употреба на думата „чай“ (май, като че ли в нижегородския говор). (Б. пр.) ↑

[3] Не помня добре имената на селяните и навярно ги бъркам или изопачавам. (Заб. на А. М. Горки). ↑

[4] Аристон — музикален инструмент с форма на сандъче. (Б.р.)

↑

Една сутрин, в празник, когато готвачката подкладе дървата в печта и излезе на двора, а аз бях в дюкяна, в кухнята нещо силно изфуча, дюкянът се раздруса, от полиците изпопадаха тенекиените кутии с карамелите, иззвънтяха счупени стъкла, забарабаниха по пода. Аз се спуснах към кухнята, от нейната врата нахлуваха в стаята черни облаци дим, зад тях нещо шипеше и трещеше — Хохолът ме хвана за рамото:

— Стойте...

В пруста започна да вие готвачката.

— Е, глупачка...

Ромас потъна в дима, затропа с нещо, изруга здраво и завика:

— Престани! Вода!

На пода на кухнята димяха главни, гореше борина, лежаха тухли, черната паст на печта беше празна, като изметена. Аз напипах в дима ведро вода, залях огъня на пода и започнах да хвърлям главните обратно в печта.

— По-предпазливо! — каза Хохолът, който водеше за ръка готвачката и като я тласна в стаята, изкомандува:

— Залости дюкяна! По-предпазливо, Максимич, може пак да избухне... — Той клекна и започна да разглежда кръглите, елови главни, след това започна да измъква от печта онези, които бях хвърлил там.

— Какво правите?

— А — ето!

Той ми подаде странно разкъсано кръгло дърво, и аз видях, че вътрешността му беше издълбана със свредел и странно опушена.

— Разбирате ли? Те, дяволите, са напълнили дървото с барут. Глупаци! Какво може да се направи с фунт барут?

Той остави дървото настрана и започна да си мие ръцете, като говореше:

— Добре, че Аксиния е била излязла, иначе щяло да я нарани...

Кисловатият дим се разнесе, можеше да се види, че на полицата съдовете са изпотрошени, всички стъкла са избити из рамката на прозореца, а в отвора на печта са съборени тухли.

В този момент спокойствието на Хохола не ми се хареса — той се държеше така, като че ли глупавият замисъл не го възмущава ни най-малко. А по улицата тичаха момчета, кънтяха гласове:

— У Хохола има пожар! Горим!

Някаква жена виеше и нареждаше, от стаята Аксиния викаше тревожно:

— Искат да разбият дюкяна, Михайло Антонич!

— Е, е, тихо! — отговаряше той, като изтриваше с пешкира мократа си брада.

През отворените прозорци на стаята гледаха изкривени от страх и гняв космати муцуни, с присвити от лютия дим очи, и някой възбудено, пискливо крещеше:

— Да ги изгонят от селото! Скандалите им нямат край! Какво е това, господи?

Дребничък червенокос селянин, кръстейки се и мърдайки устни, се мъчеше да се вмъкне през прозореца — и не можеше; в дясната си ръка държеше брадва, а лявата, която треперливо се хващаше за прозореца, се отплъзваше.

С дърво в ръката Ромас го попита:

— Ти къде?

— Да гася, батинка...

— Че никъде не гори...

Мужикът изчезна, отворил изплашено уста, а Ромас излезе на вратата на дюкяна и като показваше дървото, каза на тълпата:

— Някой от вас е напълнил това дърво с барут и го е пхнал между нашите дърва. Но барутът се оказа малко и не причини никаква пакост...

Аз стоях зад Хохола, гледах тълпата и слушах как селянинът с брадвата страхливо разказва:

— Като замахна срещу мен с дървото...

А войникът Костин, пийнал вече, крещеше:

— Да се изгони еретикът! Под съд...

Но повечето от хората мълчаха, гледаха Ромас вторачено и недоверчиво слушаха неговите думи:

— За да се вдигне във въздуха къщата, трябва много барут — може би един пуд! Хайде, отивайте си...

Някой питаше:

— Къде е кметът?

— Трябва да се повика полицейският!

Хората се разотидоха, без да бързат, неохотно, като че ли съжалявайки за нещо.

Ние седнахме да пием чай, Аксиния наливаше, мила и добра като никога, и като поглеждаше съчувствено Ромас, говореше:

— Като не вземете да се оплачете от тях, ето на, правят поразии.

— Не ви ли сърди това? — попитах аз.

— Няма време да се сърди човек от всяка глупост.

Аз си помислих: «Ако всички хора вършеха така спокойно своята работа!»

А той вече говореше, че скоро ще замине за Казан и питаше какви книги да донесе.

Понякога ми се струваше, че у този човек на мястото на душата действа — като в часовник — някакъв механизъм, навит веднаж за цял живот. Аз обичах Хохола, уважавах го много, но искаше ми се поне веднаж да се разсърди на мен или на някого другиго, да викне и да тропне с крак. Обаче той не можеше или не искаше да се сърди. Когато го дразнеха с глупост или подлост, той само насмешливо присвиваше сивите си очи и казваше с кратки, студени думи нещо, винаги много просто, безжалостно.

Така той попита Суслов:

— Вие, стар човек, защо си кривите душата?

Жълтите страни и чело на стареца бавно се покриха с червенина и като че ли и бялата му брада също порозовя в корените на космите.

— Нали, никаква полза нямате от това, а ще загубите уважението.

Суслов, навел глава, се съгласи:

— Вярно, няма полза!

И после казваше на Изот:

— Това е душеводител! Ей такива трябва да подбират за началство...

...Кратко, разбрано Ромас ми внушава какво и как трябва да правя в негово отсъствие и струва ми се, че той Вече е забравил за опита да го изплашат с взрива, както се забравя за ухапване от муха.

Дойде Панков, огледа пещта и намръщено попита“

— Не се ли изплашихте?

— Че от какво?

— Война!

— Седни да пиеш чай.

— Жената ме чака.

— Къде си бил?

— За риба. С Изот.

Той си отиде и в кухнята още веднаж повтори замислено:

— Война.

Той говореше с Хохола винаги кратко, като че ли отдавна вече са завършили разговорите си за всичко важно и сложно. Помня, като изслуша историята на царуването на Иван Грозни, разказана от Ромас, Изот каза:

— Дотеглив цар!

— Касапин — добави Кукушкин, а Панков решително заяви:

— Не е бил кой знае колко умен. Е, изтрепал князете, а на тяхно място развъдил дребни дворянчета. Па надокарал и чужди, другоземци. Няма много ум в тая работа. Дребният помешчик е лош от едрия. Мухата не е вълк, не можеш да я убиеш с пушка, а дотяга повече от вълка.

Появява се Кукушкин с ведро глинена каша и измазвайки тухлите в пещта, говори:

— Измислили го, дяволите! Въшките си да изчистят — не могат, а човека да очистят — дадено! Ти, Антонич, не докарвай наведнаж много стока, по-добре по-малко, па по-често, че, току-виж, те запалили. Сега, като уредиш тази работа, чакай беда!

„Тази работа“, много неприятна за селските богаташи, е кооперация на овощарите. Хохолът почти я е организиран с помощта на Панков, Суслов и още двама-трима разумни селяни. Повечето от стопаните почнаха да се отнасят към Ромас по-благосклонно, броят на купувачите в дюкяна забележимо се увеличаваше, и дори „непрокопсаниците“ — Баринов, Мигун — всячески се стараеха да помогнат с всичко, с каквото можеха, на делото на Хохола.

На мен много ми се харесваше Мигун, аз обичах неговите красиви, печални песни. Когато пееше, той затваряше очи и конвулсиите по неговото страдалческо лице преставаха. Той живееше в тъмните нощи, когато няма луна или небето е забулено от плътната тъкан на облаците. Случваше се — от вечерта още да ме покани тихичко:

— Ела на Волга.

Там, след като нагласи забранените риболовни уреди за чига, яхнал задната част на своята лодка, спуснал кривите си, тъмни крака в тъмната вода, той говори полугласно:

— Господар да ме взима на подбив — хайде, нищо, мога да търпя, кучета го яли, той е нещо, той знае повече от мен. А когато ме настъпва някой от моята черга, селяк — как мога да приема това? Къде е разликата между нас? Той си смята парите в рубли, а аз в копейки, това е всичко!

Лицето на Мигун болезнено се изпъва, веждите му подскачат, пръстите на ръцете бързо се движат, като оправят и придръпват връвчиците на въдиците, тихо звучи сърдечният му глас:

— Смятат ме за крадец, вярно — имам тоя грях! Само че всички живеят от грабеж, всички един друг се смучат и ядат. Да. Бог не ни обича, а дяволът ни глези!

Черната река пълзи край нас, черни облаци се движат над нея, ниският бряг не се вижда в тъмнината. Леко шумят вълните по пясъка на брега и мият краката ми, като че ли ме увличат след себе си в безбрежната, плуваща нанякъде тъма.

— Нали трябва да се живее? — пита Мигун с въздишка.

Горе, на баира, унило вие куче. Като през сън, аз си мисля:

„А защо ли трябва да живее такъв като теб и така?“

Много тихо е на реката, много тъмно и страшно. И няма край тази топла тъма.

— Ще убият Хохола. Па виж, че и теб убиха — мърмори Мигун, след това неочаквано и тихо запява песен:

— *Мене мама обичаше,
говореше:
Сине Яша, мила душо,
живей кротко...*

Той притваря очи, гласът му звучи по-силно и по-скръбно, пръстите му, които оправят връвта на въдиците, се движат по-бавно.

Яша майка не послуша,

не послуша...

Имам странно усещане: като че ли земята, подмита от тежкото движение на тъмната, течна маса, се проваля в нея, а аз — падам, свличам се заедно със земята в мрака, където завинаги вече е потънало слънцето!

Прекъснал пеенето така неочаквано, както го е започнал, Мигун мълчаливо завлича лодката във водата, сяда в нея и почти безшумно изчезва в тъмното. Гледам след него и си мисля:

„Защо живеят такива хора?“

Аз съм приятел и с Баринов, нехаен човек, самохвалко, лентяй, сплетник и несвъртлив скитник. Той е живял в Москва и като говори за нея, плюе:

— Град като пъкъл! Неразбория. Църкви — четиринадесет хиляди и шест, а народът — до един мошеници! И всички крастави като коне, бога ми! Търговци, военни, еснафи — всички, до един, вървят и се чешат. Вярно, там има цар-топ, грамадна работа! Петър Велики сам го е отливал, за да стреля по бунтарите; една жена, дворянка, дигнала бунт срехпу него, от любов към него. Живял с нея цели седем години, ден след ден, после я зарязал с три деца. Тя се разгневила и — бунт! Че като избухтял, братлета, с тоя топ по бунтовниците — изтрепал наведнаж девет хиляди триста и осем души! Даже сам се изплашил: „Не — казал на митрополит Филарет, — тоя гад трябва да се запои, да не буди съблазън!“ И го запоили...

Аз му казвам, че всичко това е вятър, а той се сърди:

— Го-осподи боже мой! Какъв мръсен характер имаш! Тази история ми я разказа подробно един учен човек, а ти...

Той е ходил и в Киев „при светците“ и разказва:

— Тоя град е нещо като нашето село, също стои на баир и река има, само че забравих коя беше. В сравнение с Волга — вадичка! Объркан град, да си кажем направо. Всички улици криви и вървят нагоре. Народът — хохолски, не от такава кръв като Михайло Антонов, а полуполски, полутатарски. Не говори, ами мотляви. Чорлав народ, мръсен. Яде жаби — жабите у тях са по десетина фунта. В колите си запряга волове, дори оре с тях. Воловете им са за чудо и приказ, най-малкият е четири пъти по голям от нашия. Тежат осемдесет и три пуда.

Монаси там има петдесет и седем хиляди и двеста и седемдесет и три архиерея... Гледай го, чуден човек! Как можеш да спориш? Аз сам съм видял всичко, със собствените си очи, а ти бил ли си там? Не си бил. Е, мълчи тогава! Аз, брат, от всичко най-много обичам точността...

Той обичаше цифрите, научи се от мен да ги събира и умножава, но не можеше да търпи делението. Умножаваше с увлечение многозначни числа, храбро грешеше при това, и като напише с пръчка на пясъка дълга линия от цифри, гледа ги поразен, изпулил детските си очи, и възкликва:

— Такова нещо никой не може и да го изговори!

Той е неуреден човек, раздърпан, дрипав, а лицето му е почти красиво, с къдрава, весела брадица, сините му очи се усмихват с детска усмивка. В него и Кукушкин има нещо общо и може би затова те странят един от друг.

Баринов два пъти е ходил на Каспийско море да лови риба и дърдори:

— Морето, братле, не можеш го сравни с нищо друго.

Пред него си като мушица! Гледаш го и — изчезваш! И животът там е сладък. Там се стича всякакъв народ, имаше даже един архимандрит: работи като нищо! Имаше и една готвачка, живееше у прокурора, любовница му беше — да речеш, какво й трябва повече? Но не я свъртя: „Много си ми мил, прокуроре, ама все пак — сбогом!“ Защото — който е видял веднаж морето, пак го влече нататък. Простор има там. Като в небето — никаква блъсканица! И аз ще замина там завинаги. Не обичам аз много народ, това е то! За мен е да живея като отшелник, в пустините, само че не знам къде има свестни пустини...

Той се мотаеше из селото като бездомно куче, презираха го, но слушаха разказите му с такова удоволствие, както песните на Мигун.

„Майсторски лъже! Занимателно!“

Неговите фантазии понякога смущаваха ума дори на такива положителни хора като Панков — веднаж този недоверчив селяк каза на Хохола:

— Баринов разправя, че за Грозни в книгите не е написано всичко, много неща са скрити. Той бил вампир, Грозни, превръщал се на орел — от негово време отпечатват орел върху парите — в негова чест.

Аз съм забелязал — колко пъти! — че всичко необикновено, фантастично, явно, а понякога и лошо измислено, се харесва на хората много повече от сериозните разкази за истинското в живота.

Но когато говорех на Хохола за това, той казваше усмихнат:

— Това ще мине! Стига да се научат хората да мислят, ще достигнат с ума си до истината. А тези чудаци — Баринов, Кукушкин — вие трябва да ги разберете. Това са, знаете, художници, съчинители. Навярно такъв чудак е бил Христос. А съгласете се, че някои неща той не ги е измислил лошо...

Учудваше ме, че всички тези хора малко и неохотно говорят за бога — само старецът Суслов често и с убеждение забелязваше:

— Всичко е от бога!

И винаги в тези думи аз долавях нещо безнадеждно. Много добре се живееше с тези хора и много нещо научих аз от тях в нощите, прекарани в разговори. Струваше ми се, че всеки поставен от Ромас въпрос е пуснал, като мощно дърво, корените си в плътта на живота и там, в нейните недра, тези корени са се сплели с корените на друго, също такова вековно дърво, и на всяка тяхна клонка ярко цъфтят мисли, разтварят се пицно листата на звучните думи. Аз чувствавах как раста, всмукал възбуждащия мед на книгите, говорех по-уверено и вече неведнаж Хохолът, усмихвайки се, ме хвалеше:

— Добре действувате, Максимич!

Колко му бях благодарен за тези думи!

Панков понякога довеждаше жена си, дребничка, с кротко лице и умен поглед на сините си очи, облечена „градски“. Тя тихичко седнаше в ъгъла, скромно свила устни, но след известно време устата ѝ учудено се отваряше и очите ѝ се разширяваха страхливо. А понякога, като чуеше остра думичка, смутено се смееше, закривайки лицето си с ръце, а Панков намигваше на Ромас и казваше:

— Разбира!

При Хохола идваха предпазливи хора, той отиваше с тях в моята стаичка на тавана и цели часове стоеше там. Там им занасяше Аксиния да ядат и пият, там спяха, без да ги види никой освен мен и готвачката, която беше предана на Ромас като куче и почти го тачеше като светец. През нощта Изот и Панков откарваха тези гости с лодка на минаващия покрай селото параход или на пристанището в Лобишки. Аз гледах от баира как по черната — или посребрена от луната — река се мярка

лодката като лещено зърно, над нея се носи светлинката на фенера, привличайки вниманието на капитана на парахода — гледах и се чувствах участник във велико, тайнствено дело.

Идваше от града Мария Деренкова, но аз вече не намерих в погледа ѝ това, което ме смущаваше — очите ѝ ми се видяха като очи на момиче, което е щастливо със съзнанието за своята миловидност и се радва, че я ухажва големият, брадат човек. Той говореше с нея също така спокойно и малко насмешливо, както и с всички, само че си поглаждаше по-често брадата, а и очите му сияеха по-топло. А нейният тънък гласец звучеше весело, тя беше облечена в светлосиня рокля, със светлосиня панделка на светлите коси. Нейните детски ръце бяха странно неспокойни — като че ли търсеха за какво да се хванат. Тя почти непрестанно си тананикаше нещо, без да отваря уста, и вееше с кърпичка розовото си, разтапящо се от умиление лице. Имаше в нея нещо, което ме вълнуваше по новому, неприязнено и сърдито. Аз се стараех колкото може по-малко да я виждам.

В средата на юли изчезна Изот. Започнаха да говорят, че се е удавил и след два дни това се потвърди: на около седем километра под селото на ниския бряг бе изхвърлена неговата лодка с пробито дъно и изпочупен борт. Нещастиято обясниха с това, че Изот вероятно е заспал в реката и лодката му се е ударила върху предната част на трите гемии, които стояха на котва на около пет километра по-долу от селото.

Ромас беше в Казан, когато се случи това. Вечерта дойде при мен в дюкяна Кукушкин, седна омърлушен на чувалите, помълча, като си гладеше краката, след това, запущвайки, попита:

— Кога ще се върне Хохолът?

— Не зная.

Той започна силно да разтрива с длан очуканото си лице, като псуваше тихичко на майка и ръмжеше, сякаш се е задавил с кост.

— Ти какво?

Той ме погледна, хапейки устните си. Очите му се бяха зачервили, челюстта трепереше. Виждах, че не може да говори и тревожно очаквах нещо печално. Най-после, като погледна на улицата, той изговори с труд и запъване:

— Ходих с Мигун. Гледахме изотовата лодка. Дъното ѝ с брадва пробито — разбираш ли? Значи, убили са Изотушка! Не ще да е

иначе...

Тръскайки глава, той започна да реди една след друга псувни на майка, като изхлипваше със сух, парлив звук, а после млъкна и започна да се кръсти. Непоносимо беше да се гледа как този селяк иска да заплаче и не може, не умее, тресе се цял, задъхва се от злоба и скръб. Той скочи и си отиде, като тръскаше глава.

На другия ден, привечер, момчета, които се къпели, видели Изот под разбития, разсърхнал се на брега шлеп, малко по-горе от селото. Половината от дъното на шлепа лежеше върху камъните на брега, половината — във водата, и под нея, при задната част, закачило се за изпочупените части на кормилото, се бе проснало, надолу с лицето, дългото тяло на Изот с разбит, празен череп — водата бе измила мозъка от него. Рибарят е бил ударен изотзад, тилът му беше като че ли отсечен с брадва. Течението люлееше Изот, подхвърляше краката към брега, движеше ръцете на рибаря, изглеждаше, като че ли той напруга всичките си сили, да се изкатери на брега.

Мрачни, съсредоточени стояха на брега двадесетина богати селяни, бедняците още не бяха се върнали от полето. Крадливият, страхлив кмет се суетеше, размахваше тояжката си, смъркаше и триеше носа си с ръкава на розовата си риза. Дебелият бакалин Кузмин стоеше широко разкراчил крака и изпъчил корем, и гледаше — поред — мен и Кукушкин. Той беше смръщил грозно вежди, но неговите безцветни очи сълзяха и грапавото му лице ми се стори жалко.

— Ох, пакост! — нареждаше кметът и ситнеше наоколо с кривите си крака. — Ох, селяни, лошо!

Едра невяста, негова снаха, седеше на един камък, тъпо гледаше във водата и се кръстеше с трепереща ръка; устните ѝ мърдаха и долната, дебела, червена, беше увиснала някак неприятно, като на куче, откривайки жълтите ѝ овчи зъби. От баира се спущаха на цветни валма девойки, дечурлига, крачеха бързо прашни мъже. Тълпата шумеше предпазливо и сдържано:

— Заядлив селяк беше.

— С кого се е заяждал?

— Виж, да кажеш за Кукушкин, че е заядлив...

— За нищо са пребили човека...

— Изот си живееше мирно...

— Мирно-о? — зави Кукушкин, като се хвърли към селяните. — Тогава защо го убихте, а? Гадове! А?

Изведнаж се закикоти истерически някаква жена и кикотът на истеричката шибна като камшик тълпата — селяните зареваха, като налитаха един на друг с псувни, ръмжене, а Кукушкин подскочи към бакалина, замахна и го цапна с длан по грапавата буза:

— На ти, тулум!

Размахвайки юмруци, той в същия миг изскочи от купчината биещи се и почти весело ми викна:

— Бягай, ще има бой!

Бяха го вече ударили, той плюеше кръв от разбитата си устна, но лицето му сияеше от удоволствие...

— Видя ли как цапардосах Кузмин?

Към нас притича Баринов, като поглеждаше страхливо тълпата при шлепа, тя се беше струпала на сбита купчина, от нея се изтръгваше тънкият глас на кмета:

— Не, ти докажи — на кого гледам хатър? Ти докажи!

— Трябва да се махам аз оттук — мърмореше Баринов, като се качваше по баира. Вечерта беше гореща, тежката задуха пречеше на дишането. Кървавочервеното слънце се спускаше в плътни, синкави облаци, червените отблясъци горяха по листата на храстите; някъде тътнеше гръмотевица.

Пред мен се люлееше тялото на Изот и косите на разбития му череп, изправени от течението, като че ли бяха настръхнали. Аз си спомних неговия малко глух глас, хубавите му думи:

— Във всеки човек има нещо детско — на него и трябва да се опираме, на това, детското! Вземи Хохола: той като че ли е железен, а душата му — детска!

Кукушкин крачеше до мен и говореше сърдито:

— Всички нас ей така... Господи, каква глупост! Хохолът пристигна след два дни, късно през нощта, видимо много доволен от нещо, необикновено ласкав. Когато му отворих да влезе в къщи, той ме тупна по рамото:

— Малко спите, Максимич!

— Убиха Изот.

— Какво-о?

На челюстите му се издуха възли и брадата му затрепера, като че ли се стичаше на струи по гърдите. Без да свали фуражката си, той се спря сред стаята, присвил очи и клатейки глава.

— Така. Не се знае кой? Е, да...

Бавно отиде до прозореца и седна там, като протегна краката си.

— Аз му казвах... Началството дойде ли?

— Вчера Околийският.

— Е, и какво? — попи той и сам си отговори: — Разбира се — нищо!

Аз му казах, че околийският, както винаги, се е спрял на квартира у Кузмин и е заповядал да поставят в ареста Кукушкин за това, че е ударил плесница на бакалина.

— Така Какво да приказваме — ясно е.

Аз отидох в кухнята да запаля самовара.

През време на чая Ромас каза:

— Жалко, този народ убива най-добрите си хора! Можеш да помислиш, че се бои от тях. „Не са за неговия двор“, както казват тук. Когато ме караха по етапен ред в Сибир, един каторжник ми разказа: занимавал се с обири, били цяла шайка, петима души. И единият от тях започнал да говори: да зарежем, братя, кражбите, все едно — няма смисъл, живеем зле! И заради това те го удушили, когато спял пиян. Разказвачът много ми хвалеше убийтия: трима души, казва, след това пречуках — не ми беше жал, а за другаря си и до днес жалея, добър другар беше, умен, весел, чиста душа. „Защо тогава го убихте — питам, — бояхте се да не ви издаде?“ Той даже се обиди. „Не — казва, — той не би издал за никакви пари, за нищо на света! А — така, някак си, започна да не върви дружбата ни с него, всички ние — грешни, а той, видите ли го, праведник. Не е хубаво.“

Хохолът стана и започна да крачи из стаята, с ръце отзад и лула в зъбите, целият бял, с дълга татарска рубашка до петите. Шляпайки здраво с босите си стъпала, той говореше тихо и замислено:

— Много пъти съм се сблъсквал с този страх от праведника, с изгонване на добрия човек от живота. Има две отношения към такива хора: или ги унищожават съвсем, като най-напред хубавичко ги измъчват, или — като кучета — гледат ги в очите, пълзят по корем пред тях. Това е по-рядко. А да се учат да живеят от тях, да им подражават — не могат, не умеят. Може би, не искат?

Той взе чашата с изстиналия чай и каза:

— Може и да не искат! Помислете си — хората с грамаден труд си уредили някакъв живот, свикнали с него, а някой си сам — бунтува: не живеете както трябва! Не живеем ли? Та ние сме вложили най-добрите си сили в този живот, дявол те взел! И — бух по него, учителя, праведника. Не пречи! И все пак живата истина е с тези, които казват: не живеете както трябва! С тях е истината. И те са, които движат живота към по-добро.

Той махна ръка към полицата с книгите и добави:

— Особено тези! Ех, да можех да напиша книга! Но не ме бива за това — мислите ми са тромави, нескопосни.

Той седна на масата, облакът се и като стисна главата си с ръце, каза:

— Жалко за Изот...

И дълго мълча:

— Е, хайде да си лягаме...

Аз си отидох на тавана, седнах до прозореца. Над полята пламваха светкавици и обхващаха половината небе; луната като че ли изтръпваше изплашено, когато по небето се разлееше прозрачната, червеникава светлина. Бясно лаеха и виеха кучетата и ако не беше този лай, би могъл да си въобрази човек, че живее на необитаем остров. Тътнеше далечен гръм, през прозореца нахлуваше тежък поток душна топлина.

Пред мен лежеше тялото на Изот — на брега, под върбалака. Синьото му лице беше обърнато към небето, а изцъклените очи гледаха строго вътре в себе си. Златистата му брада се бе слепнала в остри кичури, в нея се криеше изумено отворената уста.

— Главното, Максимич, е добротата, ласката! Аз обичам Великден затова, че е най-милият празник!

Към сините му крака, чисто измити от Волга, са прилепнали сините му гащи, изсъхнали на знойното слънце. Мухи бръмчат над лицето на рибаря, тялото му издава замайваща, отвратителна миризма.

Тежки стъпки по стълбата: влезе Ромас, като се приведе на вратата, и седна на леглото ми, събрал в шепа брадата си.

— А знаете ли, аз се женя! Да.

— Трудно ще й бъде тук на жената...

Той ме погледна внимателно, като че ли очакваше: какво ще кажа още? Но аз не намерих какво да кажа. Отблясъците на светкавиците нахлуваха в стаята, като я заливаха с призрачна светлина.

— Жения се за Маша Деренкова...

Аз неволно се усмихнах: до този миг не ми идваше на ум, че това момиче може да се нарече Маша. Забавно. Не помня баща ѝ или братята ѝ да са я наричали така — Маша.

— Защо се смеете?

— Така.

— Мислите, че съм стар за нея?

— О, не!

— Тя ми каза, че вие сте били влюбен в нея.

— Струва ми се — да.

— А сега? Минало ли е?

— Да, мисля.

Той освободи брадата от пръстите си и каза тихо:

— На вашите години това често се сторва на човека, а на моите то вече не се сторва, но просто те обхваща целият и за нищо повече не можеш да мислиш, нямаш сили!

И като оголи здравите си зъби в усмивка, той продължи:

— Антоний изгубил срещу цезаря Октавиан битката при Акциум, защото зарязал своята флота и командуването и избягал със своя кораб след Клеопатра, когато тя се изплашила и отплувала от боя — ето какви работи стават!

Ромас стана, изправи се и повтори като човек, който постъпва против своята воля:

— Та така, значи — жения се!

— Скоро ли?

— Наесен. Когато свършим с ябълките.

Той си отиде, като наклони при вратата главата си по-ниско, отколкото беше необходимо, а аз легнах да спя, като си мислех, че може би ще бъде по-добре, ако наесен си отида оттук. Защо каза той това за Антоний? Това не ми се хареса.

Настъпваше вече времето за бране на ранните сортове ябълки. Реколтата беше изобилна, клоните на ябълките се свеждаха до земята под тежестта на плодовете. Остър аромат обгръщаше градините, там

гъмжеше от деца, които събираха нападалите червиви и съборени от вятъра жълти и розови ябълки.

В първите дни на август Ромас пристигна от Казан с платноходка със стока и друга, натоварена с кошници. Беше сутрин, осем часът, делничен ден. Хохолът току-що се бе преоблякъл, измил и се канеше да пие чай, като говореше весело:

— Ама хубаво е да плуваш нощем по реката...

И изведнаж, като подуши с нос, попита загрижено:

— Като че ли мирише на изгоряло?

В същия миг на двора се чу викът на Аксиния:

— Горим!

Ние се спуснахме навън — гореше стената на плевника откъм градината, в плевнята ние държахме газ, катран, масло. Няколко секунди ние гледахме слисани как жълтите огнени езици, обезцветени от яркото слънце, лижат деловито стената и се извиват към покрива. Аксиния домъкна ведро с вода, Хохолът го плисна върху разцъфналата стена, хвърли ведрото и каза:

— По дяволите! Изтърколете бъчвите, Максимич! Аксиния — в дюкяна!

Аз бързо изтърколих на двора и на улицата бъчвата с катран и се залових с варела с газ, но когато го повалих, оказа се, че капачето на варела е отворено и газта потече по земята. Докато търсех капачето, огънят не чакаше, острите му клинове се промъкнаха през дъсчената стряха на плевнята, покривът пращеше и нещо насмешливо пееше. Като изтърколих непълния варел, аз видях, че по улицата от всички страни тичат с вой и писък жени, деца. Хохолът и Аксиния изнасят от дюкяна стоката и я спускат в дола, а сред улицата стои черна, побеляла баба и заплашвайки с юмрук, крещи пронизително:

— А-а-а, дяволи!...

Когато отново изтичах в плевнята, намерих я пълна с гъст дим, в дима нещо бучеше, трещеше, от покрива се спущаха и се виеха червени ленти, а стената вече се бе превърнала в нажежена решетка. Димът ме задушаваше и ослепяваше, едва намерих сили да изтърколя варела до вратата на плевнята, във вратата той се залости и не искаше да върви нататък, а от покрива върху мен се сипеха искри и горяха кожата ми. Викнах за помощ, притича Хохолът, хвана ме за ръката и ме изтегли на двора.

— Бягайте! Ей сега ще избухне...

Той се спусна в пруста, а аз след него и — на тавана, там имах много книги. След като ги изхвърлих през прозореца, исках да изпратя след тях един сандък с шапки, прозорецът беше тесен за него, тогава започнах да избивам рамката с една осемкилограмова гира, но — нещо глухо избухтя, плесна силно по покрива, аз разбрах, че е избухнал варелът с газ, покривът над мен пламна, затрещя, покрай прозореца се лееше и надничаше в него червеникава огнена струя и на мен ми стана непоносимо горещо. Хвърлих се към стълбата — гъсти облаци дим се изкачваха срещу мен, по стъпалата пълзяха червени змии, а долу, в пруста, така трещеше, като че ли нечий железни зъби гризяха дървото. Аз се обърках. Ослепен от дима, задъхан, стоях неподвижно няколко безкрайни секунди. В прозорчето над стълбата надникна червенобрада, жълта муцуна, изкриви се конвулсивно, изчезна, и в същия миг кървавите копия на пламъка пронизаха покрива.

Помня, струваше ми се, че космите на главата ми пращат и освен това не чувах никакви други звукове. Разбрах, че съм загинал, краката ми натежаха и очите ме боляха, макар да ги бях закрил с ръце.

Мъдрият жизнен инстинкт ми подсказа единствения път за спасение — аз сграбих с две ръце дюшека си, възглавницата, връзка лико, увих главата си с овчия кожух на Ромас и скочих от прозореца.

Дойдох на себе си на края на дола, пред мене беше клекнал Ромас и викаше:

— Какво стана?

Аз се изправих на крака и гледах като обезумял как се стопява нашата къща, цяла в червени стърготини, алени кучешки езици лижеха черната земя пред нея. Прозорците бълваха черен дим, на покрива растяха и се люлееха жълти цветя.

— Е, какво? — викаше Хохолът. Неговото лице, обляно от пот, изцапано от сажди, плачеше с мръсни сълзи, очите му изплашено мигаха, в мократа му брада се беше заплело лико. Обля ме освежаваща вълна от радост — такова огромно, мощно чувство! — след това ме рязна болка в левия крак, аз легнах и казах на Хохола:

— Навехнал съм си крака!

Той опипа крака и изведнаж го дръпна — шибна ме остра болка и след няколко минути, пиан от радост, накуцвайки, аз пренасях в

нашата баня спасените вещи, а Ромас, с лула в зъбите, весело говореше:

— Бях уверен, че ще изгорите, когато се пръсна варелът и газта плисна върху покрива. Огънят се издигна като стълб, много високо, а после в небето израсна ей такава гъба и цялата къща изведнаж се обви в огън. Мисля си, отиде Максимич!

Той беше вече спокоен, както винаги, грижливо нареждаше вещите на купчина и говореше на изчернената, раздърпана Аксиния:

— Седнете тук, пазете да не крадат, а аз ще отида да гася...

В дима надолу по дола летяха бели парчета хартия.

— Ех — каза Ромас, — жалко за книгите! Скъпи за нас книжки бяха...

Горяха вече четири къщи. Денят беше тих, огънят не бързаше, като се разпълзяваше наляво и надясно, гъвкавите му куки се залавяха за плетищата и покривите сякаш неохотно. Нажежен гребен чешеше сламата по покривите, криви, огнени пръсти шареха по плетищата, сякаш свиреха по тях на гусла, в задимения въздух се носеше злорадо стенещото жарко пеене на пламъка и тихото, почти нежно звучащо прашене на чезнещото дърво. От облака дим падаха на улицата и дворищата златни „клъбца“, мъже и жени се суетяха безсмислено, като всеки се грижеше за своето, и непрекъснато звучеше виещ вик:

— Вода-а!

Водата беше далече, долу, във Волга. Ромас бързо събра мъжете накуп, като ги хващаше за раменете, блъскаше, след това ги раздели на две групи и им изкомандува да събарят плетовите и дворните постройки от двете страни на пожарището. Слушаха го покорно и започна по-разумна борба с уверения стремеж на огъня да погълне цялата редица, цялата улица. Но работеха все пак боязливо и някак безнадеждно, като че ли вършеха чужда работа.

Аз бях настроен радостно, чувствавах се силен като никога. В края на улицата забелязах групичка селски богаташи начело с кмета и Кузмин, те стояха, без да вършат нищо, като зрители, крещяха махаха с ръце и тояги. От полето препускаха насам селяни с коне, като размахваха лакти до уши, насреща им пицяха жени, тичаха дечурлига.

Подпалваха се постройките на още един двор, нужно беше колкото може по-бързо да се събори стената на обора, тя беше изплетена от дебели клони и вече украсена от алените ленти на

пламъка. Селяните започнаха да секат отдолу коловете на плета, по тях се посипаха искри, въглени, и те отскочиха назад, като отърсваха с длани тлеещите си ризи.

— Не се плаши! — викаше Хохолът.

Това не помогна. Тогава той свали шапката от главата на някого, нахлупи я на моята глава:

— Сечете от оня край, а аз — тук!

Аз подсякох един, два кола — стената се заклати, тогава се покачих на нея, хванах я за горния край, а Хохолът ме потегли за краката към себе си и целият плет падна, като ме покри почти до главата. Селяните дружно извлякоха плета на улицата.

— Изгорихте ли се? — попита Ромас.

Неговата грижа увеличаваше моите сили и ловкост. Искаше ми се да се отлича пред този скъп за мен човек и аз беснеех, само да заслужи неговата похвала. А в облака дим все още летяха, прилични на гълъби, страниците на нашите книги.

От дясната страна успяхме да прекъснем разпространяването на пожара, а отляво той се разпространяваше все по-широко, като обхващаше вече десетия двор. Като остави част от селяните да следят за хитростите на червените змии, Ромас подгони повечето от работниците в лявата страна; когато изтичах покрай селските чорбаджии, аз чух злото възклицание на някого:

— Подпалил го е!

А бакалинът каза:

— Трябва да се прегледа в банята му!

Тези думи заседнаха неприятно в паметта ми.

Известно е, че възбуждението, особено радостното, увеличава силите: аз бях възбуден, работех в самозабрава и накрая „капнах“. Помня, че седях на земята, прислонен с гръб към нещо горещо. Ромас ме поливаше с вода от ведро, а заобиколилите ни селяни почтително мърмореха.

— Силно момче, ей!

— На тоя гърбината му носи...

Аз притиснах глава към крака на Ромас и най-позорно заплаках, а той ме гладеше по мократа глава и говореше:

— Починете си! Стига толкова.

Кукушкин и Баринов, и двамата почернели от дим като дяволи, ме поведоха към дола, като ме утешаваха:

— Нищо, брат! Свърши се.

— Изплаши ли се?

Аз не бях успял да си почина и да дойда на себе си, когато видях, че в дола, към нашата баня, се спускат десетина души селски чорбаджии, пред тях — кметът, а зад него двама пристави водят под ръка Ромас. Той — без шапка, ръкавът на мократа му риза откъснат, в зъбите му стисната лулата, лицето му сурово намръщено и страшно. Войникът Костин, размахвайки пръчка, реве като бесен:

— В огъня, еретичната душа!

— Отваряй банята...

— Строшете катанеца — ключът е загубен — високо каза Ромас.

Аз скочих на крака, грабнах от земята един кол и застанах до него. Приставите се отдръпнаха, а кметът пискливо, изплашено каза:

— Православни — не е позволено да се трошат катанците!

Кузмин, като ме сочеше, крещеше:

— Ей и този... Какъв е той?

— Спокойно, Максимич — каза Ромас. — Те мислят, че съм скрил стоката в банята и сам съм подпалил дюкяна.

— И двамата!

— Троши!

— Православни...

— Отговаряме...

— Ние отговаряме...

Ромас пошепна:

— Застанете с гръб към моя гръб! Да не ни ударят отзад...

Строшиха катанеца на банята, няколко души наведнаж нахлуха през вратата и почти в същия миг изскочиха оттам, а аз в това време пъхнах кола в ръката на Ромас и вдигнах от земята друг.

— Нищо няма...

— Нищо?

— Ах, дяволи!

Някой боязливо каза:

— Напразно, хора...

И в отговор няколко гласа буйно, като пияни:

— Какво напразно?

— В огъня!

— Смутители...

— Сдружения намислили да правят!

— Разбойници! И компанията им — разбойници!

— Млък! — силно викна Ромас. — Е, видяхте, че нямам скрита стока в банята — какво искате още? Всичко изгоря, остана — ето: не виждате ли? Каква полза ще съм имал да подпалвам своя имот?

— Застраховано е!

И отново десет гърла яростно зареваха:

— Какво ги гледаме?

— Стига! Натърпяхме се...

На мен ми трепереха краката и ми притъмня пред очите. През червеникавата мъгла виждах свирепи муцуни, на тях косматите отвори на устите и едва сдържах злото си желание да бия тези хора. А те ревяха и скачаха около нас.

— Аха-а, колове взели!

— С колове?!

— Ще ми изскубят те брадата — каза Хохолът и аз чувствавах, че той се усмихна. — И вие ще си изпатите, Максимич — ех! Но — спокойно, спокойно...

— Гледайте, младият е с брадва!

На пояса на панталоните ми действително стърчеше дърводелска брадвичка, аз бях забравил за нея.

— Като че ли се страхуват — съобразяваше Ромас. — Обаче вие не действувате с брадвата, ако нещо...

Непознат, дребничък и куц селянин, подскачайки смешно, крещеше като бесен:

— С тухли отдалече! Бий в главата!

Той наистина взе парче тухла, замахна и я изпрати в корема ми, но преди да успея да му отговоря, отгоре му, като ястреб, врхлетя Кукушкин, те се вчепкаха и се търколиха в дола. След Кукушкин изтича Панков, Баринов, ковачът, още десетина души и Кузмин веднага заговори солидно:

— Ти, Михайло Антонов, си умен човек, знаеш: пожарът взема ума на селяка...

— Да вървим, Максимич, на брега, в кръчмата — каза Ромас и, като извади лулата от устата си, с рязко движение я пхна в джоба на

панталоните си. Подпирайки се на кола, той уморено се заизкачва от дола и когато Кузмин, вървейки до него, му каза нещо, той, без да го погледне, отговори:

— Махай се, глупак!

На мястото на нашата къща тлееше златна купчина въглени, в средата стърчеше пещта, от оцелелия комин се издигаше в нагорещения въздух синкав дим. Стърчаха нажежените до червено пръти на кревата, също като краката на паяк. Овъглените стълбове на вратата стояха при огъня като черни стражи, единият стълб с червена шапка от въглени с пламъчета, прилични на петльови пера.

— Изгоряха книгите — каза Хохолът с въздишка. — За това ме е яд!

Децата търкаляха с пръчки в уличната кал големи главни, като прасенца, те свистяха и угасваха, изпълвайки въздуха с лютив, белезникав дим. Човек на пет години, светлокос, със сини очи, седеше

в топлата, черна локва и биеше с пръчка по смачканата кофа, като се наслаждаваше съсредоточено от звуците на ударите по желязото. Мрачно ходеха нагоре-надолу пострадалите от пожара и събираха накуп оцелялата покъщнина. Жените плачеха и псуваха карайки се за обгорели парчета дърво. В градината зад пожарището стояха неподвижно дърветата, листата на много от тях бяха пожълтели от горещината и изобилието на румени ябълки се виждаше по-добре.

Ние слязохме към реката, изкъпахме се и след това мълчаливо пихме чай в кръчмата на брега.

— А с ябълките тия паразити не успяха — каза Ромас.

Дойде Панков, замислен и по-мек от друг път.

— Какво, брат? — попита Хохолът.

Панков сви рамене:

— Къщата ми беше застрахована.

Помълчаха, гледайки се един друг странно, като непознати, с изпитателни очи.

— Какво ще правиш сега, Михайло Антониц?

— Ще помисля.

— Трябва да заминеш оттук.

— Ще видим.

— Аз имам план — каза Панков, — ела навън да поговорим.

Излязоха. На вратата Панков се обърна и ми каза:

— А пък ти не си страхлив! Ти можеш да живееш тук, ще имат страх от теб...

Аз също излязох на брега, легнах под храстите, загледан в реката.

Беше горещо, макар слънцето вече да се спускаше на запад. Пред мен се разгърна като широк свитък всичко преживяно в това село — като че ли нарисувано с бои върху лентата на реката. Тъжно ми беше. Но скоро умората ме надви и аз заспах здраво.

— Ей! — чувах аз през сън и чувствувах, че ме разтърсват и ме теглят нанякъде. — Умрял ли си бе? Събуди се!

Зад реката над ливадите светеше червената луна, голяма като колело. Над мен се бе надвесил Баринов и ме разклащаше.

— Ела, Хохолът те търси, безпокои се!

Вървейки зад мен, той мърмореше:

— Ти не бива да спиш където ти падне! Ще мине някой по баира, ще се спъне, ще търколи върху теб камък. Па и нарочно ще го търколи. Нашите хора не се шегуват. Народът, братко мой, злото помни. Освен зло няма друго и да помни.

В храстите край брега някой тихичко шумолеше — мърдаха клони.

— Намери ли го? — попита звучният глас на Мигун.

— Водя го — отговори Баринов.

И като отмина десетина крачки, каза с въздишка:

— Кани се да лови риба контрабанда. Не му е лек животът и на тоя Мигун.

Ромас ме посрещна със сърдит упрек:

— Вие къде скитате? Или искате да ви видят сметката?

А когато останахме сами, той каза мрачно и тихо:

— Панков ви предлага да останете у него. Той иска да отвори бакалница. Не ви съветвам. А пък аз му продадох всичко, което остана, ще замина за Вятка и след известно време ще ви пиша да дойдете при мен. Става ли?

— Ще помисля.

— Мислете.

Той легна на пода, пошава малко и се смълча. Седнал до прозореца, аз гледах Волга. Отраженията на луната ми напомняха огньовете на пожара. Край ливадния бряг тежко биеше по водата, с перките си буксирен параход, три мачтови светлини плуваха в тъмнината, докосваха звездите и от време на време ги закриваха.

— Сърдите ли се на селяните? — сънно попита Ромас. — Не трябва. Те са само глупави. Злобата — това е глупост.

Думите му не ме утешаваха, не можеха да смекчат моето ожесточение и остротата на моята обида. Аз виждах пред себе си зверските, космати зинали уста, изригващи зъл крясък:

— С тухли отдалеч!

По това време още не умеех да забравя онова, което не ми е нужно. Да, аз виждах, че във всеки от тези хора, взет отделно, няма много злоба, а често няма и никак. Това са всъщност добри зверове — не е трудно да накарате всекиго от тях да се усмихне с детска усмивка, всеки ще слуша с детинско доверие разкази за това, как някой е търсил разум и щастие, за великодушни подвизи. За странната душа на тези

хора е скъпо всичко, което възбужда мечтата за лек живот по законите на личната воля.

Но когато на селските сборища или в кръчмата на брега тези хора се съберат в безлична купчина, те крият някъде всичко свое хубаво и се преобличат, като попове, в одеждите на лъжата и лицемерието; в тях започва да играе кучешка угодливост пред силните и тогава е омразно да ги гледаш. Или — неочаквано ги обхваща вълча злоба, настръхнали, озъбени, те диво вият един срещу друг, готови са да се бият — и се бият — за някаква дреболия. В тези минути те са страшни и могат да разрушат църквата, където още вчера вечерта са отивали кротко и покорно като овце в кошара. Между тях има поети и разказвачи — необичани от никого, те живеят за присмех на селото, без помощ, презирани.

Не умея, не мога да живея сред тези хора. И аз изложих всички мои горчиви мисли на Ромас в онзи ден, когато се разделяхме с него.

— Преждевременен извод — забеляза той с упрек.

— Но — какво да правя, ако той се е оформил в мен?

— Неверен извод! Неоснователен.

Той дълго ме убеждаваше с хубави думи, че не съм прав, че греша.

— Не бързайте да осъждате! Да осъдиш — това е най-лесно, не се увличайте в това. Гледайте на всичко спокойно, като помните едно: всичко минава, всичко се изменя към по-добро. Бавно? Затова пък — сигурно! Вглеждайте се навсякъде, опипвайте всичко, бъдете безстрашен, но — не бързайте да осъждате. Довиждане, сърдечни приятелю!

Това виждане стана след петнадесет години в Седлец, след като Ромас прекара по делото на „народоправците“ още едно десетгодишно заточение в Якутска област.

Като олово ме обля тъга, когато той замина от Красновидово, аз започнах да се лутам по селото като кученце, изгубило господаря си. Ходех с Баринов по селата, работехме у богати селяни, вършеехме, вадехме картофи, чистехме градини. Живеех в неговата баня.

— Алексей Максимич, войвода без народ — какво ще кажеш, а? — попита ме той в една дъждовна нощ. — Да тръгнем ли към морето утре? Ей богу! Какво ще му мислим? Не обичат тук ей такива като

наша милост. Пък и, току-виж, някак си, в пиянство ще ни светят маслото...

Не за пръв път говореше това Баринов. И той, който знае защо, затъгува, неговите маймунски ръце безсилно увиснаха, той унило се оглеждаше, като човек, който се е заблудил в гора.

По прозореца на банята шибаше дъждът, ъгълът ѝ се подмиваше от поток вода, бурно стичаща се към дъното на дола. Немощно проблясваха бледните мълнии на последната буря. Баринов тихо питаше:

— Да вървим, а? Утре?

Поехме.

... Необяснимо хубаво е да плуваш по Волга в есенна нощ, седнал на кърмата на шлепа, при кормилото, управлявано от мъхнато чудовище с огромна глава — то управлява, стъпвайки по палубата с тежки нозе, и гъсто въздиша:

— О-уп!... О-ро-у...

Зад кърмата копринено струи, тихо плиска водата, смолисто гъста, безбрежна. Над реката се кълбят черни есенни облаци. Всичко наоколо е само бавно движение на тъмнината, тя е заличила бреговете, струва ти се, че цялата земя се е разтворила в нея, превърната в нещо димно и течено, непрекъснато, безкрайно, течащо с цялата си маса някъде надолу, в пустинното, няма пространство, където няма ни слънце, ни луна, ни звезди.

Пред нас, във влажния мрак, тежко се движи и диша невидимият буксирен параход, като че ли съпротивявайки се на пъргавата сила, която го влачи. Три светлини — две над водата и една високо над тях — го съпровождат; по-близо до мен под облаците плуват, подобни на златни караси, още четири, една от тях е светлината от фенера върху мачтата на нашия шлеп.

Чувствавам се затворен в студен, мазен мехур, той тихо се плъзга по наклонена плоскост, а аз съм уловен в него като мушица. Струва ми се, че движението постепенно замира и близък е моментът, когато то съвсем ще спре — параходът ще престане да боботи и да бие с перките на колелата си по гъстата вода, всички звуци ще се отронят като листа от дърво, ще се заличат като тебеширен надпис и властно ще ме обхване неподвижност, тишина.

И големият човек с окъсан овчи кожух, с космат овчи калпак, който тъпче при кормилото, ще се спре неподвижно, омагьосан навеки, не ще ръмжи:

— Опр-оп! О-урр...

Аз го попитах:

— Как те викат?

— А защо ти е да знаеш? — глухо отвърна той.

При залез слънце, когато отплувахме от Казан, аз забелязах, че този човек, недодялан като мечка, има косматото, безоко лице. Като застана при кормилото, той изля в дървено канче бутилка водка, изпи я на два дъха и хапна за мезе ябълка. А когато буксирът потегли шлепа, човекът, хванал здраво кормилото, погледна червения кръг на слънцето и като тръсна глава, каза строго:

— Благослови, господи!

Параходът тегли от Нижни, от панаира, за Астрахан четири шлепа, натоварени с железария, бъчви захар и някакви тежки сандъци — всичко това за Персия.

Баринов почука по сандъците с крак, помириса, помисли и каза:

— Пушки — не ще да е друго, от Ижевския завод...

Но човекът на кормилото го мушна с пестник в корема и попита:

— Тебе какво ти влиза в работа?

— В мислите си...

— А в муцуната — не искаш ли?

За пътуване на пътнически параход ние нямаме с какво да платим, взети сме на шлепа „по милост“ и макар да „стоим на вахта“, като матроси, всички на шлепа гледат на нас като на просяци.

— А ти приказваш — народ — упреква ме Баринов. — Тук — просто: един яхнал другия...

Тъмнината е така плътна, че шлеповете не се виждат, виждаш само осветените от фенерните светлини остриета на мачтите върху фона на димните облаци. Облаците миришат на нефт.

Дразни ме мрачното мълчание на човека зад кормилото. Аз съм назначен от боцмана да стоя на „вахта“ при кормилото в помощ на този звяр. Следейки движението на светлините, на завоите той тихо ми каза:

— Ей, хващай се!

Скачам прав и въртя кормилото.

— Добре — боботи той.

Аз отново сядам на палубата. Не можеш да разговориш този човек, на въпросите той отговаря:

— А тебе какво ти влиза в работа?

За какво мисли той? Когато преминавахме мястото, където жълтите води на Кама се вливат в стоманената лента на Волга, той погледна на север и промърмори:

— Мръсник.

— Кой?

Не отговори.

Някъде далеч, в бездните на тъмнината, вият и лаят кучета. Това напомня за някакви остатъци от живота, още несмазани от тъмнината. Това изглежда недосегаемо далечно и ненужно.

— Лоши са тук кучетата — неочаквано казва човекът при кормилото.

— Къде — тук?

— Навсякъде. У нас кучето е истински звяр...

— Ти откъде си?

— Вологодски.

И като картофи от скъсан чувал, се изсипаха сиви, тежки думи:

— Тоя — дето е с тебе — чичо ли ти е? Глупак е той според мене. Аз пък имам умен чичо. Пешкин човек. Богаташ. В Симбирско пристанището държи. Кръчма. На брега.

Като изговори всичко това бавно и като че ли с усилие, човекът впери невидими очи в мачтовия фенер на парахода, следейки как той пълзи в мрежите на тъмнината като златен паяк.

— Хайде, хващай се... Грамотен ли си? Дали не знаеш — кой пише законите?

Без да дочака отговор, той продължава:

— Различно говорят: едни — царят, други — митрополитът, сенатът. Да знаех сигурно кой, щях да отида при него. Шях да му кажа: ти пиши законите така, че да не мога да замахна, а камо ли да ударя! Законът трябва да бъде железен. Като ключ. Заклучат ми сърцето и толкова! Тогава аз — отговарям! А така — не отговарям! Не.

Той боботеше на себе си, все по-тихо и несвързано, като почукваше с юмрук по дървото на кормилото.

От парахода викаха през рупор и глухият глас на човека беше също така излишен, както лаят и воят на кучетата, вече погълнат от

тлъстата нощ. Край бордовете на парахода по черната вода плуват като жълти маслени петна отблясъците на светлините и чезнат, безсилни да осветят каквото и да било. А над нас като че ли тиня тече, така лепкави и гъсти са тъмните, сочни облаци. Ние все по-надълбоко се плъзгаме в безмълвните недра на тъмнината.

Човекът мрачно се оплаква:

— До какво ме докараха? Сърцето се задушава...

Овладея ме безразличие, безразличие и хладна тъга. Доспа ми се.

Предпазливо, с мъка прониквайки през облаците, се промъква разсъмването без слънце, немошно и сиво. Оцвети водата с оловен цвят, показва по бреговете жълтите храсти, железните, покрити с ръжда борове, тъмните лапи на техните клони, върволицата селски къщурки, фигурата на селянин, като че ли изсечена от камък. Над шлепа прелетя чайка, свистейки с кривите си крила.

Смениха мен и кормчията от дежурството, аз се пъхнах под един брезент и заспах, но скоро — така ми се стори — ме събуди тропот на крака и викове. Подадох глава изпод брезента и видях, че трима моряци, притиснали кормчията към стената на „канторката“, разногласно крещат:

— Недей, Петруха!

— Добър е господ — всичко ще мине!

— Ти — остави това!

Скръстил ръце, вкопчил пръсти в раменете си, той стоеше спокойно, притискайки с крак към палубата някакъв възел, гледаше всички поред и хрипкаво ги придумваше:

— Пуснете ме да се отърва от греха!

Той беше бос, без калпак, само по риза и гащи, тъмната купчина на невчесаните коси стърчеше на главата му, те падаха на упоритото, изпъкнало чело, под него се виждаха мънички като на къртица очи, налени с кръв, те гледаха умолително, тревожно.

— Ще се удавиш! — му казваха те.

— Аз? В никой случай. Пуснете ме, братя! Не ме ли пуснете — ще го убия! Щом доплуваме до Симбирск, веднага...

— Престани де!

— Ех, братя...

Той бавно, широко разтвори ръце, падна на колене и докосвайки с ръце „канторката“ като разпънат, повтори:

— Пуснете ме да се отърва от греха!

В неговия глас, странно дълбок, имаше нещо потърсващо, разтворените му ръце, дълги като весла, трепереха, обърнати с длани към хората. Трепереше и неговото мечешко лице с космата брада — къртичините, слепи очи като тъмни клъбца бяха излезли из орбитите. Като че ли невидима ръка се беше вкопчила в гърлото му и го душеше.

Мужиците мълчаливо се разстъпиха пред него, той тежко стана прав, вдигна възела, каза:

— Ето за това — благодаря ви!

Приближи се към борта и с неочаквана ловкост скочи в реката. Аз също се спуснах към борта и видях как Петруха, въртейки глава, надяна на нея — като шапка — своя възел и заплува, напряко на течението, към пясъчния бряг, където, насреща му, се огъваха под напора на вятъра храстите, ронейки във водата жълти листа.

Селяните говореха:

— Надви себе си все пак!

Аз попитах:

— Побъркал ли се е?

— Защо? Не, той — за да си спаси душата...

Петруха вече изплува на плитко място, изправи се до гърди във водата и замахна с възела над главата си.

Моряците завикаха:

— Сбого-ом!

Някой попита:

— А как така той без пашпорт?

Червенокос, кривокрак моряк ми разказваше с удоволствие:

— В Симбирск живее негов чичо, зло му е направил и го е разорил, та той беше намислил да убие чичо си, да, ама пожали себе си, отскочи от греха. Звяр мужик, а — добряк! Той е добър...

А добрият мужик вече крачеше по тясната лента на пясъка срещу течението на реката и ето че изчезна в храсталака.

Матросите се оказаха добри момчета, всички те ми бяха земляци, стари волжани; до вечерта аз се почувствувах сред тях като свой човек. Но на другия ден забелязах, че те гледат на мене мрачно, недоверчиво. Веднага се досетих, че дяволът е дръпнал Баринов за езика и този фантазър е разказал нещо на моряците.

— Разказа ли им?

Усмивайки се с женските си очи, почесвайки се смутено зад ухото, той си призна:

— Разказах им мъничко!

— Нали те молих да мълчиш?

— Че аз и мълчах, само че много е интересна историята. Искаха да играят на карти, а кормчията им взе картите — скучно! И аз такова...

От моите разпити се оказа, че Баринов, от нямане какво да прави, скроил твърде забавна история, в края на която Хохолът и аз, като древни викинги, сме се сражавали с брадви срещу тълпа селяни.

Безполезно беше да му се сърдя — той виждаше истината само извън действителността. Веднаж, когато аз с него, пътувайки да търсим работа, седях на края на един дол в полето, той убедено и ласкаво ми внушаваше:

— Истината трябва да се избира по душа! Ей на, оттатък дола пасе стадо, куче тича, овчар ходи. Е, и какво от това? Каква полза ще имаме ние с тебе от това за душата? Мили, ти погледни просто: зъл е човекът — това е истината, а добрият — къде е? Добрия още не са го измислили, да-а!

В Симбирск моряците много нелюбезно ни предложиха да слезем от шлепа на брега.

— Вие не сте хора за нас — казаха те.

Свалиха ни с лодка до пристанищните скели на Симбирск и ние изсъхнахме на брега. В джобовете си имахме тридесет и седем копейки.

Отидохме в кръчмата да пием чай.

— Какво ще правим?

Баринов уверено каза:

— Как — какво? Ще вървим по-нататък.

До Самара стигнахме като „безбилетни“ на пътнически, в Самара постъпихме на работа в един шлеп, след седем дни почти благополучно доплувахме до бреговете на Каспия и там се присъединихме към неголяма задруга рибари в мръсното калмикско рибарско селище Кабанкул-бай.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.